

VLADIMIR SOLOVIOV
NIKOLAI BERDIAEV
GHEORGHI FEDOTOV

Creștinism și antisemitism

Lei 200
ISBN 973-28-0320-7

VLADIMIR SOLOVIOV (1853–1900), NIKOLAI BERDIAEV (1874–1948), GHEORGHI FEDOTOV (1886–1951): trei din șirul gînditorilor creștini ruși pînă nu demult interziși în propria lor patrie. Din opera lor am selecționat cîteva studii, variațiuni pe aceeași temă. Cum se raportează „problema creștină" la „problema evreiască"? Care sînt cauzele antisemitismului? Cum va fi el depășit? „Destinul religios al evreilor întemeiază destinul creștinismului, în și prin care se desăvîrșește. Creștinismul nu cunoaște resentimente: el exclude ura față de evrei. Discuția istorică este completată printr-una teologică. Numai principiile autentice validează un comportament drept. Argumentele înșirate produc o demonstrație coerentă. Ele beneficiază de măiestrie stilistică. Densitate de idei, strălucire a expunerii: o temă controversată, adusă convingător în cea mai fierbinte actualitate.

Vladimir Sergheievici SOLOVIOV (1853–1900) este magistrul filozofiei sistematice din Rusia, întemeietorul gîndirii creştine moderne ruseşti. Între multiplii săi adepţi şi urmaşi se numără Nikolai Alexandrovici BERDIAEV (1874–1948) şi Gheorghi Petrovici FEDOTOV (1886–1951).

În tratatele şi studiile sale Soloviov a unit profunzimea cugetării cu un remarcabil talent literar. Farmecul eseistic distinge şi vasta operă a lui Berdiaev, devenită celebră în toată lumea. Fedotov s-a impus, la rîndul său, printr-o amplă publicistică de idei.

Raportul faţă de iudaism a preocupat intens filozofia creştină rusă. Atitudinea creştinilor faţă de evrei a fost studiată sub raportul principiilor, dar şi prin explicarea şi refuzul intoleranţei tot mai violente din ultimele decenii ale secolului trecut şi pînă la cel de al doilea război mondial.

În textele prezentei culegeri, Soloviov, Berdiaev, Fedotov demonstrează cu argumente teologale, istorice şi sociale incompatibilitatea creştinismului autentic cu antisemitismul. Ei refuză orice îngustime şi resentiment, pledează, convingător şi strălucitor, cauza generoasă a umanismului creştin.

VLADIMIR SOLOVIOV
NIKOLAI BERDIAEV GHEORGHI FEDOTO

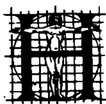

Creştinism şi antisemitism

Traducere de JANINA IANOŞI
Prefaţă şi note de ION IANOŞI

HUMANITAS
BUCUREŞTI, 1992

Coperta colecției
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

Pe copertă
ANDREI RUBLIOV
Treimea Vechiului Testament (1422–1427)

В.С.СОЛОВЬЕВ
Сочинения в двух томах
(Приложение к журналу „Вопросы философии")
Издательство Правда, Москва, 1989

Н.А.БЕРДЯЕВ
Христианство и антисемитизм
Журнал „Дружба народов", Москва, 10/1989

Г.П.ФЕДОТОВ
Новый Град
Издательство „Чехова" Нью Йорк, 1952

ISBN 973-28-0320-7

PREZENTARE

1. Cîteva date bio-bibliografice despre cei trei autori

1.1. Vladimir Sergheievici SOLOVIOV (1853–1900) s-a născut la Moscova ca fiu al celebrului istoric Serghei Mihailovici Soloviov, autorul unei monumentale istorii a Rusiei în 29 volume. Vladimir Soloviov a susținut la Petersburg la vîrsta de 21 de ani disertația de magistru, *Criza filozofiei occidentale. Împotriva pozitiviștilor*. La 27 de ani a luat doctoratul cu lucrarea *Critica principiilor abstracte*.

Este recunoscut ca cel mai de seamă gînditor al Rusiei, magistrul filozofiei sistematice moderne rusești. Prieten cu Dostoievski și apropiat lui în căutări, în relații cu Tolstoi, dar ajungînd să polemizeze cu el pe tărîmul interpretării creștinismului, Soloviov e invocat deseori ca alcătuind împreună cu Tolstoi și Dostoievski o impunătoare *treime* culturală. Întreaga „linie" existențial-creștină din cugetarea rusă de la sfîrșitul veacului trecut și prima jumătate a acestui secol se revendică de la el. Printre adepții și urmașii lui se numără frații S. și E. Trubețkoi, S. Bulgakov, P. Florenski, S. Frank — precum și autorii care îi urmează în prezenta culegere, S. Berdiaev și G. Fedotov.

A murit la conacul din Uzkoe de lîngă Moscova, la vîrsta de numai 47 de ani. A lăsat în urmă o operă întinsă, editată la Petersburg în 10 volume (1911–1914) plus 4 volume de corespondență (1908–1923). Comentatorii disting în cadrul ei trei sau patru etape. Anii *șaptezeci* stau sub semnul unui progresism teologizant; sau constituie perioadă teozofică (1873–1883). Anii *optzeci* sînt marcați de utopia unei sinteze universale a creștinismului apusean și a celui răsăritean; ei reprezintă perioada teocratică (1883–1890). Anii *nouăzeci* asimilează, în termeni eshatologici, prăbușirea acestei construcții utopice, integrîndu-se într-o perioadă teurgică (1890–1900). Finalul acestui din urmă deceniu de viață și de muncă ar putea fi subsumat unei relativ de sine stătătoare perioade apocaliptice (1897–1900).

Dintre lucrările scrise de Soloviov în limba rusă amintim: *Temeiurile filozofice ale cunoștinței unitare* (1877), ciclul de *Lecții despre dumnezeu-*

omenire (1878–1881), *Istoria şi viitorul teocraţiei* (1887), *Frumuseţea în natură* (1889), *Sensul general al artei* (1890), *Problema naţională în Rusia* (15 texte polemice scrise între 1883 şi 1891), *Drama vieţii lui Platon* (1898), tratatul fundamental de etică *Îndreptăţirea binelui* (1899), tratatul ontologic neterminat *Filozofia teoretică* (1899), *Trei dialoguri despre război, progres şi sfîrşitul istoriei universale, cu anexarea unei scurte Povestiri despre Antihrist* (1900; cu acest text final debutează, de altfel, în prezenta serie, tipărirea de sine stătătoare a operei lui Soloviov).

În cursul vizitelor sale în Franţa Soloviov a elaborat şi cîteva lucrări în limba franceză. Cele mai importante datează din timpul călătoriei sale începută în 1887: *Ideea rusă, Sfîntul Vladimir şi Statul creştin, Rusia şi Biserica universală*. În aceste texte răzbate amintita utopie teocratică, din cea de a doua perioadă a creaţiei sale, marcată şi de apropierea autorului de catolicism, fără a se dezice însă de credinţa sa ortodoxă. Ultima oară textele franceze au fost reunite în volumul amplu *La Sophie et les autres écrits français* (1978). [*La Sophie* este un tratat anterior, din 1876, pe atunci nepublicat].

1.2. Nikolai Alexandrovici BERDIAEV (1874–1948) s-a născut la Kiev într-o familie de militari. Deportat la Vologda pentru participarea la un cerc socialist, a fost un timp adept al „marxismului legal", preconizînd un „socialism etic". Dovada acestor opţiuni iniţiale este prima lucrare filozofică dedicată criticii narodnicilor ruşi: *Subiectivism şi individualism în filozofia socială* (1901). Din 1905 atitudinea sa critică faţă de marxism trece într-o opoziţie făţişă; această schimbare e atestată de studiul *Adevărul filozofic şi dreptatea intelectuală*, apărut în mult dezbătuta culegere a vremii *Vehi (Jaloane)* (1909), în care o seamă de cărturari a luat în dezbatere rolul intelectualităţii în mişcările de idei şi sociale ruseşti. De la idealismul transcendental, de factură neokantiană, Berdiaev trece la căutări religioase, tot mai evidente în textele din *Sub specie aeternitatis* (1900–1906), în lucrările *Noua conştiinţă religioasă şi societatea* (1907) şi *Criza spirituală a intelectualităţii* (1910). Îşi dezvoltă concepţia cu privire la eliberarea lăuntrică spirituală a individului în *Filozofia libertăţii* (1911). Ultima lucrare editată în Rusia, *Sensul creaţiei (Încercare de îndreptăţire a omului* (Moscova, 1916) are de-acum un caracter sistematic şi mărturiseşte, sub influenţa lui Jacob Böhme, o evoluţie spre mistica romantică.

În anii revoluţiei (1918–1922) întemeiază, împreună cu alţi filozofi şi scriitori, „Academia liberă religios-filozofică". În *Filozofia inegalităţii*, scrisă în Rusia (1918), dar editată în străinătate (1923), polemizează cu ideologia sovietică.

În 1922, împreună cu alţi filozofi-idealişti, este exilat din Rusia. Se stabileşte mai întîi în Berlin, unde, cu sprijin american, întemeiază „Academia religios-filozofică" (care se mută la Paris în 1925). Devine redactor al revistei „Puti" („Calea") şi conducător al editurii „YMCA–PRESS". Încă la Berlin scrie cartea *Sensul istoriei* (1923) în care susţine că orice împlinire pămîntească a iluziilor este lipsită de speranţă. Urmează studiul *Noul Ev Mediu* (1924), lucrare tradusă în mai multe limbi care-i aduce o faimă mondială.

Stabilit la Paris, şi-a publicat aici, rînd pe rînd, o serie de noi cărţi: *Filozofia spiritului liber* (1927), *Despre menirea omului (Încercare a unei etici paradoxale)* (1931), *Eu şi lumea obiectelor* (1934), *Spiritul şi realitatea* (1937), *Despre robia şi libertatea omului* (1939), *Ideea rusă* (1947), *Încercare a unei metafizici eshatologice* (1947).

După moartea lui, la Clamart avea să apară autobiografia *Percepere de sine* (1949), ca şi o seamă de lucrări mai scurte: *Adevărul şi minciuna comunismului, Despre sinucidere, Destinul omului în lumea contemporană* ş.a.

Berdiaev a fost influenţat de Vladimir Soloviov, Rozanov şi Merejkovski, de Schopenhauer, Nietzsche şi Böhme. I-a fost ataşat lui Dostoievski, consacrîndu-i şi studiul *Concepţia despre lume a lui Dostoievski* (1923). Dintre toţi urmaşii lui Soloviov este cel mai cunoscut. Îi apropie lărgimea orizontului lor şi varietatea intereselor filozofice, atenţia neslăbită pentru ideile altora, puterea de sinteză. În plus, Berdiaev se face remarcat — semănîndu-i şi prin asta maestrului său — printr-un deosebit talent literar. Forţa expresivă a publicisticii sale a contribuit mult la răspîndirea concepţiilor lui.

Dintre toţi gînditorii ruşi ai începutului de secol, Berdiaev a fost în perioada interbelică autorul cel mai cunoscut în România, pătrunzînd la noi mai ales pe canalele ortodoxismului.

La editura „Humanitas" va apărea în curînd *Sensul creaţiei*, iar după aceea — *Ideea rusă*.

1.3. Gheorghi Petrovici FEDOTOV (1886–1951) a participat în tinereţe, în 1904–1906, la mişcarea revoluţionară social-democrată din Rusia. Ca student al Universităţii din Petersburg s-a specializat în istoria medievală. A lucrat ca privat-docent la aceeaşi universitate (1914–1918), apoi ca profesor al Universităţii din Saratov (1920–1922).

A emigrat în 1925. A fost succesiv profesor la Institutul teologic din Paris (1926–1940) şi la Academia pravoslavnică din New York (1943–1951). A colaborat la diverse reviste ruseşti din străinătate, a întemeiat — împreună cu alţi emigranţi — revista „Novîi Grad" („Noua Cetate") care a apărut la Paris între anii 1931 şi 1939. Aici a publicat numeroase articole. Pe de o parte, ele promovau un umanism creştin apropiat socialismului creş-

tin, în virtutea căruia în viitoarea ideala „Noua Cetate" grija pentru suflet, personalitate, cultură vor fi străine atît progresului mecanic, cît şi expansionismelor colective totalitare. Pe de altă parte, ele analizau istoria culturii ruseşti, specificul şi mobilurile ei. Un interes constant al publicisticii sale l-a constituit sinteza dorită între orientările „occidentalistă" şi „slavofilă", căile de legătură şi unire între idealurile universale şi cele naţionale. Autorul a investigat motivele istorice pentru care Rusia a întîrziat să-şi onoreze rolul firesc de punte între Orient şi Occident şi momentele benefice în care şi-a onorat funcţia, prin tipologia „rusului european", printr-o construcţie culturală „universalistă". Istoria particulară a culturii ruseşti şi natura valorilor ei a trecut tot mai decis în centrul preocupărilor sale, laolaltă cu tentativele de a găsi explicaţii şi pentru „maximalismele" caracteristice intelectualităţii ruseşti, inclusiv nihilismele revoluţionare şi ateismul bolşevic. Interpretările sale prelungeau diagnosticul formulat încă de către Dostoievski şi opiniile avansate de către autorii culegerii amintite „Vehi", dintre care cei mai mulţi îşi continuau, paralel cu ei, activitatea în emigraţie.

Amintim dintre scrierile lui Fedotov: *Abélard* (1924), *Sfîntul Filip, Mitropolit al Moscovei* (1928), *Şi este, şi va fi* (1932), *Însemnătatea socială a creştinismului* (1933), *Versuri religioase. Credinţa populară rusească după versurile religioase* (1935) — toate publicate la Paris; *Noua Cetate* (culegere de articole, New York, 1952), *Creştinul în revoluţie* (culegere de articole, Paris, 1957), *Sfinţii Rusiei vechi* (veacurile X–XVII) (New York, 1959), *Chipul Rusiei* (culegere de articole, Paris, 1967). O altă carte postumă a sa, apărută în limba engleză, ajunge cu sintetizarea istoriei spiritualităţii ruseşti doar pînă în secolul al XV-lea: *The Russian Religious Mind* (vol. I–II, 1966).

În colecţia noastră va fi publicată în curînd o culegere de articole, în majoritatea lor extrase din *Noua Cetate*, cu suplimentări din *Chipul Rusiei*.

2. Cîteva amănunte privind antisemitismul de la sfîrşitul veacului trecut şi din acest secol

2.1. Berdiaev invocă Germania ca ţara clasică a antisemitismului rasial, ideologie „care poate fi descoperită şi la mari germani, cum sînt de pildă Luther, Fichte, R. Wagner".

În atitudinea lui Luther a intervenit o modificare spectaculoasă de la 1523 la 1543. Dacă pamfletul lui Martin Luther din 1523 poartă încă titlul *Iisus Hristos s-a născut evreu*, semnificativ pentru sentimentele proiudaice din timpul luptei eroice împotriva dictatului catolic, reformatorul victorios

şi adeptul unui nou conformism publică în 1542 pamfletul *Împotriva evreilor şi a minciunilor lor*, iar peste cîteva luni un alt acerb pamflet *Schem Hemaphoras* — texte mărturisind nu numai ură doctrinară, dar avansînd chiar şi măsuri practice de indiscutabilă violenţă.

În ceea ce îl priveşte pe Johann Gottlieb Fichte, acesta avansează în cîteva din textele sale — *Contribuţii la îndreptăţirea judecăţii despre revoluţia franceză* (1793), *Trăsăturile fundamentale ale prezentului secol* (1804), *Discurs către naţiunea germană* (1808) — radicale măsuri antievreieşti, precum şi imaginea unui „Hristos arian" (a cărui învăţătură originală ar fi fost coruptă de către apostolul evreu Pavel) şi noua doctrină a unui pangermanism, desigur tot arian.

Cazul Richard Wagner este cel mai spectaculos şi totodată mai aprig comentat pînă în zilele noastre. Dacă la început Wagner susţinuse completa emancipare a evreilor, beneficiind la Paris de sprijinul compozitorului evreu Meyerbeer, din 1850 (adică de la vîrsta de 37 de ani) se produce turnura categoric antievreiască din gîndirea lui, dovadă tratatul *Iudaismul în muzică* şi mai ales *Autobiografia* (în care argumentează presupunerea unei conspiraţii iudaice, în frunte cu Meyerbeer, împotriva lui, din pricina anterior amintitului tratat); dovadă însă şi confruntările iscate de reprezentarea capodoperelor sale, la Ringtheater din Viena şi la Bayreuth, în vîltoarea cărora ieşirile lui antievreieşti s-au accentuat pînă la sfîrşitul vieţii.

Nu ne oprim mai mult la partizanatele unor mari spirite, cărora le-am putea asocia şi pe cele ale unui Schopenhauer ori Nietzsche. Ne preocupă îndeosebi *climatul* european din ultimele decenii ale secolului trecut, în care s-au insinuat treptat agitaţiile antisemite. În Germania anilor şaptezeci-optzeci-nouăzeci ele se ţin lanţ, prin intermediul unor ziare, cărţi şi organizaţii politice. La alegerile din 1890 şi 1893 participă şi „Antisemitische Volkspartei" („Partidul popular antisemit"), intră în Reichstag, dar în scurtă vreme îşi pierde popularitatea. Cît priveşte scrierile antisemite, ele sînt eclipsate toate de anglo-germanul Houston Stewart Chamberlain, care după elogiile la adresa lui Wagner (*Note despre Lohengrin* şi *Drama lui R. Wagner*, ambele din 1892) dă la iveală biblia rasismului, *Temeiurile secolului al XIX-lea* (ed. II, 1900), în care în peste o sută de pagini demonstrează „arianitatea" lui Iisus. Împăratul Wilhelm al II-lea adora cartea lui Chamberlain, împărtăşindu-i pe deplin ideile. De altfel, în timpul primului război mondial ostilitatea la adresa evreilor a fost destul de generală în Germania şi în Austria, cu toate că mulţi evrei din aceste ţări adoptaseră atitudini patriotice.

În aceeaşi perioadă, curent numită „La belle époque" (1870–1914), antisemitismul cîştigă teren şi în Franţa. Apar periodicele „l'Antijuif" la Paris în 1881 şi „l'Antisémitique" la Montdidier în 1883. „La Croix" se proclamă în 1890 „revista cea mai antievreiască din Franţa". Sînt numai cîteva exem-

ple din foarte numeroasele producţii antisemite ale vremii. Dar, bineînţeles, momentul xenofob culminant e atins o dată cu „afacerea Dreyfus", care va fi comparată de Leon Blum cu Revoluţia franceză şi cu războiul din 1914–1918. Condamnarea lui Dreyfus sub pretextul spionajului e ulterior exploatată în scopurile unei campanii antiiudaice. Lupta între dreyfusarzi şi antidreyfusarzi se ascute în perioada anilor 1897–1899, cu o turnură survenită în 1898, cînd se descoperă documentele fabricate în vederea susţinerii acuzaţiilor şi cînd Émile Zola publică pamfletul *J'accuse*. Totuşi, chiar şi un dreyfusard convins precum Gerges Clémenceau se va ralia în cele din urmă temerilor cu privire la iminenţa expansionismului şi a dominaţiei evreieşti. Agitaţia în acest sens este alimentată, după primul Congres sionist de la Basel din 1897, de fabricarea la Paris — dar după o comandă venită din Rusia — a teribilelor *Protocoale ale Înţelepţilor din Sion*. Antisemitismul se va folosi şi de acest mit pentru atacurile violente, proferate mai ales de către „l'Action française". Aceste atacuri se interferează tot mai mult cu pogromurile din Rusia.

2.2. Tot Berdiaev este cel care atacă şi problema *Protocoalelor Înţelepţilor din Sion*. Istoria este însă mai veche.

Încă din vremea lui Ivan cel Groaznic, autocraţii ruşi luaseră măsuri severe de îngrădire a drepturilor „poporului deicid". Anexiunile lui Petru cel Mare şi ale urmaşilor săi au dus apoi, mai ales prin acapararea pămînturilor poloneze sub Ecaterina a II-a, la concentrarea în imperiu a celei mai dense populaţii evreieşti din Europa. După momente de relativă liberalizare, îndeosebi sub Alexandru I, legislaţia se înăspreşte din nou în timpul domniei lui Nicolae I, pentru a ceda apoi unor noi speranţe legate de reformele lui Alexandru al II-lea. Superstiţiile antiiudaice din sînul familiei Romanovilor şi al aristocraţiei de curte au putut fi totuşi curînd reactivate şi exacerbate. În a doua jumătate din veacul trecut se accentuează manipulările legate de alianţele şi confreriile pe care evreii le-ar fi organizat, chipurile, de la nivele locale pînă la un nivel universal. Apropiaţii ţarului Alexandru al II-lea i-au adresat asemenea avertismente, iar asasinarea lui, în atentatul de la 1 martie 1881, părea să le confirme temerile. În 1881 au fost dezlănţuite pogromuri, ulterior stopate pentru un timp şi iarăşi reluate. Antisemitismul a fost împărtăşit de înşişi Alexandru al III-lea şi Nicolae al II-lea, ca şi de mulţi sfetnici şi subalterni ai lor. În rîndurile populaţiei evreieşti s-a produs o compensare prin „palestinofilia" devenită apoi „sionism", ca şi prin valurile succesive de emigraţie, mai cu seamă în S.U.A. Alţii s-au raliat fie partidului muncitoresc evreu „Bund", fie social-democraţiei pe cale de a prelua rolul principal în procesul revoluţionar.

Ajungem acum la numitul document contrafăcut. În 1879 micul funcționar Piotr Racikovski, compromis prin legăturile cu studenți subversivi, preferă exilului siberian să lucreze pentru poliția secretă. În 1884 ajunge la Paris ca șef al serviciilor din străinătate ale „Ohranei". În 1891 raportează superiorilor săi că va declanșa o răsunătoare campanie antisemită. În acest scop au fost confecționate, în atmosfera pariziană tulbure din 1897–1899, *Protocoalele Înțelepților din Sion* — la comanda lui Racikovski, ajuns general. „Documentul", acreditînd un plan secret de cucerire a lumii, a fost atribuit sioniștilor, în temeiul amintitului lor congres de la Basel. Țarul Nicolae al II-lea, încîntat la început de acest program demascator, a aflat curînd de inautenticitatea lui și a dispus retragerea sa din circulație. El a fost însă reactivat ulterior de cîte ori putea servi inspiratorilor de pogromuri, „Uniunii poporului rus" și formațiunii „Sutele negre". Pentru un astfel de scop, *Protocoalele* au fost sustrase din arhivele poliției secrete, laolaltă cu alte asemenea „documente" fabricate, ca, de pildă, cel intitulat *Secretul iudaismului*. Reactualizarea acestor „probe" părea imperios necesară apărătorilor ordinii în timpul evenimentelor revoluționare din 1905, pentru a-i contracara urmările. În 1905 funcționarul Sfîntului Sinod de la Moscova, Serghei Nilus, a publicat cartea intitulată *Lucruri mari în fapte mărunte și Antihrist ca posibilitate politică apropiată* (prima ediție a cărții data, pare-se, încă din 1901), iar în 1907 tot el este acela care tipărește o nouă ediție sub titlul *Cuvîntare pentru demascarea dușmanului neamului omenesc*. Nilus a publicat drept anexă la capitolul 12 al cărții sale *Protocoalele*, pe care „Înțelepții din Sion" le-ar fi elaborat, potrivit trimiterii la ediția a patra din 1917, cu prilejul primului Congres sionist de la Basel din 1897. *Protocoalele* aveau să fie republicate de mai multe ori, atît în rusește cît și în alte limbi, spre a reacredita ideea unui plan evreiesc de cucerire a puterii mondiale.

Cît privește pogromurile, după valul din 1881 ele se înmulțesc la începutul acestui secol. Noul debut are loc în 1903 la Chișinău, aflat sub administrație țaristă. Pogromul a fost declanșat în Duminica Paștelui, 6 aprilie, la apelul „Partidului muncitorilor creștini adevărați", întru pedepsirea ucigașilor lui Hristos, dispuși oricînd să se înfrupte din sînge creștin. Pogromurile s-au înmulțit apoi în 1905, în atmosfera revanșei antirevoluționare. În deceniul 1906–1916 au avut loc doar pogromuri răzlețe, în schimb au fost publicate 2 837 de broșuri și cărți antisemite, generos finanțate de către curtea imperială.

Un caz ieșit din comun l-a constituit „afacerea Beilis", comparată deseori cu „afacerea Dreyfus". Procesul de la Kiev din 1913 a făcut să curgă, într-adevăr, aproape tot atîta cerneală ca și procesul de la Rennes din 1898. Ce se întîmplase? La marginea Kievului fusese descoperit la 20 martie 1911 cadavrul fără sînge al unui copil de 13 ani, Andrei Iușcinski. Presa antisemită a început imediat să invoce un omor ritual, iar „Uniunea poporului

rus" s-a străduit să orienteze ancheta în această direcţie. La 22 iunie 1911 a fost arestat Mendel Beilis, învinuit de a fi folosit sîngele tînărului în scop ritualic. Procesul s-a deschis la 25 septembrie 1913, iar verdictul juraţilor a fost formulat în termeni echivoci, care să satisfacă ambele tabere: Beilis a fost achitat ca nevinovat — şi evreii condamnaţi ca practicînd, într-adevăr, crime ritualice. Antisemiţii din Rusia şi din străinătate au privit procesul, în ciuda achitării inculpatului, ca pe o victorie a lor. Beilis avea să emigreze ulterior în Palestina.

„Sutele negre" şi publicaţiile apropiate lor, de pildă „Grajdanin", editat de prinţul Meşcerski, aveau să acuze evreii şi pentru înfrîngerile suferite în primul război mondial. (Majoritatea scriitorilor ruşi de renume, Gorki sau Korolenko, Merejkovski sau Leonid Andreiev denunţau, în schimb, agitaţiile antisemite.) La capătul atîtor persecuţii şi pogromuri, evreii au beneficiat de îmbunătăţirea situaţiei lor doar după revoluţia din februarie 1917. Dar numai pentru un scurt răstimp. Învinuiţi de un rol decisiv în revoluţia din octombrie — cu mult mai mare decît în realitate — evreii au fost din nou supuşi persecuţiilor în timpul războiului civil. În amintirile sale, publicate în 1926, generalul Denikin va evoca îngrozit pogromurile şi masacrarea evreilor de către trupele sale.

2.3. Berdiaev şi Fedotov înregistrează fazele succesive ale antisemitismului hitlerist.

Perioada interbelică şi al doilea război mondial sînt mai bine cunoscute, inclusiv în privinţa exterminărilor rasiale. Antisemitismul german creşte vertiginos, pînă la programul hitlerist vizînd „die Endlösung" — „soluţia finală". Discriminările rasiale, introduse încă de legile adoptate chiar din primăvara lui 1933, se generalizează prin „legile de la Nürnberg" în vara anului 1935. O parte a evreilor germani reuşeşte să emigreze. În 1939 Hitler proclamă pe faţă genocidul. Exterminarea globală şi planificată a evreilor debutează în vara anului 1941. Vin la rînd evreii polonezi, ucraineni şi ruşi de pe teritoriile invadate de trupele hitleriste. (Încă înainte fuseseră organizate deportările din Austria şi Cehoslovacia ocupate.) Sînt duşi în lagăre de exterminare şi evreii din alte ţări subjugate ori aliate: este notorie operaţia pusă la cale de Eichmann în 1944 pentru Ungaria şi pentru Transilvania de Nord smulsă României prin Dictatul de la Viena. Lagărele morţii din Polonia şi Germania înghit milioane de victime. Cifra este apreciată de *Encyclopedia Judaica* (vol. VIII, articolul *Holocaust*) la 5 820 960 de oameni. În teritoriile aflate sub administraţie românească s-a evitat „soluţia finală". Au avut loc, totuşi, cîteva pogromuri, la Dorohoi (1 iulie 1940), în timpul rebeliunii legionare la Bucureşti (21–23 ianuarie 1941), la Iaşi şi în „trenurile morţii" (29 iunie – 6 iulie 1941). Cele mai multe nelegiuiri au urmat

însă în Basarabia şi Bucovina, precum şi în timpul deportărilor în Transnistria (mai ales în a doua jumătate din 1941 şi pe parcursul anului 1942).

Pe de altă parte, lumea afla despre tot mai multe crime staliniste. Suspiciunea generalizată a lui Stalin — întreţinută de către Beria — se extindea din ce în ce şi în direcţia antisemită. Mult trîmbiţatul „internaţionalism" ceda terenul pas cu pas naţionalismului, exploatat în perioada războiului şi exacerbat, fără vreun motiv palpabil, şi în perioada postbelică. O sursă a resentimentelor lui Stalin a constituit-o, se pare, şi faptul că unii dintre fruntaşii opoziţiei, în primul rînd Troţki, fuseseră evrei. Oricum, în ultima perioadă a vieţii lui Stalin campaniile antisemite s-au ţinut lanţ, culminînd, la începutul anului 1953, cu înscenarea procesului „asasinilor în halate albe" — medicii învinuiţi de planuri ucigaşe la adresa conducătorilor sovietici — şi cu proiectul (nefinalizat prin moartea lui Stalin) de a-i transporta pe toţi evreii în Siberia: o altă deportare în masă.

O recentă conferinţă a istoricilor sovietici şi germani de la Berlin, a estimat cifra victimelor lui Hitler între 5,9 şi 6 milioane de evrei, iar cea a victimelor lui Stalin din rîndul evreilor sovietici ca depăşind 2,5 milioane de oameni.

În timpul lui Hruşciov şi respectiv al lui Brejnev, manifestările antisemite, inclusiv de inspiraţie oficială, au cunoscut momente de flux şi de reflux, fără să fi dispărut vreodată cu totul. În ultimii ani ele chiar s-au revigorat, prin agitaţia unor grupuri naţionaliste extremiste, ca, de pildă, „Pamiati" („Memoria"), sau cu sprijinul cîtorva reviste de dreapta. Faptul că şi în prezent mai există o atmosferă neprielnică păcii sociale şi naţionale e atestat de masivele emigrări în Israel.

3. Cîteva observaţii în legătură cu textele incluse în acest volum*.

3.1. *Evreitatea şi problema creştină* constituie textul de bază al culegerii de faţă.

---

* Sursele ruseşti din care le-am preluat sînt următoarele: V.S. Soloviov, *Opere în două volume* (Anexă la revista „Voprosî filosofii"), Moscova, Editura „Pravda", 1989 [*Evreitatea şi problema creştină* — din vol. I, *Protest împotriva mişcării antisemite din presă* şi *Scrisoarea lui V. S. Soloviov adresată autorului* (În loc de prefaţă la cartea lui F. B. Gheţ *Cuvînt către inculpat!*) — din vol. II];

N. A. Berdiaev, *Creştinism şi antisemitism. Destinul religios al evreităţii* — din revista „Drujba narodov", de la Moscova, nr. 10 din 1989;

Gheorghi Fedotov, *Noi variaţiuni pe o temă veche (În legătură cu modul contemporan de a pune problema evreiască)* — din culegerea de studii *Noua Cetate*, Ed. Cehov, New York, 1952.

El a fost publicat în anul 1884, în numerele pe august-septembrie ale unei reviste şi de sine stătător în octombrie (ediţia în tiraj separat a primit acordul cenzurii la 5 octombrie 1884). El se integrează organic în exegezele biblice, istoriozofice şi concret-istorice ale lui Soloviov din anii optzeci-nouăzeci privind creştinătatea, Biserica şi istoria ei în Rusia. Autorul nu acceptă să izoleze de soarta poporului evreu această problematică, după opinia sa indispensabilă în cercetarea genezei şi esenţei creştinismului. „Evreitatea" îi apare ca o preocupare centrală *din* perspectivă creştină şi *pentru* limpezirea „problemei creştine". Copula din titlul studiului maschează o dependenţă cauzală. Recunoaşterea şi argumentarea interrelaţiei de fond între creştinătate şi evreitate îi era lui Soloviov imperios necesară şi din cauza împrejurărilor istorice, anume, în general, din cauza uriaşei concentrări a populaţiei evreieşti pe teritoriile ruseşti ori administrate multă vreme de către Rusia; iar în particular şi cu deosebire din cauza atmosferei de ostilitate artificial întreţinute în rîndul creştinilor împotriva evreilor. Data elaborării textului indică acest din urmă fapt: violenţele antisemite fuseseră cu bună ştiinţă declanşate în 1881, după asasinarea ţarului Alexandru al II-lea, şi continuaseră pînă în 1883 — drept care un text conceput în 1884 răspundea prompt şi nevoii istorice imediate. Îmbinarea planului universal cu cel istoric o va constata orice cititor: două capitole dezbat aspectul global, al treilea (acoperind exact o jumătate din studiu) e consacrat, în schimb, celui local, ruso-polonez.

Un subsol evocă lecţia universitară ţinută de autor în 1882 (ca reacţie imediată la persecuţiile din 1881) despre importanţa istorico-mondială a iudaismului. Imediat după aceea textul mărturiseşte şi un impuls suplimentar primit din partea unei prelegeri ţinute în aprilie 1884 de către episcopul Nikanor la Odesa, prelegere care demonstra impactul dintre creştinism şi iudaism, care trebuie cultivat consecvent în ambele direcţii.

Studiul are un caracter pe cît de doctrinar, pe atît de actual pentru acele (şi nu doar pentru acele) timpuri. Din preambul, Soloviov formulează trei întrebări la care răspunde succesiv în cele trei capitole. De ce a fost Hristos iudeu şi de ce a fost Israel predestinat a naşte din sine Dumnezeu-omul? Cele trei particularităţi principale care ar explica alegerea poporului evreu întru perpetuare mesianică sînt pe rînd argumentate: profunda lui religiozitate, fidelitatea faţă de Dumnezeu; sentimentul de sine, conştiinţa de sine, acţiunea prin sine extrem de dezvoltate; „materialismul" iudaic, în sens larg, care oferă premise Întrupării Divine. Deosebit de interesante sînt consideraţiile din urmă, cu privire la presupusa osmoză iudaică dintre ideal şi real, spirit şi materie, concret şi abstract, care abilitează acea *„corporalitate spiritualizată şi sfîntă"* pe care tocmai Hristos o va desăvîrşi. Ipoteza amendează reprezentarea destul de răspîndită cu privire la abstracta gene-

realitate a religiei iudaice, care, dacă este acceptată, nu poate explica nici pregătirea saltului către creştinism şi nici destinul iudeu ulterior „materialist" într-un sens mai mult sau mai puţin elevat.

Întrebării următoare: de ce atunci majoritatea iudeilor nu L-a recunoscut pe Hristos, la prima Lui venire, ca Mesia? — i se caută răspunsul în numeroase texte sacre şi reprezentări corespunzătoare. Cu acest prilej Soloviov reactualizează învăţătura sa, expusă anterior în amintitul ciclu de conferinţe, despre *Dumnezeuom* ca nucleu al unei viitoare desăvîrşite *dumnezeuomeniri*. Paradoxul global ar fi nerecunoaşterea lui Mesia de către o credinţă prin excelenţă mesianică. Paradoxul care decurge de aici şi ascute contradicţia la extrem este nerecunoaşterea crucii (ca mijloc şi cale de îndumnezeire) de către poporul obligat de atunci mereu să-şi poarte crucea! Problema doctrinară rămîne cea a raportului dintre spirit şi materie (materializarea spiritului), dintre cer şi pămînt (întruparea cerescului în omenesc), dintre scopul final şi mijlocul palpabil prin care poate fi atins (imediatitatea mediatoare a scopului). Totuşi, divergenţa pe care am putea-o numi „tactică" nu anihilează „strategia" comună, cea care vizează „omenirea îndumnezeită" de către Dumnezeu, printr-o împlinire teocratică.

Aşa se ajunge la cea de a treia întrebare şi la al treilea răspuns. De ce anume în Rusia şi în Polonia a pătruns o parte considerabilă a evreimii şi ce *rol comun* pot juca Rusia, Polonia şi Israel în amintita împlinire teocratică? Multe pagini din cîte urmează ar putea să pară divagaţii de la tema propriu-zisă. Soloviov se lansează în consideraţii economice şi sociologice privitoare la istoria recentă a slavilor, respectiv componentelor socotite de el malefice ori benefice din această istorie pe deplin reală. Cu acest prilej autorul dă măsura propriului său interes „materialist" pentru chestiuni particulare legate de muncă, proprietate, organizare socială ş.a. — chestiuni pe cît de comune vieţii zilnice tot pe atît de arzătoare (şi la care va reveni în scrisoarea către Gheţ, inserată aici ca anexa a doua). Să nu ne lăsăm totuşi înşelaţi de aparenţe: nici detalierile „materialiste" nu îndepărtează de la împărtăşitul ideal spiritualist, nici lunga punere în paranteză a evreităţii nu face decît să pregătească finala revenire accentuată la ea. Rusia, mijlocitoare între slavi şi greci, Polonia, mediatoare între slavi şi latini, au nevoie, în practică şi în principiu, de încă un factor unificator, care nu poate fi decît Israel. Soloviov parvine, în finalul studiului său, la ideea care va deveni dirguitoare pentru el în cea de a doua jumătate a anilor optzeci: utopia sa teocratică. Din triadele formulate acum (autoritatea tradiţiei, puterea legii, libertatea iniţiativei personale, respectiv preot — împărat — prooroc) el va forja concepţia sa cu privire la „catolicitatea" generală, în accepţiune de universalitate, adică un ecumenism deschis, chemat să cuprindă toate

locurile şi timpurile, culturile şi popoarele. Biserica este „catolică" în sens de „sobornicească", la antipodul oricărei particularizări, fie eclesiastice, fie statale ori naţionale. Soloviov este un adversar decis al naţionalismelor şi în primul rînd al naţionalismului rus. Visul lui va fi reclădirea Treimii cereşti într-o construcţie pămîntească unitară: Biserică — Stat — Societate. Acest vis (irealizabil, cum îşi va da el însuşi seama) îl conduce la tentativa unirii pravoslaviei răsăritene cu catolicismul apusean, sub oblăduirea înfrăţită a ţarului şi a papei. În 1884 el ajunge astfel la construcţia teocratică, detaliată mai cu seamă în textele franceze din 1888–1889. De pe acum lansează chemarea la unificarea bisericilor şi la unificarea lor cu statul creştin şi cu societatea creştină. În acest proiect evreii au de jucat şi ei un rol important. Poporul născător de Dumnezeu trebuie să participe din plin la crearea unui nou pămînt al dreptăţii instaurate. Aceasta însă cu condiţia ca dreptatea să prevaleze asupra tuturor nedreptăţilor care i-au lovit pe evreii înşişi.

Cum arătau aceste nedreptăţi aflăm din cele două anexe, datînd din 1890 şi 1891. Ideea de bază a studiului, după care *problema evreiască este o problemă creştină* şi va putea fi soluţionată numai de către *întru-totul-creştinii* (frăţeşte uniţi cu *întru-totul-iudeii*), e fundamentată pe refuzul ideii opuse. Diagnosticul din *Protest* este laconic dar exact. Cît priveşte *Scrisoarea* anexată, ea desfide aceleaşi mituri negative, aceleaşi magii negre (vor veni şi „Sutele negre"!) şi pseudocredinţe bazate pe o falsă — falsificată - religie: nu creştină, cum se declară, ci anticreştină. Creştinismul nu-şi poate lua ca deviză de bază decît crucialele enunţuri ale evreului creştinat Pavel: „Căci nu este deosebire între iudeu şi elin... — „Şi astfel întregul Israel se va mîntui...".

Soloviov avea să se mai ocupe cu multe alte prilejuri de chestiunea evreiască. El va întreprinde aprofundate studii talmudice, în legătură cu mai noua literatură polemică pe această temă. Ultima mărturie a neslăbitului său interes pentru relaţia dintre creştinism şi iudaism o va furniza însă lucrarea sa de adio *Trei dialoguri*. Anexa ei, *Scurtă povestire despre Antihrist*, se încheie prin parafrazarea (de către Domnul Z, unul dintre interlocutori) deznodămîntului povestirii imaginate de către părintele Pansofie, deznodămînt pe care manuscrisul lui nu l-a mai fixat. Domnul Z relatează, aşadar, cele aflate prin viu grai de la Pansofie. Ce anume? Că poporul evreu, ajuns la vreo treizeci de milioane în secolul douăzeci şi unu, s-a răsculat împotriva împăratului-antihrist, deşi nu fusese complet străin de pregătirea şi consolidarea succeselor mondiale repurtate de acesta. Supraomul, ce ajunsese să stăpînească pămîntul, se instalase în Ierusalim, alimentînd în mediul evreiesc zvonurile că ţine să instaureze domnia lui Israel peste lume. Dar, după ce evreii păreau dispuşi să-l recunoască drept Mesia, ei se

răscoală pe neaşteptate, plini de mînie şi de răzbunare, şi anume atunci cînd descoperă că respectivul nici nu era tăiat împrejur. Răscoala cuprinde întreaga evreime, întîi la Ierusalim, apoi în toată Palestina. Împăratul-impostor condamnă la moarte pe toţi nesupuşii evrei şi creştini. Dar milioanele de evrei înarmaţi pun stăpînire pe Ierusalim, îl prind pe Antihrist. Acesta fuge, înjghebează în Siria o nouă armată. Evreii angajează împotriva lui bătălia decisivă. Antihrist este înghiţit de un vulcan de lîngă Marea Moartă. Hristos coboară atunci la Ierusalim, evreii Îl recunosc, după care toţi evreii şi creştinii ucişi învie. Împreună cu Hristos, ei îşi instaurează domnia de o mie de ani!

Năruirea iluziilor teocratice nu a fost totală şi definitivă, după cum se vede. După era prăbuşirilor apocaliptice — cu războaiele panmongolismului din secolul douăzeci şi „pacea" universală a prinţului minciunii din secolul douăzeci şi unu —, trebuia să urmeze şi mîntuirea. În viziunea lui Soloviov, Antihrist se va prăbuşi nu fără aportul activ al evreilor (ne vin în minte activismul substanţial pe care gînditorul li-l atribuise ca pe una din trăsăturile lor definitorii). El nuanţează ideea: evreii nu aveau să fie străini nici de instaurarea domniei lui Antihrist — după care însă i se vor opune acestuia cu toată puterea lor, pregătind *ei* cea de a doua venire, ca şi în trecut pe cea dintîi! În finalul *Povestirii* Hristos împacă într-o unică biserică, sub oblăduirea Papei, nu doar credinţele creştine — ortodoxă, catolică şi protestantă —, dar şi creştinătatea în ansamblu cu întregul Israel, semn al mîntuirii lui.

Dispunem de două mărturii contradictorii legate de moartea lui Soloviov. Prima provine de la Serghei Nilus, cel care a răspîndit *Protocoalele Înţelepţilor din Sion*, care a declarat la începutul secolului nostru că schema eshatologică din cartea sa — carte în care a introdus *Protocoalele* — i-a fost inspirată de către Soloviov. Potrivit celei de a doua, Soloviov s-a rugat pe patul de moarte pentru evrei, convins fiind că victoria finală asupra lui Antihrist va depinde de comportamentul evreilor. Dacă ambele afirmaţii corespund adevărului — atunci nu poate fi vorba decît de fazele succesive ale scenariului apocaliptic, penultima şi ultima, sugerate şi în *Povestirea* anexată celor *Trei dialoguri*: sprijinul dat lui Antihrist şi detronarea lui ca fals Mesia, în favoarea lui Hristos! Oricum ar fi, un mai categoric vrăjmaş al antiiudaismului decît Soloviov şi un mai fervent adept al reciprocei frăţietăţi dintre creştini şi evrei nu a existat în Rusia. Din acest punct de vedere el este cel care a inspirat majoritatea gînditorilor creştini ruşi din secolul nostru — şi nu Vasili Vasilievici Rozanov, publicist excepţional, dar gînditor contradictoriu, care şi-a cîştigat o notorietate scandaloasă inclusiv prin violente ieşiri antisemite.

Despre Soloviov şi tema evreiască vor scrie mulţi. Studiul lui F.B. Gheţ *Despre atitudinea lui Vl. Soloviov faţă de problema evreiască* (1902) va fi republicat în limba germană — F. Getz *Der Philosoph W. Solowjoff und das Judentum* (1927). P. S. Popov, editînd *Corespondenţa lui L. Tolstoi cu V. S. Soloviov* (1939), va exemplifica atitudinea comună a celor doi îndreptată împotriva antisemitismului, de pildă prin elaborarea amintitului *Protest*. L. Müller va detalia aceeaşi împotrivire în *V. S. Soloviov und das Judentum* (1951). A. Men se va apleca asupra preocupărilor gînditorului faţă de soarta poporului evreu în anii optzeci-nouăzeci, în studiul său *Wladimir Solowiow. Werk und Erbe* (1976).

Ultimul nume citat este important. Protoiereul Alexandr Men a fost asasinat la 9 septembrie 1990, pe poteca din pădurea ce ducea de la biserica sa la locuinţa lui aflată într-o mică localitate din apropierea Moscovei. Cu o traiectorie biografică asemănătoare în multe privinţe cu cea a lui N. Steinhardt la noi, A. Men a devenit preot ortodox şi, în această calitate, renumit pedagog, istoric al religiei, autor al multor cărţi pe teme teologale şi filozofico-religioase. Ucigaşii lui nu au fost identificaţi (cel puţin atîta timp cît am reuşit să urmăresc cazul). Semnalmentele crimei duc însă cu gîndul la formaţiuni paramilitare, ultranaţionaliste şi untraconservatoare, urcînd de la „Sutele negre" la „Pamiati". Se vede că ele nu iartă nici pe un creştinat cu enormă faimă preoţească în Rusia contemporană. Se vede că apostolul neamurilor are destui urmaşi care îi împărtăşesc soarta — abătută asupra lor nu din partea păgînilor, ci dintr-a unor falşi creştini.

3.2. Berdiaev a scris *Creştinism şi antisemitism* (*Destinul religios al evreilor*) în 1938. Şi-a publicat studiul în numerele din mai-iunie 1938 ale revistei „Puti" („Calea"), publicaţie redactată de el între 1925 şi 1940. Textul poartă amprenta momentului istoric în care a fost conceput. Atmosfera europeană era încărcată de pretenţiile tot mai nesăbuite ale lui Hitler. Agresivitatea sa trecuse din faza declaraţiilor zgomotoase în etapa faptelor deşănţate. Partea lor constitutivă au fost actele antievreieşti prevestind „soluţia finală" — cuptoarele lagărelor. Antisemitismul oficializat în Germania se răspîndea în ţări cu partide şi grupări pronaziste, referirea lui Berdiaev la Polonia, România şi Ungaria fiind din acest punct de vedere edificatoare, ca şi ulterioara remarcă despre antisemitismul pravoslavnic din România. La sfîrşitul anului 1937 fusese format guvernul naţional creştin Goga-Cuza, dizolvat în februarie 1938 de Carol al II-lea pentru a-şi instaura propria dictatură regală. În anii din urmă activizarea extremei drepte şi a detaşamentelor sale de şoc fasciste (la noi, legionarii) se extinsese asupra întregii Europe. Agitaţia lor antisemită cucerise aderenţi inclusiv printre intelec-

tuall de marcă, vezi trimiterea lui Berdiaev la Céline şi la virulentul său pamflet antisemit din 1937, *Bagatelles pour un massacre*.

Textul lui Berdiaev, adecvat unei situaţii istorice de peste mai bine de o jumătate de secol, se păstrează totuşi fidel argumentării lui Soloviov. Recunoaştem şi cu acest prilej descendenţa spirituală, nu doar din cauza evocării lui Vladimir Soloviov ca apărător al evreilor de pe poziţii creştine. În aceasta îşi vede şi Berdiaev misiunea. El argumentează inadvertenţa religioasă de substanţă a oricărei porniri antisemite în raport cu un *creştinism autentic*. Atitudinea antiiudaică din partea unuia care se declară creştin echivalează cu *trădarea* flagrantă a creştinismului, care nu este doar o învăţătură a iubirii aproapelui, a toleranţei faţă de toţi oamenii şi credinţele lor, a unui universalism întru bine şi iubire, dar mai este şi originat în iudaism şi se recunoaşte o dezvoltare—depăşire a acestuia, în termenii Predicii de pe munte sau potrivit cu spusele Fericitului Augustin „Noul Testament în Cel Vechi se ascunde..."

Berdiaev se concentrează şi el asupra argumentării religioase a *imposibilităţii* antisemitismului pentru creştinismul fidel sieşi. El ia la rînd tipurile de antisemitism, antisemitismul rasial, antisemitismul economic şi politic, antisemitismul religios. Primul îi pare cu desăvîrşire inacceptabil, următoarele manipulează fapte răzleţe şi neconcludente printr-o supralicitare emoţională; numai antisemitismul religios merită o analiză atentă, care mai cu seamă îi demonstrează însă neîndreptăţirea. Bardiaev reia dubla întrebare soloviovianā: evreitatea lui Iisus, respectiv continuitatea dintre iudaism şi creştinism — şi refuzul recunoaşterii lui Hristos ca Mesia de către majoritatea evreilor (fără a pune la socoteală rarele excepţii). Dezbaterea se simplifică însă, pierde aura teocratică anterioară. Urmaşul din secolul douăzeci refuză îndeobşte „statul creştin" ca pe o denaturare a creştinismului.

Pe lîngă considerentele religioase, analizează şi el o seamă de implicaţii de ordin istoric şi social, dar şi sub acest raport se lasă călăuzit de o luciditate care nu mai permite construcţii utopice fanteziste. Experienţa recentă îl edificase asupra pericolului oricărei supralicitări, inclusiv naţionaliste. Dubla şi corelata constatare: pe de o parte trăim într-o epocă de „naţionalism animalic", dar pe de altă parte naţionalismul, ca şi rasismul, este inacceptabil pentru conştiinţa creştină, deci naţionalismul trebuie condamnat de biserica creştină ca *erezie*, are valoare de diagnostic şi valoare terapeutică.

Tot astfel, observaţiile privitoare la învinuirea evreilor atît de răspîndirea capitalismului cît şi de instaurarea socialismului sînt la fel de lucide şi extrem de pertinente. Atît rolul evreilor în crearea capitalismului cît şi prezenţa lor — atîta cîtă a fost — în făurirea socialismului el le explică argumentat, reţinînd din absolutizările mitologizante doar sîmburele real, demn de o apreciere pozitivă. Excepţie nu face nici aspectul din urmă, căci asu-

priţii joacă un mare rol în revoluţii şi „este un merit al evreilor faptul că au luat parte la lupta pentru o orînduire socială mai dreaptă". Berdiaev e convins de eşecul ulterior al acestor tentative, el e un adversar al revoluţiei şi al socialismului — dar nu este dispus să transfere asupra altora răspunderea pentru erorile şi ororile săvîrşite. Luînd în derîdere mitul mereu reînnoit al *Protocoalelor*, mitul dominaţiei mondiale către care ar tinde evreii, Berdiaev ia asupra lui şi îndeobşte asupra ruşilor imensa parte a vinovăţiei pentru cele întîmplate în Rusia. Finalul textului, în care el şi-l asumă şi pe Bakunin, şi pe Lenin (fără a recurge la subterfugiul trimiterii — excesive sau exclusive — la Troţki) este un mesaj cît se poate de actual; bineînţeles, pentru cine are urechi să audă...

3.3. În culegerea newyorkeză din 1952, *Noua Cetate*, a studiilor lui Fedotov, *Noi variaţiuni pe o temă veche (În legătură cu modul contemporan de a pune problema evreiască)* apare ca text nedatat. Dar cititorul poate reconstitui, din chiar prima pagină, cînd a fost el scris. Autorul vorbeşte despre „zeci de mii" de evrei din lagărele de concentrare din Germania şi Franţa; despre nimicirea întregii populaţii evreieşti din Polonia, „iar actualmente, pare-se, şi în Ucraina". Ne aflăm, prin urmare, *după* ocuparea Franţei de Nord, *după* invadarea Poloniei, *în timpul* campaniei din Răsărit, cînd Ucraina fusese deja ocupată de hitlerişti.În schimb, sîntem *înaintea* revirimentelor de la Stalingrad şi Kursk, *înainte* ca zecile de mii de victime să fi ajuns milioane la Auschwitz şi în alte lagăre. Textul nu poate fi situat decît ori la sfîrşitul anului 1941, ori la începutul lui 1942.

Momentul istoric este, oricum, limpede. Datele antisemitismului hitlerist, constatate încă de Berdiaev, sînt prelungite de Fedotov în plină desfăşurare a celui de al doilea război mondial, cu previzibilul său deznodămînt, care va impune abia el regîndirea destinului iudaic în ansamblul său. Comparativ cu cel precedent, textul lui Fedotov avansează în timp cîţiva ani. Înaintării cronologice îi corespunde şi o centrare pe *istorie*. Această mutaţie de accent este vizibilă în raport cu Berdiaev şi încă mai categoric în raport cu Soloviov. În toate investigaţiile, istoria coexistase cu religia. Ea, istoria, îndeplinise însă o funcţie subordonată şi ajutătoare faţă de exegeza teologală. Treptat, istoria a ieşit în avanscenă. În finalul discuţiei purtate, Fedotov revine şi el la religie ca la adevăratul miez al problemei evreieşti, din care va decurge şi autentica ei soluţie. *Principial*, religia rămîne planul dominator; *practic* — pînă a favoriza, în mod paradoxal, chiar renaşterea antisemitismului extremist — istoria o pune însă în umbră.

O corelativă mutaţie se produce în tonul discuţiei, în maniera de exprimare. Studiul doctrinar, de însemnătate primordială, beneficiase şi în cazul

înaintemergătorilor de măiestria lor publicistică. Aşa se înfăţişa raportul componentelor la Soloviov. „Fondul" exegetic şi „forma" expresivă s-au echilibrat şi la Berdiaev, graţie stilului său de o limpiditate cuceritoare, am numi-o „mozartiană", totuşi fără renunţarea la prioritatea substanţei. Fedotov cedează imperativului de a aduce în prim plan „chestiuni arzătoare"; şi cum altminteri decît publicistic ar putea satisface nevoia imediatului istoric?!

Întemeindu-şi demonstraţia pe binecunoscutele premise, autorul ţine să explice mobilurile recente ale antisemitismului ucigaş şi să-şi limpezească rezolvările posibile în lumea postbelică. Se opreşte şi el asupra acuzaţiei răspîndite cu privire la responsabilitatea evreilor atît pentru instaurarea capitalismului cît şi pentru cea a socialismului; şi respinge, prin explicitarea respectivelor ataşamente (parţiale), exacerbarea lor partizană. Împărtăşeşte, în schimb, presupunerea năruirii capitalismului — ori a capitalismului tradiţional — sub atacurile din „dreapta" şi din „stînga", din partea fascismului şi a comunismului (care, după Fedotov, nu este decît o variantă de fascism). Criza generalizată e pe cale să distrugă toate valorile secolului al XIX-lea. Care să fie ieşirea din impas? În nici un caz autonomismele şi naţionalismele, cele antievreieşti ori, prin contaminare, cele evreieşti. Fedotov nu se pronunţă nici împotriva sionismului şi nici în favoarea lui; mai degrabă simpatizîndu-l, îl consideră „o rezolvare parţială". Eronată îi pare şi încrederea exclusivă în cultură, în psihanaliza lui Freud ori teoria relativităţii lui Einstein: descoperiri datorate unor evrei. De vreme ce asimilarea evreilor în alte medii s-a dovedit iluzorie ca rezolvare generală şi totală, acceptarea apartenenţei la evreitate nu va putea urma altă cale decît tot cea a religiei. Religia i-a salvargardat lui Israel originalitatea — crede el; renaşterea naţională va avea sorţi de izbîndă numai sub forma renaşterii religioase.

Revenim astfel la tema esenţială. Fedotov condiţionează însă presupusa revigorare a credinţei prin nevoia de înaintare de la *religia legii* la *profetismul mesianic* şi la împlinirea lor prin *Ieşua-Iisus*. Dacă iudaismul şi creştinismul sînt *două etape* succesive ale *aceleiaşi* religii, atunci creştinismul devine soluţia iudaismului; dar o soluţie neimpusă, liber acceptată, salvatoare nu numai şi nu atît pentru conştiinţa evreilor, cît pentru conştiinţa creştinilor. Concluzia finală coincide cu cea a lui Berdiaev şi Soloviov.

Unele previziuni ale lui Fedotov s-au adeverit, altele — nu. Unii vor subscrie recomandărilor sale, alţii li se vor opune. Pertinent rămîne spiritul ce le tutelează. Fedotov refuză şi el orice îngustime: naţională, socială, religioasă. Refuză antisemitismul ca şi antigermanismul: refuză orice resentiment generalizat. Speră într-o nouă cetate în care demnitatea individului şi demnitatea colectivităţii din care el face parte să formeze un întreg — deschis altor persoane şi altor colectivităţi.

În cele din urmă, mesajele lui Soloviov, Berdiaev şi Fedotov sînt identice. În vîltoarea şi vîlvătaia cataclismului mondial, prevestit de Soloviov şi trăit de Berdiaev şi Fedotov, ei caută soluţia mîntuitoare. Ea trebuie să fie, în egală măsură, rusească şi evreiască, europeană şi universală. Ea nu poate fi — opinează toţi trei — decît soluţia creştină, consecventă sieşi pînă la capăt: favorabilă *oricui* şi *tuturor*!

iunie 1991 Ion IANOŞI

VLADIMIR SOLOVIOV

EVREITATEA ŞI PROBLEMA CREŞTINĂ

> „În ziua aceea, Israel va fi al treilea în legămîntul cu Egiptul şi cu Asiria, ca o binecuvîntare în mijlocul pămîntului. Binecuvîntare a Domnului Savaot, Care zice: «Binecuvîntat să fie poporul Meu, Egiptul şi Asiria, lucrul mîinilor Mele şi Israel, moştenirea Mea!»" (Isaia, cap. 19, 24-25).

Relaţiile iudaismului şi creştinismului de-a lungul multor veacuri de convieţuire reprezintă un fapt demn de reţinut. Pretutindeni şi totdeauna, iudeii au privit creştinismul şi s-au comportat faţă de el în conformitate cu prescripţiile propriei lor *religii*, potrivit propriei lor *credinţe* şi propriei lor *legi*. Iudeii s-au raportat la noi întotdeauna în mod iudaic; noi, creştinii, în schimb, n-am reuşit pînă în ziua de azi să ne raportăm la iudaism creştineşte[1]. Relativ la noi, ei nu şi-au încălcat niciodată legea religioasă, în schimb noi am încălcat şi încălcăm permanent, în relaţiile cu ei, preceptele religiei creştine. Dacă legea iudaică este rea, rezultă că fidelitatea obstinată faţă de această lege este, desigur, un fenomen instristător. Dar dacă nu e bine să fii fidel unei legi rele, este în schimb mult mai rău să fii infidel unei legi bune, unei porunci fără îndoială desăvîrşite. O asemenea poruncă o avem noi în Evanghelie. Ea este desăvîrşită şi tocmai de aceea nemăsurat de grea. Nouă ne sînt însă oferite şi mijloacele deosebite în sprijinul unei fericiri care nu duce la anularea legii, ci care ne dă puterea de a o îndeplini. Aşadar, dacă mai întîi respingem acest sprijin iar după aceea renunţăm la îndeplinirea poruncii evanghelice pretextînd dificultatea ei, atunci nu putem avea iertare. Nu e vorba de faptul că porunca evanghelică este sau nu este dificilă, ci dacă ea este posibil de îndeplinit sau nu. Dacă ea nu poate fi îndeplinită, atunci de ce a mai fost ea dată? În cazul acesta ar avea dreptate acei iudei care

reproşează creştinismului faptul de a fi adus în lume principii şi idei fantastice, lipsite de orice sens practic. Dacă însă porunca evanghelică este realizabilă, dacă ne putem raporta creştineşte la toată lumea, fără să excludem nici pe iudei, înseamnă că sîntem întru totul vinovaţi atunci cînd nu facem acest lucru.

În loc să ne căim fără ocolişuri de acest lucru, noi căutăm pe cine am putea da vina. Nu noi sîntem vinovaţi, vinovat e Evul Mediu cu fanatismul său, vinovată e biserica catolică. Iată însă că în zilele noastre prigoana împotriva iudeilor a început şi în ţări necatolice. În acest caz însă, în locul nostru, vinovaţi sînt chiar cei care suferă. Trăind printre noi, iudeii se raportează la noi în mod iudaic — e clar că noi trebuie să ne raportăm la ei *păgîneşte*; ei nu doresc să ne iubească — e clar că noi trebuie să-i urîm; ei sînt partizanii caracterului lor distinct, ei nu doresc contopirea cu noi, nu acceptă solidaritatea cu noi, încearcă, dimpotrivă, în fel şi chip să se folosească de slăbiciunile noastre — e clar că noi trebuie să-i exterminăm.

E adevărat, persecutarea evreilor şi justificarea mai mult sau mai puţin făţişă a acestei persecuţii nu constituie în timpurile noastre un fenomen *general*-european; dimpotrivă, dacă e să vorbim în general, iudaismul nu numai că se bucură de toleranţă, dar a izbutit chiar să ocupe în rîndul naţiunilor celor mai înaintate poziţii dominante. Anglia a fost în repetate rînduri guvernată de evreul Disraeli[2], dar şi în alte ţări finanţele şi o mare parte a presei periodice se află (direct sau indirect) în mîinile evreilor. Această dominaţie a evreilor însă nu numai că nu dezminte, ci de-a dreptul confirmă cele arătate de mine, şi anume că lumea creştină nu s-a raportat niciodată creştineşte la iudei. Căci toleranţa contemporană, concesivitatea şi chiar subordonarea faţă de evrei decurge ea oare din convingeri şi sentimente creştineşti? Dimpotrivă: toate acestea se produc nu datorită generozităţii concepţiei noastre religioase, ci din *absenţa* oricăror concepţii religioase, dintr-un indiferentism total în domeniul credinţei. Nu o Europă creştină îi tolerează pe evrei, ci o Europă necredincioasă, o Europă lipsită de principii vitale, o Europă în descompunere. Iudeii trăiesc nu datorită forţei noastre morale, ci datorită slăbiciunii noastre morale sau, mai bine zis, imoralităţii noastre.

Se vorbeşte despre o chestiune evreiască; de fapt, totul se reduce la un singur lucru, care nu provoacă întrebări în legătură cu evreitatea, ci în legătură cu însăşi lumea creştină. Acest lucru poate fi exprimat şi explicat în cîteva cuvinte. Principalul interes în Europa contemporană îl trezesc banii; evreii sînt maeştri în treburile băneşti, este prin urmare firesc ca ei să fie stăpînii Europei contemporane. După un antagonism multisecular, lumea creştină şi iudaismul s-au întîlnit în sfîrşit pe terenul unui interes general, s-au întîlnit în patima lor comună pentru bani. Dar şi aici s-a dovedit că există între ei o deosebire importantă în favoarea iudaismului şi spre ruşinea Europei pseudocreştine: deosebirea că pe iudei banii îi eliberează şi îi ridică în slăvi, iar pe noi ne leagă şi ne înjosesc. Cauza rezidă în faptul că ataşamentul evreilor faţă de bani nu decurge nici pe departe numai din folosul material pe care aceştia îl aduc, ci pentru că în bani ei descoperă actualmente unealta triumfului şi a faimei lui Israel, cu alte cuvinte, potrivit concepţiei lor, a triumfului cauzei lui Dumnezeu pe pămînt. Căci în afara patimii pentru bani evreii mai au o trăsătură specifică: unitatea lor temeinică în numele credinţei comune şi a legii comune. Numai datorită acestui fapt lucrează şi banii în folosul lor: cînd se îmbogăţeşte şi dobîndeşte renume cîte un iudeu — se îmbogăţeşte şi dobîndeşte renume întreaga comunitate iudaică, întreaga casă a lui Israel. Şi aceasta în timp ce cultivata Europă îndrăgeşte banul nu ca pe un mijloc pentru îndeplinirea vreunui înalt ţel *comun*, ci exclusiv pentru binefacerile materiale pe care le poate obţine oricare dintre posesorii lor, *luaţi separat*. Aşa că asistăm, iată, la faptul că preacultivata Europă se pune *în slujba* banilor, în timp ce iudaitatea *sileşte să se pună în slujba ei* şi banii, şi Europa devotată banilor. Actualele relaţii ale Europei înaintate cu iudaitatea ni se înfăţişează cumva ca parodia unei imagini profetice: zece de altă credinţă se agaţă de pulpana unui evreu, pentru ca acesta să-i ducă — nu în biserica lui Iehova, ci în biserica lui Mamona[3], iar de Iehova le pasă tot atît de puţin ca şi de Hristos.

Aşa că Europa cultivată nu are de ce acuza obscurantismul Evului Mediu şi fanatismul lui religios, cum nu are nici de ce să se laude cu toleranţa ei religioasă. Toleranţa religioasă e bună cînd vine din partea unui credincios, cînd decurge din preaplinul credinţei, din conştiinţa unei forţe morale supreme; din partea unui

necredincios însă, toleranţa religioasă nu este decît expresia necredinţei sale. Dacă-mi este totuna că e vorba de creştinism, de iudaism, de idolatrie, cum să mai reuşesc performanţa de a fi intolerant în ceea ce priveşte credinţa, şi în ce ar mai consta meritul toleranţei mele? Oricît de îndepărtat de desăvîrşirea creştină, fanatismul religios este totuşi o forţă morală, numai că manifestîndu-se într-o formă primitivă, nedezvoltată, ca o forţă neguvernabilă şi de aceea înclinată spre excese. În orice caz el este o mărime pozitivă, în timp ce indiferentismul religios exprimă absenţa căldurii inimii şi a însufleţirii. Este punctul îngheţului moral, frigul morţii spirituale. Iar cînd în condiţiile indiferentismului manifestat de societate faţă de ideile înalte se configurează un *neindiferentism* extremist faţă de interesele mărunte şi bunurile materiale, înseamnă că a început *descompunerea* socială.

Aşadar, în raportarea sa la iudaism, lumea creştină *în masa ei* a dezvăluit pînă în prezent fie o pizmă iraţională, fie un indiferentism decrepit şi neputincios. Ambele aceste atitudini sînt străine spiritului autentic creştin, nu se situează la înălţimea ideii creştine. Totuşi, începînd chiar din secolul al XIII-lea, întîlnim anumite încercări izolate din partea unor remarcabili oameni de acţiune sau gînditori ai lumii creştine de a manifesta o altă atitudine, cu adevărat creştină, faţă de iudaism*. Aceste încercări, deşi nu au dus la nici un fel de rezultate evidente, constituie totuşi începutul unei autentice rezolvări a problemei evreieşti, prezisă încă de apostolul Pavel în Epistola către Romani (cap. 11).

Recunoscînd numai o asemenea rezolvare religioasă a „problemei evreieşti", crezînd în unirea ce va să vină a casei lui Israel cu creştinismul pravoslavnic şi catolic pe terenul comun al *teocraţiei*, am avut prilejul să expun în linii mari, de la catedră**, această convingere a mea. Acum m-am decis să prezint o prelucrare mai fundamentată şi cu o mai mare publicitate a acestui punct de ve-

---

* Adevărul cere să observăm că, în genere, în Evul Mediu reprezentanţii superiori ai bisericii, cu precădere papii de la Roma, s-au raportat faţă de iudei relativ cu dragoste de oameni, iar cîţiva dintre papi i-au protejat chiar, fapt pentru care au şi avut de îndurat grave învinuiri din partea contemporanilor lor.

** În anul 1882, în lecţia despre importanţa istorico-mondială a iudaismului, ţinută la Universitatea din Petersburg şi în cadrul Cursurilor superioare pentru fete.

dere asupra iudaităţii. În hotărîrea mea mă susţine, între altele, glasul convingător al unuia dintre duhovnicii noştri, pe care-l pot urma fără a fi primejduit de vreo ispită, oricare ar fi aceasta.

În luna aprilie a acestui an, preasfîntul Nikanor[4], episcop de Herson şi de Odesa (autor al unor remarcabile lucrări, încă insuficient preţuite, de filozofia religiei) a ţinut la Odesa o înălţătoare şi cu adevărat creştinească prelegere* despre înrudirea strînsă dintre religia Vechiului şi cea a Noului Testament. Ideea principală a acestei minunate prelegeri este unificarea iudaismului cu creştinismul, nu pe temeiul indiferentismului sau al altor oarecare principii abstracte, ci pe temeiul real al înrudirii lor spirituale şi naturale, ca şi al intereselor religioase pozitive. Trebuie să fim uniţi cu iudeii nu renunţînd la creştinism, nu în răspăr cu creştinismul, ci în numele şi întru puterea creştinismului, iar iudeii trebuie să fie uniţi cu noi nu în ciuda iudaismului, ci în numele şi întru puterea iudaismului. Noi sîntem despărţiţi de iudei tocmai pentru că nu sîntem încă *întru totul creştini*, iar ei tocmai de aceea se depărtează de noi, pentru că nu sînt *întru totul iudei*. Aceasta, întrucît deplinătatea creştinismului cuprinde şi iudaismul, iar deplinătatea iudaismului este creştinismul.

Gîndurile mele despre iudaism, pe care le expun în continuare, constituie o completare a celor spuse de prea sfîntul Nikanor şi de aceea rostirea lor mi s-a înfăţişat ca cel mai bun consimţămînt şi imbold de a-mi încredinţa aceste gînduri tiparului.

Destinul poporului evreu se leagă în fond, după părerea mea, de trei evenimente din istoria sa. Primul eveniment este acela că Hristos a fost după Mama sa iudeu, iar creştinismul a ieşit din iudaism; al doilea eveniment este faptul că majoritatea poporului evreu l-a respins pe Hristos şi a adoptat o atitudine hotărît ostilă faţă de creştinism; al treilea e faptul că principala pondere a poporului evreu şi centrul religios al iudaismului contemporan nu se află în Europa Occidentală ci în două dintre ţările slave — Rusia şi Polonia. Prin primul dintre aceste fapte — întruchiparea lui Hristos într-un iudeu — a fost determinat *trecutul* lui Israel: iniţiala lui predestinare ca popor ales al lui Dumnezeu; al doilea mo-

* Publicată în numărul din mai-iunie al revistei „Pravoslavnoe obozrenie", din acest an.

ment — nerecunoaşterea lui Hristos de către iudei şi înstrăinarea lor de creştinism — determină situaţia *prezentă* a iudaismului în lume: trecătoarea sa prigonire; în sfîrşit, cel de al treilea moment — aşezarea lui Israel pe pămînt slav, printre popoare care nu au spus încă lumii cuvîntul lor — prefigurează *viitorul* destinului iudaic: definitiva repunere în drepturi a importanţei sale religioase. Iudaitatea de odinioară a trăit în credinţa şi speranţa *făgăduitei* dumnezeuomeniri; iudaitatea prezentă trăieşte prin intermediul protestului şi al ostilităţii faţă de nerecunoscutul Mesia, Dumnezeuomul, ca punct iniţial al dumnezeuomenirii[5] pe pămînt; iudaitatea ce va să vină îşi va trăi viaţa din plin cînd, în creştinismul înnoit, se va afla şi îşi va recunoaşte imaginea *săvîrşitei* dumnezeuomeniri.

Această speranţă îşi găseşte cea mai solidă întemeiere în slova lui Dumnezeu. Iehova l-a ales dinainte pe Israel, a încheiat cu el o înţelegere, i-a dat lui făgăduinţă. Iehova nu e om ca să mintă şi nu e fiu al omului pentru a se căi de făgăduinţele Sale. O parte a poporului lui Israel a respins prima venire a lui Mesia şi de aceea îndură grea pedeapsă, dar numai pentru un timp, întrucît cuvîntul lui Dumnezeu nu poate fi încălcat; şi acest cuvînt al Vechiului Testament, confirmat cu hotărîre în Noul Testament prin gura apostolului neamurilor, glăsuieşte limpede şi de netăgăduit: *întregul Israel se va mîntui*[6].

Iudeii, care cereau omorîrea lui Hristos, strigau: „Sîngele Lui asupra noastră şi asupra copiilor noştri!”[7] Acest sînge însă este *sîngele răscumpărării*. Şi cu siguranţă că strigătul furiei omeneşti nu este destul de puternic pentru a înăbuşi cuvîntul iertării Dumnezeieşti: Părinte, iartă-le lor, că nu ştiu ce fac[8]. Gloata însetată de sînge la poalele Golgotei era alcătuită din iudei; dar tot iudei erau şi cei trei mii, ajunşi mai pe urmă cinci mii de oameni care, în urma predicii apostolului Petru, s-au botezat şi au constituit biserica creştină originară[9]. Iudei au fost Anna şi Caiafa, dar tot iudei — Iosif şi Nicodim[10]. Aceluiaşi popor i-au aparţinut şi Iuda care L-a vîndut pe Iisus spre a fi răstignit, dar şi Petru şi Andrei, ei înşişi răstigniţi pentru Hristos. Iudeu a fost şi Toma cînd nu credea în înviere, şi n-a încetat să fie iudeu nici cînd el a crezut în Cel Înviat şi I-a spus: Domnul meu şi Dumnezeul meu![11] Iudeu a fost Saul, cel mai neîndurător prigonitor al creştinilor, şi iudeu

dintre iudei a rămas Pavel, prigonit pentru creştinism, pentru care „m-am ostenit mai mult decît ei toţi"[12]. Şi, în primul rînd El Însuşi, trădat şi omorît de iudei, Dumnezeuomul Hristos Însuşi a fost, prin carnea şi sufletul său omenesc, cel mai curat iudeu.

În faţa acestei evidenţe nu e oare straniu că noi, *în numele lui Hristos*, să condamnăm întreaga iudaitate căreia îi aparţine inseparabil chiar Hristos, şi nu e oare straniu cînd acest lucru se manifestă cu precădere din partea celor care chiar dacă nu s-au dezis direct de Hristos, nu manifestă în nici un caz, în nici un fel legătura lor cu El?

Dacă Hristos nu e Dumnezeu, atunci iudeii nu sînt mai vinovaţi decît elenii care l-au omorît pe Socrate. Dacă însă Îl recunoaştem pe Hristos a fi Dumnezeu, atunci trebuie să recunoaştem în iudei poporul *născător de Dumnezeu*. De moartea lui Iisus se fac vinovaţi, alături de iudei, şi romanii; dar naşterea Lui aparţine numai lui Dumnezeu şi lui Israel. Evreii, se spune, sînt duşmanii dintotdeauna ai creştinismului; totuşi, în fruntea mişcării anticreştine din ultimele secole se află nu evreii, nu semiţii, ci creştinii originari din tribul arienilor. Iar negarea creştinismului şi lupta împotriva lui din partea unor gînditori de origine iudaică are un caracter mult mai cinstit şi totodată mult mai religios decît din partea unor scriitori proveniţi dintr-un mediu creştin. Spinoza este mai bun decît Voltaire, Iosif Salvador mai bun decît dl. Ernest Renan[13].

Să dispreţuieşti iudaismul e o nebunie; să-i ocărăşti pe evrei — inutil; e mai bine să înţelegi iudaismul, deşi acest lucru e mai greu. E greu să înţelegi iudaismul pentru că cele trei mari fapte de care se leagă destinul lui nu ni se înfăţişează ca ceva simplu, firesc, de la sine înţeles. Aceste fapte necesită o explicaţie deosebit de complexă. Ele sînt în acelaşi timp trei întrebări, trei probleme de soluţionat:

1) De ce a fost Hristos iudeu, de ce piatra de temelie a bisericii soborniceşti a fost luată din casa lui Israel?

2) De ce majoritatea lui Israel nu şi-a recunoscut propriul Mesia, de ce biserica Vechiului Testament nu s-a contopit în biserica Noului Testament, de ce preferă majoritatea evreilor să rămînă fără nici o biserică, mai degrabă decît să intre în biserica creştină?

3) Pentru ce, în sfîrşit, şi în numele a ce, părţile cele mai viguroase (sub raport religios) din evreitate au pătruns în Rusia şi Polonia, situîndu-se la graniţa dintre lumea greco-slavă şi lumea latino-slavă?

Însemnătatea acestei din urmă împrejurări poate fi negată sau minimalizată. Se poate de asemenea ca şi în ceea ce priveşte cel de-al doilea punct, cei care îi urăsc pe evrei să considere firesc faptul că un asemenea popor netrebnic şi neruşinat să-L fi respins şi omorît pe Hristos; dar atunci să explice aceştia de ce aparţine Hristos tocmai poporului evreu ? Pe de altă parte, dacă, dimpotrivă, primul fapt — apartenenţa lui Hristos de poporul lui Israel, care a fost din capul locului ales şi predestinat pentru aceasta — este considerat a fi de înţeles, cum poate fi atunci explicat că acest popor ales s-a dovedit nedemn de alegere, *tocmai pentru ceea ce* fusese el ales? Oricum ar fi, lucrurile se prezintă misterios şi ele cer explicaţii. Să începem cu primul fapt şi prima întrebare.

I

De ce a fost iudaitatea predestinată a naşte din sine Dumnezeuomul, pe Mesia, sau pe Hristos?

În măsura în care omenirea emană de la Dumnezeu, ea este opera unei libertăţi necondiţionate. Dar libertatea Dumnezeiască nu trebuie gîndită prin analogie cu liberul arbitru omenesc sau cu părtinirea; libertatea autentică nu exclude raţiunea, iar potrivit raţiunii o asmenea menire sau alegere, fiind o *relaţie* dintre Dumnezeu şi un anumit obiect, corespunde nu numai însuşirilor celui care alege, dar şi calităţii celui ales. În caracterul naţional al evreilor trebuie să fie cuprinse *condiţiile* alegerii lor. Acest caracter a reuşit să se definească destul de precis de-a lungul a patru mii de ani, şi nu e prea dificil să-i descoperi şi să-i indici trăsăturile distincte. Dar acest lucru nu e suficient: se mai impune şi înţelegerea lor în ansamblu ca şi interdependenţa lor. Nimeni nu se va apuca să nege integralitatea şi unitatea interioară a caracterului evreilor. În acelaşi timp putem distinge în acest caracter trei particularităţi

principale care, după toate probabilităţile, nu numai că nu se armonizează, ci sînt de-a dreptul opuse una alteia.

Mai înainte de orice, evreii se disting printr-o profundă religiozitate, printr-o fidelitate faţă de Dumnezeul lor, care merge pînă la jertfirea de sine. Ei sînt poporul legii şi al proorocilor, al mucenicilor şi apostolilor, „care prin credinţă au biruit împărăţii, au făcut dreptate, au dobîndit făgăduinţele..." (Ep. către Evrei, 11, 33.)

În al doilea rînd, evreii se disting printr-o extremă dezvoltare a sentimentului de sine, a conştiinţei de sine şi a acţiunii prin sine. Întregul Israel, ca şi fiecare familie din rîndurile sale ca şi fiecare membru al familiei respective sînt pătrunşi pînă în măduva oaselor şi pînă în străfundurile sufletului lor de sentimentul şi conştiinţa propriului *Eu* naţional, familial sau individual, şi se străduiesc din răsputeri să manifeste în fapte acest sentiment şi conştiinţă de sine, muncesc neobosit şi cu tenacitate pentru sine, pentru familia lor şi pentru întregul Israel.

În sfîrşit, cea de a treia trăsătură distinctivă a evreilor este extremul lor materialism (în sensul larg al cuvîntului). Caracterul senzual al *concepţiei* evreieşti *despre lume* şi-a găsit simbolic expresia chiar şi în scrisul lor (în acea limitare a alfabetului doar la consoane — *trupul cuvintelor* —, în timp ce vocalele — *spiritul cuvintelor* — fie că sînt total eludate, fie că se desemnează numai prin puncte sau mici liniuţe). Cît priveşte materialismul cotidian al evreilor, adică predominanţa motivelor utilitare şi a interesului în activităţile lor, de la vasele egiptene şi pînă la bursele Europei contemporane, cred că nu mai e necesar să insist.

În acest fel, caracterul acestui popor uimitor dă în mod egal la iveală şi forţa principiului Dumnezeiesc în religia lui Israel, şi forţa autoafirmării omeneşti în viaţa naţională, familială şi individuală a evreilor, şi, în sfîrşit, forţa elementului material care dă coloratura tuturor gîndurilor şi faptelor lui. Dar în ce mod se contopesc într-una şi aceeaşi individualitate vie aceste stihii care se exclud una pe cealaltă? Ce leagă între ele ideea religioasă a lui Israel cu activitatea omenească autonomă a iudaismului şi cu materialismul jidovesc? După cîte s-ar părea, totala fidelitate faţă de un singur Dumnezeu ar trebui să elimine sau, în orice caz, să diminueze şi energia *Eului* omenesc, şi ataşamentul faţă de bunurile

materiale. Așa constatăm de pildă că în brahmanismul indian sentimentul predominant al unității Dumnezeiești a dus pe oamenii religioși la o totală negare atît a individualității umane cît și a naturii materiale. La rîndul său dezvoltarea precumpănitoare a principiului uman – umanismul – s-ar părea că impune, într-o formă sau alta, pe de o parte eliminarea forței supraomenești a religiei, și, pe de altă parte, înălțarea spiritului uman mai presus de materialismul vulgar, așa cum vedem că s-a întîmplat în Grecia și antica Romă, ca și în Noua Europă.

La fel de limpede ni se înfățișează și faptul că dominația materialismului în concepții și năzuințe este incompatibilă atît cu idealurile religioase cît și cu cele umanitare. Și totuși, în iudaitate toate acestea se împacă între ele, fără să știrbească într-un fel integralitatea caracterului poporului. Pentru a descoperi cheia dezlegării acestui mister nu trebuie să ne oprim la noțiunile abstracte despre religie *în general*, despre idealism și materialism *în general*, ci trebuie să analizăm cu mai multă atenție particularitățile religiei *iudaice*, umanismul *iudaic* și materialismul *iudaic*.

Crezînd în unicitatea lui Dumnezeu, evreul n-a presupus niciodată că datoria religioasă a omului ar consta în contopirea cu Dumnezeirea, în dispariția omului în atotunicitatea Acesteia. De altfel, nici nu-i recunoaște lui Dumnezeu o asemenea negativă și abstractă atotunicitate sau indiferență. În ciuda cîtorva reprezentări mistice ale kabbaliștilor[14] tîrzii, în ciuda filozofiei panteiste a evreului Spinoza, în genere iudaismul a văzut întotdeauna în Dumnezeu nu vidul infinit al unui substrat general, ci deplinătatea infinită a ființei care poartă în sine viața și dă viață altuia. Liber de orice limitare exterioară și definiții, dar fără să se dezmembreze într-o indiferență generală, Dumnezeul cel adevărat se definește El singur pe Sine și se manifestă ca personalitate desăvîrșită, ca *Eul* absolut. Conform acestei situații, religia trebuie și ea să nu fie o mistuire a omului în Dumnezeirea universală, ci o individualizată interacțiune între dumnezeiescul și omenescul *Eu*. Tocmai pentru că poporul evreu a fost capabil de o *astfel* de înțelegere a lui Dumnezeu și a religiei, a și putut el deveni poporul ales al lui Dumnezeu.

Dumnezeu cel Adevărat a făcut din Israel poporul Său, pentru că Israel L-a făcut al său pe Dumnezeul Adevărat. Trăind printre

păgîni şi neavînd încă revelaţia Dumnezeului adevărat, Avraam patriarhul nu era mulţumit şi se simţea împovărat de cultul zeilor fictivi, atît de atrăgători pentru toate popoarele. Celebrarea forţelor stihinice şi demonice ale naturii era străină sufletului evreu. Strămoşul lui Israel nu putea crede în ceea ce se afla mai prejos de om, el căuta un Dumnezeu individualizat şi moral, în care crezînd omul să nu se înjosească, şi Dumnezeul acesta s-a înfăţişat, şi l-a chemat la sine, şi i-a dat neamului lui făgăduinţa. „Prin credinţă, Avraam, cînd a fost chemat, a ascultat de a ieşit la locul pe care era să-l ia spre moştenire şi a ieşit neştiind încotro merge." (Ep. către Evrei, 11, 8.) Acelaşi lucru care l-a scos pe Avraam din ţinuturile chaldeene l-a scos şi pe Moise din Egipt. În ciuda tuturor tentaţiilor teozofiei şi teurgiei egiptene, „prin credinţă, Moise, cînd s-a făcut mare, n-a vrut să fie numit fiul fiicei lui Faraon" şi „prin credinţă a părăsit Egiptul, fără să se teamă de urgia regelui..." (Ibid. 24 şi 27).

Despărţindu-se de păgînism şi ridicîndu-se prin credinţa lor mai presus de magia chaldeeană şi de înţelepciunea egipteană, străbunii şi conducătorii evreilor au devenit vrednici de alegerea Dumnezeiască. Dumnezeu i-a ales, li s-a descoperit lor, a încheiat cu ei o alianţă. Convenţia alianţei sau legămîntului lui Dumnezeu constituie pentru Israel nucleul religiei evreieşti. Fenomen unic în istoria universală, întrucît în cazul nici unui alt popor religia nu a luat această formă de alianţă sau de legămînt între Dumnezeu şi un om, între două fiinţe care, chiar dacă inegale ca putere, sînt sub raport moral *consubstanţiale*.

Acest elevat concept despre om nu ştirbeşte cîtuşi de puţin măreţia lui Dumnezeu ci, dimpotrivă, îi dă posibilitatea să se manifeste cu toată forţa ei. În fiinţa morală autonomă a omului, Dumnezeu îşi descoperă un obiect demn de acţiunea Sa, altminteri El n-ar fi avut *asupra cui* acţiona. Dacă omul nu ar fi o personalitate liberă, cum ar mai fi posibil ca Dumnezeu să-şi manifeste în lume propria Sa fiinţă *personalizată*? Pe cît Dumnezeu, autofiinţînd şi autodefinindu-se, domnind peste lume, întrece fiinţarea impersonală a fenomenelor din lume, pe atît se situează sfînta religie a iudeilor mai presus de toate religiile naturaliste şi panteiste ale lumii antice. În aceste religii, nici Dumnezeu, nici omul nu şi-au conservat autonomia: omul era în cazul lor sclavul unor legi necu-

noscute şi străine de el, iar Dumnezeirea se manifesta, la urma urmelor (în mitologia artistică a grecilor) ca o jucărie a fanteziei omeneşti. În religia iudaică, dimpotrivă, se conserva din capul locului ambele laturi — şi cea dumnezeiască, şi cea omenească. Religia noastră începe prin *relaţia personală* între Dumnezeu şi om în vechiul legămînt al lui Avraam şi Moise şi se afirmă prin cea mai strînsă *uniune personală* a lui Dumnezeu şi a omului în noul legămînt al lui Iisus Hristos, în care ambele naturi nu există nici separat, dar nici contopite. Cele două legăminte nu constituie două religii diferite, ele sînt doar două trepte din una şi aceeaşi *religie a dumnezeuomenirii* sau, exprimîndu-ne în limbajul şcolii germane, două momente ale unuia şi aceluiaşi proces dumnezeuomenesc. Această unitară religie dumnezeuomenească, iudeo-creştină, merge pe calea dreaptă şi regală dintre două erori extreme ale păgînismului, în care fie omul este înghiţit de Dumnezeire (în India), fie însuşi Dumnezeu se transformă într-o umbră a omului (în Grecia şi Roma).

Dumnezeu cel adevărat, care l-a ales pe Israel şi a fost ales de el, este Dumnezeu puternic, Dumnezeu fiinţă-de-sine, Dumnezeu sfînt. Dumnezeu puternic îşi alege un om puternic care să poată fi în stare să se lupte cu El; Dumnezeu fiinţa-de-sine se dezvăluie numai unei persoane avînd conştiinţă de sine; Dumnezeu-sfîntul se uneşte numai cu un căutător al sfinţeniei şi capabil de un eroism moral *activ*. Neputinţa omenească e în căutarea puterii lui Dumnezeu, dar aceasta e neputinţa unui *om* puternic: un om slab de la natură este incapabil de o religiozitate puternică. La fel, omul depersonalizat, fără un caracter distinct şi cu o prea puţin dezvoltată conştiinţă de sine nu e în stare să înţeleagă adevărul existenţei lui Dumnezeu ca *fiinţă-de-sine*. În sfîrşit, pentru omul care are libertatea de autodefinire moartă, paralizată, care nu e capabil să *purceadă acţiunea* din sine, care nu e în stare de acte temerare, nu e în stare să dobîndească sfinţenia — aşadar, pentru un asemenea om sfinţenia lui Dumnezeu va rămîne totdeauna ceva exterior şi străin: el nu va deveni niciodată „prietenul lui Dumnezeu". De aici decurge limpede că acea religie adevărată, pe care noi o aflăm la poporul lui Israel, nu exclude ci, dimpotrivă, cere dezvoltarea personalităţii umane libere, sentimentul ei de sine, conştiinţa ei de sine, activismul ei de sine. Israel a fost măreţ prin credinţă, dar

pentru o credinţă măreaţă trebuie să dispui în sinea ta de forţe spirituale mărețe. Pe de altă parte, energia principiului uman liber se manifestă, mai bine decît oriunde, tocmai în credinţă. Este foarte răspîndită prejudecata potrivit căreia credinţa oprimă libertatea spiritului uman, iar cunoştinţele pozitive dezvoltă această libertate. De fapt lucrurile se petrec invers. În credinţă spiritul omenesc depăşeşte limitele realităţii concrete date, afirmă existenţa unor lucruri care *nu-l obligă* să le accepte — el le acceptă în mod liber. Credinţa este *eroismul Spiritului*, care dezvăluie lucrurile nevăzute. Spiritul care crede nu stă într-o aşteptare pasivă a influenţei obiectului exterior, ci îi iese chiar el în întîmpinare, el nu urmează cu servilism fenomenele, ci le anticipează — el este liber şi autonom în acţiune. Ca eroism liber al spiritului, credinţa are demnitate şi merit moral: fericiţi cei ce n-au văzut şi au crezut[15]. În cunoaşterea empirică spiritul nostru se subordonează, dimpotrivă, factorului extern, pătimeşte şi e neliber: aici nu are loc nici un eroism şi nu se află nici un merit moral. Se înţelege, opoziţia dintre credinţă şi cunoaştere nu e necondiţionată. Aceasta, deoarece acela care crede va cunoaşte totdeauna, într-un fel sau altul, obiectul credinţei sale, iar pe de altă parte, cunoaşterea pozitivă ia tendenţioasă pe contul credinţei cîte ceva ce nu poate fi demonstrat în mod empiric şi anume realitatea obiectivă a lumii fizice, caracterul permanent şi general al legilor naturii, corectitudinea mijloacelor noastre de cunoaştere etc. Cu toate acestea rămîne incontestabil faptul că trăsătura predominantă în domeniul credinţei este activismul şi libertatea spiritului nostru, iar în domeniul cunoaşterii empirice — pasivitatea şi dependenţa. Pentru a accepta şi cunoaşte un fapt exterior dat, nu e nevoie nici de independenţa nici de energia spiritului uman: aceasta e necesară pentru a crede în ceea ce n-a trecut încă într-un fenomen vizibil. Evidenţa şi prezenţa *stăruie* prin ele însele să fie recunoscute, în timp ce forţa spiritului constă în prefigurarea a ceea ce va veni, în recunoaşterea şi afirmarea a ceea ce e tainic şi ascuns. Iată de ce energia superioară a spiritului uman se manifestă la proorocii israelieni nu în ciuda credinţei lor religioase, ci tocmai datorită acestei credinţe.

Această unire a celei mai profunde credinţe în Dumnezeu cu cea mai elevată încordare a energiei umane s-a păstrat şi în iuda-

ismul tîrziu. Cît de tăios este ea exprimată, de pildă în rugăciunea pascală de încheiere, privitor la venirea lui Mesia: „Dumnezeule atotputernic, clădeşte acum, curînd, în zilele noastre tempul Tău, în zilele noastre cît mai aproape, acum clădeşte-l, acum clădeşte-l, acum aproape clădeşte templul Tău ! Dumnezeule milostiv, Dumnezeule mare, Dumnezeule blînd, Dumnezeule preaînalt, Dumnezeule bun, Dumnezeule dulce, nemăsuratule Dumnezeu, Dumnezeu al Israelului, în vreme apropiată clădeşte tempul Tău, curînd, curînd, în zilele noastre, acum clădeşte-l, acum clădeşte-l, acum clădeşte-l, acum, curînd clădeşte tempul Tău! Dumnezeule atotputernic, Dumnezeule viu, Dumnezeule tare, Dumnezeule slăvit, Dumnezeule milostiv, Dumnezeule veşnic, Dumnezeule înfricoşător, Dumnezeule desăvîrşit, Dumnezeule stăpîn, Dumnezeule bogat, Dumnezeule măreţ, Dumnezeule fidel, acum, fără întîrziere reclădeşte tempul Tău, curînd, curînd, în zilele noastre, neîntîrziat, curînd, acum clădeşte-l, acum clădeşte-l, acum clădeşte-l, acum clădeşte-l, acum clădeşte-l, acum clădeşte-l, curînd, tempul Tău![16] (După traducerea latină a lui Bukstorf).

În această rugăciune caracteristică se poate remarca, în afara credinţei sincere în Dumnezeul lui Israel şi a tenacităţii voinţei omeneşti îndreptate către El, încă o caracteristică importantă: cei care se roagă nu vor ca Dumnezeul lor să rămînă pe un tărîm supralumesc; văzînd în El idealul oricărei perfecţiuni, ei cer ca neapărat acest ideal să se întrupeze pe pămînt, cer ca Dumnezeu să-şi dea o expresie exteriorizată, vizibilă, *să-şi clădească un templu al Lui*, un lăcaş material al tăriei şi al slavei Sale — şi totodată cer ca acest templu să fie clădit *chiar acum, cît se poate mai curînd.* În această năzuinţă nerăbdătoare de a întruchipa dumnezeescul pe pămînt noi descoperim firul conducător pentru înţelegerea materialismului evreiesc, ca şi pentru explicarea situaţiei actuale a poporului lui Israel.

Vorbind despre materialism, trebuie să distingem trei genuri de materialism: practic, ştiinţifico-filozofic şi religios. Primul gen de materialism depinde nemijlocit de predominanţa la respectivii indivizi a laturii inferioare a naturii umane, de preponderenţa pornirilor animalice comparativ cu raţiunea, a intereselor senzuale — comparativ cu cele spirituale. Pentru a justifica o asemenea preponderenţă a naturii inferioare, materialistul practic începe să nege

chiar existenţa a tot ceea ce nu se încadrează în această natură inferioară, a tot ceea ce nu poate fi văzut sau pipăit, cîntărit sau măsurat. Ridicînd această negare la rang de principiu general, materialismul practic trece în cel teoretic sau ştiinţifico-filozofic. Prin intermediul analizei raţionale, acesta reduce tot ceea ce există la momentele elementare ale naturii materiale, negînd sistematic tot adevărul ce ţine de ordinea dumnezeiască şi spirituală. Aşa după cum materialismul practic a existat pretutindeni unde s-au aflat oameni grosolani sub raport moral, tot astfel trece şi materialismul teoretic prin întreaga istorie a filozofiei, suferind diferite schimbări de expresie, unindu-se de obicei, în metafizica sa, cu teoria atomică, în teoria cunoaşterii — cu senzualismul, iar pentru propria etică folosind pe de o parte învăţătura despre plăcere ca scop suprem (hedonismul), iar pe de altă parte, sprijinindu-se pe determinism, adică pe învăţătura despre nelibertatea tuturor acţiunilor noastre.

Amîndouă speciile acestea de materialism nu constituie o însuşire specifică a iudaismului. În forma sa pură, materialismul practic se întîlneşte extrem de rar printre evreii autentici: aşa cum remarcam şi mai înainte, chiar şi universala lor iubire de arginţi este ghidată de un ţel superior — îmbogăţirea şi slava întregului Israel. Nici materialismul ştiinţifico-filozofic nu a crescut pe teren semit, ci pe terenul educaţiei greco-romane şi mai apoi romano-germanice; doar prin intermediul acestui tip de educaţie pot evreii să-şi însuşească filozofia materialistă, cu desăvîrşire străină propriului lor spirit naţional. În schimb, acestui spirit naţional i-a fost caracteristică, din cele mai vechi timpuri, cea de a treia specie distinctă de materialism, care se deosebeşte radical de primele două şi pe care, pentru conciziune, o numim, nu întru totul riguros, materialism *religios*.

Fideli religiei lor, recunoscînd întru totul spiritualitatea Dumnezeirii şi caracterul dumnezeiesc al spiritului uman, evreii n-au putut şi nu-au vrut să *despartă* aceste principii supreme de expresia lor materială, de forma şi învelişul lor corporal, de înfăptuirea lor extremă şi finală. Pentru fiecare idee şi pentru fiecare ideal, evreii pretind o întrupare vizibilă şi perceptibilă, ca şi rezultate vădit folositoare şi binefăcătoare; evreul nu recunoaşte un ideal care să nu fie în stare să-şi subordoneze realitatea şi să se întrupe-

ze în ea; evreul e capabil şi pregătit să recunoască cel mai elevat adevăr spiritual, dar numai cu condiţia să-i vadă şi să-i simtă influenţa reală. El crede în nevăzut (căci orice credinţă e credinţă în nevăzut), dar vrea ca acest nevăzut să devină vizibil şi să-şi manifeste forţa; el crede în spirit, dar numai într-un asemenea spirit care să pătrundă tot ce e material, care să se folosească de materie ca de un înveliş al său şi de o unealtă a sa.

Nedespărţind spiritul de expresia lui materială, gîndirea evreiască n-a despărţit, tocmai datorită acestui lucru, nici materia de principiul său spiritual, dumnezeiesc; ea n-a recunoscut niciodată materia în sine, n-a acordat însemnătate existenţei materiale *ca atare*. Evreii n-au fost slujitorii şi admiratorii materiei. Pe de altă parte, distanţîndu-se de spiritualismul abstract, evreii nu se puteau raporta la materie cu indiferenţă şi înstrăinat şi, cu atît mai puţin, cu acea ostilitate pe care o nutrea faţă de ea dualismul oriental. Ei nu vedeau în natura materială nici diavolul, nici Dumnezeirea, ci doar *lăcaşul neterminat al spiritului dumnezeuomenesc*. În timp ce materialistul practic şi teoretic se supune faptului material ca unei legi, în timp ce dualistul e scîrbit de materie ca de un rău — materialismul religios al evreilor i-a obligat pe aceştia să acorde cea mai mare atenţie naturii materiale, dar nu pentru a se pune în slujba ei, ci pentru ca în ea şi prin ea să-L slujească pe Dumnezeul Suprem. Ei au trebuit să separe în ea curatul de necurat, ceea ce era sfînt de ceea ce era păcătos, pentru a o face demnă de templul Fiinţei Supreme. Ideea *sfintei corporalităţi* şi grija pentru realizarea acestei idei ocupă în viaţa lui Israel un loc incomparabil mai important decît în cazul oricărui alt popor. De aceasta se leagă cea mai mare parte a legiuirilor lui Moise privind distincţia dintre curat şi necurat şi regulile curăţirii. Se poate spune că întreaga istorie religioasă a evreilor a fost axată pe pregătirea nu numai a unor suflete sfinte, dar şi a unor trupuri sfinte, pentru Dumnezeul Israelului.

Dacă am compara acum tendinţa de materializare a principiului dumnezeiesc, proprie iudeilor, cu grija lor pentru curăţenia şi sfinţenia naturii noastre corporale, vom înţelege cu uşurinţă de ce anume iudaitatea a reprezentat pentru întruparea Cuvîntului Dumnezeiesc mediul material cel mai prielnic. Căci raţiunea şi evlavia

cer să recunoşti că întrupării Dumnezeirii în om trebuie să-i slujească, pe lîngă un suflet sfînt şi imaculat, şi o corporalitate sfîntă şi pură.

Acum este limpede că acest materialism sacru al evreilor nu contravine cu nimic ci, dimpotrivă, se constituie într-o prelungire directă a primelor două calităţi ale acestui popor — religiozitatea sa puternică şi energia conştiinţei umane de sine ca şi a acţiunii de sine. Israeliteanul credincios doreşte ca obiectul credinţei sale să stăpînească pe deplin întreaga realitate, să se realizeze pînă la capăt în ceea ce priveşte, pe de altă parte, energia sau caracterul activ al spiritului uman, această energie nu se poate mulţumi cu un conţinut abstract al ideilor şi idealurilor — ea pretinde întruchiparea lor efectivă, pretinde ca principiul spiritual să stăpînească pînă la capăt realitatea materială, iar acest lucru presupune existenţa în materia însăşi a predispoziţiei pentru o asemenea spiritualizare — presupune o *corporalitate spiritualizată şi sfîntă*. Materialismul religios al evreilor provine nu din necredinţă, ci dintr-un prisos de credinţă, o credinţă care tinjeşte după împlinirea ei, provine nu din slăbiciunea spiritului uman, ci din forţa şi energia sa, întrucît nu se teme că s-ar putea pîngări cu materia, ci o purifică şi o foloseşte întru împlinirea ţelurilor sale.

În acest fel, în acţiunea lor comună, cele trei calităţi principale ale poporului evreu au corespuns nemijlocit înaltei misiuni a acestui popor şi au înlesnit realizarea, în cadrul său, a cauzei lui Dumnezeu. Crezînd neclintit în Dumnezeul care Este, Israel a atras de partea sa dezvăluirea de Dumnezeu, revelaţia; totodată, crezînd şi în sine, Israel a putut intra într-o relaţie *personală* cu Iehova, a putut sta faţă în faţă cu El, a putut încheia cu El o înţelegere, a putut să-I slujească nu ca o unealtă pasivă, ci ca un aliat activ; în sfîrşit, în virtutea aceleiaşi credinţe active tinzînd către realizarea finală a propriului principiu spiritual prin purificarea naturii materiale, Israel a pregătit în interiorul său sfîntul şi curatul lăcaş al întrupării lui Dumnezeu-Cuvîntul.

Iată de ce este evreitatea poporul ales al lui Dumnezeu, iată de ce s-a născut Hristos în Iudeea.

II
De ce L-a respins poporul iudeu pe Hristos și de ce se ferește el de creștinism?

Tot ceea ce e bun în om și umanitate e ferit de deformări și denaturări numai în uniunea cu dumnezeiescul. Imediat ce legătura dumnezeu-umană este încălcată, se perturbă (chiar dacă inițial insesizabil) și echilibrul moral în om.

Am aflat care sînt cele trei calități fundamentale ale caracterului evreiesc: credința temeinică în Dumnezeu cel Viu, apoi sentimentul extrem de puternic al propriei personalități umane și ca popor, în sfîrșit, năzuința de neînfrînat de a-și realiza și materializa pînă la ultimele limite credința și sentimentul, de a le conferi cît mai degrabă trup și sînge. Aceste trei calități într-o legătură corespunzătoare, în condițiile dependenței ultimelor două de cea dintîi, au constituit marele avantaj și marea slavă a Israelului, au făcut din el poporul ales, prietenul lui Dumnezeu, ajutorul întrupării Dumnezeirii. Aceste calități, în condițiile încălcării relației necesare dintre ele, a preponderenței ultimelor două asupra celei dintîi, devin izvorul unor mari păcate și nenorociri.

Cînd pe locul întîi se află credința necondiționată în Dumnezeu cel Viu și facerile Sale, atunci și sentimentul de sine, și materialismul evreiesc slujesc și întemeiează autentica *putere-a-lui-Dumnezeu* (teocrația).

Îndată ce aceste particularități pur omenești și naturale ale caracterului evreiesc dobîndesc însă preponderență asupra elementului religios și îl subordonează, acest măreț și unic în lume caracter național se înfățișează inevitabil cu acele trăsături denaturate care explică antipatia generală față de evreitate (deși dușmănia față de ea nu e îndreptățită): în această formă denaturată sentimentul tradițional de sine se transformă în egoism național, într-o autoadorare nemărginită laolaltă cu disprețul și dușmănia față de restul omenirii; iar realismul spiritului evreiesc degenerează în trăsătura afacerismului, a interesului fără scrupule, în spatele căruia sînt aproape în întregime disimulate pentru un ochi străin, și cu atît mai vîrtos pentru unul dominat de prejudecăți, cele mai bune trăsături ale autenticului iudaism.

Fără această profundă deformare a caracterului naţional în rîndul unei însemnate părţi din poporul evreu ar fi de neînţeles multe evenimente ale istoriei evreieşti, în mod special creştinismul ca eveniment principal. Este adevărat, în vrăjmaşii direcţi ai lui Iisus Hristos noi vedem vicii şi rătăciri de natură general-umană şi nu în mod special evreiască; îngîmfarea înrăită a „învăţătorilor" daţi în vileag în meschinăria lor combinată cu falsul patriotism şi pseudo-înţelepciunea politică a conducătorilor populari e un fenomen destul de cunoscut pretutindeni, şi înainte, şi după Hristos. Duşmănia şi furia personală stîrnite de Hristos sînt pe deplin de înţeles. Potrivnicii Săi direcţi nu reprezintă nimic misterios — ei sînt exemple comune ale naturii omeneşti alterate. La fel de explicabil este şi faptul că aceşti oameni nu puteau fi convinşi de minunile săvîrşite de Iisus Hristos. Aceste minuni erau binefaceri pentru cei suferinzi şi nu semne pentru cei necredincioşi. Oamenii care aflau despre aceste minuni numai din rumoarea care circula în rîndurile poporului puteau uşor nega realitatea lor, iar dintre duşmanii lui Hristos acelora care fuseseră ei înşişi martorii minunilor săvîrşite de El nu le era deloc greu să le respingă caracterul *divin* şi să le atribuie unor forţe demonice[17].

Cum să explici însă faptul că mulţimea poporului, captivată anume de caracterul divin al învăţăturilor şi faptelor lui Hristos, s-a dezis brusc de El şi l-a predat pe Mesia duşmanilor Lui? Nu consider că e posibil să mă declar de acord cu explicaţiile îndeobşte acceptate privitoare la acest fapt. De obicei lucrurile se prezintă ca şi cum, deşi îl aştepta pe Mesia, din cauza caracterului lui senzual grosolan poporul iudeu îşi reprezenta împărăţia acestui Mesia *exclusiv* în forma unei victorii politice a Israelului şi a dominaţiei sale asupra tuturor popoarelor; acestor aşteptări nu le-a corespuns, chipurile, în nici un fel predica evanghelică privitoare la împărăţia pur spirituală a lui Dumnezeu şi, de aceea, iudeii n-au putut, chipurile, să-L recunoască pe Iisus drept Mesia-Împăratul lor. O asemenea explicaţie şchioapătă, după părerea mea, cu amîndouă picioarele şi pentru afirmarea ei este necesară o dublă rectificare. Este neîndoielnic faptul că iudeii aşteptau de la Mesia, între altele, şi o victorie politică a iudaităţii; la fel de neîndoielnic este şi faptul că Hristos a propovăduit înainte de toate împărăţia lui Dumnezeu întru spirit şi adevăr; dar, după cum în aşteptările

iudeilor cauza lui Mesia nu se epuiza printr-o victorie politică, tot astfel, pe de altă parte, nici împărăţia lui Dumnezeu anunţată de Hristos nu se epuizează doar prin închinăciunea întru spirit şi adevăr, lui Dumnezeu. În ceea ce-i priveşte pe iudei, aşteptările lor mesianice se întemeiau în primul rînd pe scrierile profeţilor, iar în aceste scrieri împărăţia lui Mesia ce va să vină e cu precădere prezentată ca o deplină revelaţie şi izbîndă a religiei celei adevărate, ca desăvîrşire spirituală a legămîntului de pe Sinai, ca afirmare a legii lui Dumnezeu în inimile oamenilor, ca răspîndire a adevăratei cunoaşteri a lui Dumnezeu, în sfîrşit ca revărsare a Sfîntului Duh al lui Dumnezeu asupra oricărei făpturi.

Grăieşte Iehova. „Am jurat pe Mine Însumi! Din gura Mea iese dreptatea şi nu-Mi întorc cuvîntul; înaintea Mea tot genunchiul se va pleca, pe Mine jura-va toată limba şi va zice: «Numai în Domnul este dreptatea şi virtutea! Către Domnul vor veni şi înfruntaţi vor fi cei ce sînt întărîtaţi împotriva lui».” (Isaia, 45, 23–24).

„Ia aminte la Mine, poporul Meu, şi voi, neamuri, fiţi cu urechea la Mine, că de la Mine va veni învăţătura şi legea Mea va fi lumină popoarelor”. „Ridicaţi la ceruri ochii voştri şi priviţi jos pămîntul; cerurile vor trece ca un fum şi pămîntul ca o haină se va învechi; locuitorii vor muri ca muştele, mîntuirea Mea va dăinui în veac şi în veac dreptatea Mea nu va avea sfîrşit.” (Isaia, 51, 4 şi 6).

„Iată, l-am făcut mărturie popoarelor, căpetenie şi stăpînitor peste veacuri. Iată, tu vei chema popoare pe care nu le ştii şi popoare care pe tine nu te-au cunoscut vor alerga la tine, pentru Domnul Dumnezeul tău şi pentru Sfîntul lui Israel, că El te preamăreşte.

Cel rău să lase calea lui şi omul cel nelegiuit vicleniile lui şi să se întoarcă spre Domnul, căci El Se va milostivi de dînsul, şi către Dumnezeul nostru cel mai iertător.

Căci gîndurile Mele nu sînt ca gîndurile voastre şi căile Mele ca ale voastre, zice Domnul. Şi cît de departe sînt cerurile de la pămînt, aşa de departe sînt căile Mele de căile voastre, şi cugetele Mele de cugetele voastre.” (Isaia, 55–4, 5, 7, 8, 9.)

„Pentru că Eu voi face ceruri noi şi pămînt nou. Nimeni nu-şi va mai aduce aminte de vremurile trecute şi nimănui nu-i vor mai veni în minte”. (Isaia, 65, 17).

„De vrei să te întorci, Israele, zice Domnul, întoarce-te la Mine şi, de vei depărta urîciunile de la faţa Mea, nu vei mai rătăci.

Dacă tu vei jura: «Viu este Domnul!», în adevăr, în judecată şi în dreptate, neamurile se vor binecuvînta şi se vor lăuda în El. Căci aşa zice Domnul către bărbaţii lui Iuda şi ai Ierusalimului: «Araţi-vă ogoare noi şi nu mai semănaţi prin spini! Bărbaţi ai lui Iuda şi locuitori ai Ierusalimului, tăiaţi- vă împrejur pentru Domnul şi lepădaţi învîrtoşarea inimii voastre/.../»." (Ieremia, 4, 1–4).

„Iată vin zile, zice Domnul, cînd voi încheia cu casa lui Israel şi cu casa lui Iuda legămînt nou. Însă nu ca legămîntul pe care l-am încheiat cu părinţii lor în ziua cînd i-am luat de mînă, ca să-i scot din pămîntul Egiptului. Acel legămînt ei l-au călcat, deşi Eu am rămas în legătură cu ei, zice Domnul. Dar iată legămîntul pe care-l voi încheia cu casa lui Israel, după zilele acelea, zice Domnul: Voi pune legea Mea înăuntrul lor şi pe inimile lor voi scrie şi le voi fi Dumnezeu, iar ei Îmi vor fi popor. Şi nu se vor mai învăţa unul pe altul şi frate pe frate, zicînd: «Cunoaşteţi pe Domnul», că toţi de la mic pînă la mare Mă vor cunoaşte, de la mic pînă la mare, zice Domnul, pentru că Eu voi ierta fărădelegile lor şi păcatele lor nu le voi mai pomeni." (Ieremia, 31, 31–34).

„Şi le voi da aceeaşi inimă şi duh nou voi pune în ei; voi scoate din trupul lor inima cea de piatră şi le voi da inimă de carne. Ca să urmeze poruncile Mele şi legile să le păzească şi să le îndeplinească; vor fi poporul Meu, iar Eu le voi fi Dumnezeu". (Iezechiel, 11, 19–20).

„«Şi nu voi mai ascunde de ei faţa Mea pentru că voi revărsa Duhul Meu asupra casei lui Israel», zice Domnul Dumnezeu". (Iezechiel, 38, 29).

„Şi te voi logodi cu Mine pe vecie şi te voi logodi Mie după dreptate şi bunăcuviinţă întru bunătate şi dragoste. Şi te voi logodi Mie întru credincioşie, ca să cunoşti că Eu sînt Domnul! Şi în ziua aceea, zice Domnul, Eu voi răspunde cerurilor, iar cerurile vor răspunde pămîntului, Şi pămîntul va răspunde grîului, mustului şi untdelemnului, şi ele vor răspunde lui Israel. Şi-Mi voi semăna pe Israel în ţară şi Mă voi milostivi spre Lo-Ruhama şi voi zice către Lo-Ami: «Tu eşti poporul Meu», iar el Îmi va răspunde: «Tu eşti Dumnezeul meu!»" (Osea, 2, 21–25).

„Că milă voiesc, iar nu jertfă, şi cunoaşterea lui Dumnezeu mai mult decît arderile de tot". (Osea, 6, 6).

„Iată rînduielile pe care trebuie să le păziţi: «Să spună omul adevărat aproapelui său. Judecaţi şi daţi hotărîri drepte, la porţile

voastre; să nu cugetaţi fărădelege unul împotriva altuia şi jurămîntul strîmb să nu-l iubiţi, căci toate acestea le urăsc»." (Zaharia, 8, 16–17).

„«Căci, de la răsăritul soarelui şi pînă la asupul lui, mare este numele Meu printre neamuri şi în orice parte se aduc jertfe de tămîie pentru numele Meu şi prinoase curate, căci mare este numele Meu întru neamuri», zice Domnul Savaot." (Maleahi, 1, 11).

„«Şi vor fi aceştia pentru Mine», zice Domnul Savaot, în ziua în care voi face judecată, ca o avere a Mea şi voi avea îndurare de ei, precum are un om faţă de fiul său care îi slujeşte. Atunci vă veţi schimba părerea şi veţi vedea deosebirea între cel drept şi cel păcătos, între cel care slujeşte pe Dumnezeu şi cel care nu-L slujeşte»." (Maleahi, 3, 17–18).

„Şi voi locuitori ai Sionului, bucuraţi-vă şi vă veseliţi în Domnul Dumnezeul vostru, căci El v-a dat pe Învăţătorul dreptăţii; şi v-a mai trimis şi ploaie, ploaie timpurie şi ploaie tîrzie, ca odinioară.

Dar după aceea, vărsa-voi Duhul Meu peste tot trupul, şi fiii şi fiicele voastre vor profeţi, bătrînii voştri visuri vor visa iar tinerii voştri vedenii vor vedea. Chiar şi peste robi şi peste roabe voi vărsa Duhul Meu. Şi oricine va chema numele Domnului se va izbăvi, căci în muntele Sionului şi în Ierusalim va fi mîntuirea, precum a zis Domnul; şi între cei mîntuiţi, numai cei ce cheamă pe Domnul". (Ioil, 2, 23; 3, 1–2 şi 5).

Acea parte a poporului iudeu care nu a recunoscut scrierile proorocilor (saducheii) nu aştepta *pe nici un* Mesia; iar cei care îl aşteptau *în temeiul proorocirilor* nu puteau exclude prin aşteptările lor acel element religios precumpănitor la prooroci. Pentru iudeii care-l aşteptau, împărăţia lui Mesia nu trebuia să aibă un caracter exclusiv politic, ci unul *religios*-politic, în reprezentarea lor ea trebuie să dobîndească forme nu exclusiv senzoriale, ci *spiritual*-senzoriale. Pe de altă parte, învăţătura creştină nu s-a manifestat niciodată ca propovăduire a unei spiritualităţi abstracte. Principalul adevăr al creştinismului este întruparea Cuvîntului Dumnezeiesc, este un fenomen de natură spiritual-*senzorială*. Cînd Hristos spunea: Cel ce M-a văzut pe Mine a *văzut* pe Tatăl[18] — evident că El nu îndepărta, ci apropia Dumnezeirea de percepţia senzorială a omului. În acelaşi timp, prin exemplul Său, Hristos a lămurit fundamentele practice ale vieţii religioase — ruga-

ciunea, pomana şi postul. Cît priveşte prescripţiile juridice şi politico-economice ale legiuirii lui Moise, nu e de mirare că Evanghelia le trece sub tăcere în ajunul marilor răsturnări care se apropiau; e puţin probabil ca apărătorii zeloşi, chiar şi cei mai extremişti, ai iudaismului din acea vreme să fi putut crede că legile civile date de Moise în vederea cuceririi ţinutului Canaan vor rămîne neschimbate în împărăţia lui Mesia, cînd poporul lui Dumnezeu va guverna întregul pămînt. Hristos vorbea despre dărîmarea templului din Ierusalism[19], dar, desigur, nu din dispreţ faţă de sfîntul lăcaş de care se îngrijise El însuşi cu cea mai mare osîrdie (alungarea neguţătorilor din templu), ci numai pentru că prevăzuse ceea ce avea să se întîmple nu multă vreme după aceea. Da, această prezicere a dărîmării celui de al doilea templu nu mai putea fi prea jignitoare pentru sentimentele poporului evreu, care supravieţuise dărîmării primului templu, templu ce-l întrecea nemăsurat prin măreţie şi slavă pe cel de-al doilea.

În general învăţătura lui Hristos nu nega formele senzoriale ale vieţii religioase, ci le însufleţea; nu nega nici faptul că împărăţia lui Dumnezeu cel adevărat urma să cucerească întreaga lume. Dacă împărăţia lui Hristos ar fi a lumii, atunci n-ar avea dreptul să cucerească lumea, dar tocmai pentru că nu e a lumii, şi pentru că e străină de răutatea lumească, ea priveşte *pe drept* întreaga lume ca moştenire: Fericiţi cei blînzi, că aceia vor moşteni pămîntul[20]. Creştinii, la fel ca şi iudeii (prin prooroci) tind nu doar către înnoirea spiritului omenesc, dar, după făgăduinţa Lui, nădăjduiesc şi într-un nou cer şi într-un nou *pămînt*, că doar adevărul în ei trăieşte. Împărăţia lui Dumnezeu nu e doar interioară — în duh, ci şi exterioară — în forţă: ea este adevărata *teocraţie*. Religia creştină, ridicînd sufletul omenesc către Dumnezeu, coboară Dumnezeirea pînă la trupul omenesc: în această evidentă taină constă întreaga ei superioritate, deplinătatea şi desăvîrşirea ei. Creştinismul se deosebeşte de înţelepciunea păgînă prin însuşi *ţelul* urmărit; de iudaism el se deosebeşte numai printr-o *raportare* diferită la acest ţel.

Pentru creştini ca şi pentru iudei ţelul final este unul şi acelaşi — teocraţia universală, realizarea legii dumnezeieşti în lumea omenească, întruparea cerescului în omenesc. Această uniune a cerului şi a pămîntului, acest nou legămînt al lui Dumnezeu cu creaţia,

acest desăvîrşit cerc şi cunună a cauzei mondiale este recunoscută în egală măsură şi de creştinism şi de iudaism. Numai că în creştinism ni s-a dezvăluit în plus şi *calea* către acea cunună, iar calea este *crucea*. Iată că tocmai această cale a crucii n-a fost în stare s-o înţeleagă iudaitatea din acea vreme: ea căuta semnele, adică manifestarea nemijlocită a *forţei* lui Dumnezeu. Iudeii tindeau direct spre încheierea definitivă, spre concluziile finale, ei doreau să dobîndească din afară, printr-o cale formală *convenţională* ceea ce trebuia obţinut prin suferinţă, ceea ce se dobîndeşte printr-un proces complex şi dificil, pe calea unei dedublări interioare şi a unei lupte morale. Mărginindu-se la fidelitatea formală faţă de vechea *înţelegere* de a primi *în anumite condiţii* împărăţia lui Dumnezeu, ei n-au vrut să înţeleagă şi să accepte acea cale a crucii prin care împărăţia nu se primeşte direct, din afară, ci se apropriază *mai întîi* dinăuntru, pentru ca doar *după aceea* să se manifeste exteriorizat. Ei n-au vrut să înţeleagă şi să accepte crucea lui Hristos şi, iată, de optsprezece veacuri îşi poartă, fără voia lor, crucea grea.

Crucea lui Hristos, prin care se dobîndeşte împărăţia lui Dumnezeu, cerea din partea poporului iudeu un dublu act temerar: în primul rînd dezicerea de egoismul lor naţional şi, în al doilea rînd, dezicerea vremelnică de năzuinţele lumeşti, de ataşamentul faţă de bunăstarea lumească. Pastrînd specificitatea *pozitivă* a caracterului său, iudaitatea trebuia să-şi lărgească şi totodată să-şi adîncească religia, să-i confere o semnificaţie întru totul universală şi, în special, să-i inoculeze acel spirit ascetic, pe care niciodată nu l-a avut în suficientă măsură. Iudeii ar fi trebuit pentru o vreme să ocupe, în raport cu lumea vrăşmaşă lor, o poziţie asemănătoare celei ocupate de biserica creştină prigonită: ei ar fi trebuit să acţioneze împotriva imperiului păgîn nu ca răzvrătiţi, ci ca mucenici — atunci ei ar fi ieşit învingători şi s-ar fi unit cu creştinismul într-un triumf general.

Pentru a întrupa împărăţia lui Dumnezeu pe pămînt, trebuie *mai întîi să te depărtezi* de pămînt; pentru ca ideea spirituală să se realizeze în realitatea materială, trebuie să fii liber, desprins de această realitate. Robul pămîntului nu-l poate stăpîni pe acesta şi, prin urmare, nu poate face din el o temelie pentru împărăţia lui Dumnezeu. Pentru a face din viaţa naturală o unealtă şi un *mijloc* al vieţii spirituale supreme e necesar să renunţi la viaţa naturală

ca *scop*. Legătura fără sens a spiritului cu materia trebuie întreruptă, pentru a stabili între ele o autentică şi sfîntă îmbinare.

Pentru creştinism ţelul *suprem* nu constă în renunţarea ascetică la viaţa naturală, ci în purificarea şi luminarea acestei vieţi. Dar pentru a o purifica se cade ca mai întîi să fii tu purificat în raport cu ea. Sarcina creştinismului nu constă în distrugerea vieţii pămînteşti, ci în *înălţarea* ei, în întîmpinarea lui Dumnezeu care pogoară spre ea. Şi, aşa cum în universul fizic pentru ridicarea unei mari greutăţi e nevoie de o pîrghie, cu alte cuvinte trebuie ca forţa activă să se afle faţă de rezistenţă la o distanţă determinată, tot astfel în universul moral forţa ideală trebuie să se afle la o anumită depărtare de viaţa nemijlocită, pentru ca să poată, cu atît mai puternic, acţiona asupra ei, pentru ca prin aceasta să o schimbe şi să o înalţe cît mai curînd. Numai cel care se eliberează de lume poate acţiona în folosul lumii. Spiritul captiv n-are posibilitatea să-şi transforme temniţa într-un templu luminos: el trebuie în prealabil să se elibereze din ea.

Scopul ascetismului creştin nu este slăbirea trupului, ci *întărirea spiritului întru transformarea trupului*. Corespunzător acestui lucru universalismul creştin nu îşi propune drept scop distrugerea specificului natural al fiecărei naţiuni, ci, dimpotrivă, întărirea spiritului naţional prin intermediul purificării sale de orice ferment al egoismului. Aceste ţeluri nu erau străine nici poporului iudeu. El s-a preocupat nu numai de curăţenia şi sfinţenia naturii sale corporale, ci şi de *îndreptăţirea* propriului spirit naţional. Dar însuşi procesul acestei îndreptăţiri e privit de legiuitorii iudei mai mult din perspectiva formei decît din cea a esenţei. Ei au căutat contopirea cu Dumnezeu prin intermediul unei înţelegeri exterioare, convenţionale, şi nu prin intermediul unei îndumnezeiri interioare prin experienţa crucii, prin eroismul moral, printr-o renunţare de sine personală şi naţională. Calea uimitoare care duce spre atingerea scopului prin îndepărtare de el a rămas însă cu desăvîrşire neînţeleasă pentru marea majoritate a iudeilor, care năzuia să ajungă cît mai degrabă la rezultatul final. Încordat, sentimentul lor de sine s-a răzvrătit împotriva jertfei de sine creştineşti; ataşamentul lor de viaţa materială nu putea asimila ascetismul creştin; mintea lor practică nu putea împăca această vizibilă contradicţie dintre scop şi mijloc, ei nu au putut înţelege în ce fel duce suferinţa asu-

mată la fericire, în ce fel slujeşte mortificarea trupului la o refacere a sa, în ce fel îţi oferă renunţarea la interesele persoanei şi ale poporului împlinirea vieţii personale şi naţionale.

Dacă pentru aceşti iudei chiar şi ideea crucii purtată de om constituia o mare ispită, atunci crucea ridicată pe umeri de însuşi Dumnezeu devenea pentru ei ispita ispitelor; şi tocmai acest popor iudeu, care prin cele mai bune elemente ale sale a pregătit mediul şi materialul pentru întruparea lui Dumnezeu-Cuvîntul, s-a dovedit în majoritatea sa cel mai puţin receptiv la taina acestei întrupări.

Dumnezeuomul, adică unirea Dumnezeirii cu natura omenească într-o persoană individuală, este *nucleul*, întemeierea necesară şi centrul gravitaţional, iar finalul şi desăvîrşirea o constituie dumnezeuomenirea (mai exact, omenirea îndumnezeită), adică unirea cu Dumnezeu — prin mijlocirea Dumnezeuomului — a întregii specii omeneşti şi, prin ea, a tuturor făpturilor. Iudeii, care căutau în orice un rezultat practic final, s-au gîndit numai la o uniune colectivă cu Dumnezeu şi n-au înţeles nevoia unui nucleu iniţial individual şi a unei mijlociri pentru atingerea acestui ţel general. Chiar şi aceia dintre evrei care sînt gata să admită posibilitatea întrupării Chipului dumnezeiesc (de exemplu kabbaliştii), resping calea lui Hristos ca nepractică şi fără finalitate. Respingînd însă Dumnezeuomul ca unic nucleu general valabil în vederea salvării, ca stindard al neamurilor, iudeii au denaturat, chiar prin aceasta, şi sensul dumnezeuomenirii, făcînd din ea un privilegiu al poporului israelit. Acest lucru corespundea pe deplin caracterului realist al concepţiei iudaice despre lume. Căci, deşi colectivă, poporul este totuşi o fiinţă reală, făţişă, în timp ce omenirea se transformase din vremurile Turnului lui Babel într-o noţiune abstractă, neexistînd cîtuşi de puţin ca un întreg real, solidar cu sine însuşi. De aceea iudeul care nu şi-a subordonat inteligenţa trupească raţiunii adevărului se opreşte firesc, în reprezentarea sa despre Împărăţia lui Dumnezeu, la frontierele propriului său popor, respingînd întreaga omenire ca pe o fantezie abstractă, care privează Împărăţia lui Dumnezeu de suportul său real. În felul acesta, creştinismul ca propovăduire a fraternităţii general-umane i se părea evreului ca fiind ceva mult prea larg, abstract, nereal; totodată, întrucît creştinismul leagă cauza salvării universale de Personalitatea lui Iisus,

creştinismul i se părea ca fiind prea îngust, arbitrar şi insuficient. Şi dintr-un punct de vedere, şi din celălalt, creştinismul care urmăreşte să-i adune *pe toţi* în jurul *unuia* şi prin intermediul *unuia* să unească pe fiecare cu toţi, i se înfăţişa evreului — practic şi realist — ca o idee irealizabilă, şi datorită chiar şi numai acestui fapt — falsă. Să demonstrezi evreilor că ei greşesc se poate numai *faptic*, realizînd în fapt ideea creştină, transpunînd-o consecvent în viaţa reală. Cu cît mai deplin ar exprima lumea creştină propria sa idee creştină, aceea a teocraţiei spirituale şi universale, cu cît mai puternic s-ar manifesta principiile creştine în viaţa personală a creştinilor, în viaţa socială a popoarelor creştine, în relaţiile politice din lumea creştină — cu atît mai evident ar fi dezminţit punctul de vedere iudeu la adresa creştinismului, cu atît mai posibilă şi mai apropiată ar deveni convertirea evreilor. Aşadar, *problema evreiască este o problemă creştină.*

III
Destinele teocraţiei evreieşti şi creştine — Rusia, Polonia şi Israelul

Creştinătatea şi evreitatea au în comun o misune teocratică — făurirea unei societăţi fără de prihană. Ca izvorul oricărui adevăr întru Dumnezeu, la fel şi respectiva societate fără de prihană este o societate dumnezeuomenească. Aici, tot omul se subordonează liber consimţit lui Dumnezeu, toţi oamenii sînt sufleteşte uniţi şi dispun de o deplină putere asupra naturii materiale. O asemenea societate ideală trebuie, conform reprezentării evreieşti, să se întrupeze din poporul israelitean (în împărăţia lui Mesia); conform reprezentării creştine, pentru o astfel de societate sînt în egală măsură chemate toate popoarele. Acest universalism creştin nu trebuie înţeles în sensul că toate populaţiile constituie pentru teocraţia universală doar un material nediferenţiat. Popoarele sînt toate egale numai în faţa legii evanghelice, în sensul în care, de exemplu, în stat toţi cetăţenii sînt egali în faţa legii respectivei ţări, ceea ce nu împiedică cîtuşi de puţin diferitele stări şi categorii de cetăţeni să aibă drepturile lor speciale, depinzînd de serviciile pe care ei le aduc. (Astfel, şi în cea mai egalitară ţară un medic se

bucură de drepturi deosebite pe care un plugar nu le are, şi în cea mai democratică republică un ministru are anumite privilegii comparativ cu un paznic de noapte etc; dar aici ei sînt toţi egali în faţa legii care defineşte atît drepturile generale ale tuturora cît şi drepturile deosebite ale fiecăruia.) Într-un chip asemănător, în cetatea lui Dumnezeu (in civitate Dei) diferite popoare pot avea diferite avantaje în funcţie de situaţia lor deosebită şi de menirea lor naţională, cu singura condiţie ca iubirea reciprocă şi solidaritatea generală să nu fie încălcate din cauza acestora. Aşadar, între ideile teocratice creştine şi cele evreieşti nu este o contradicţie inevitabilă. Dacă evreii au pretenţia la o însemnătate şi la o situaţie deosebită în cadrul teocraţiei universale, noi nu avem de ce să respingem dinainte pretenţia lor, mai ales dacă avem în vedere ce spune în această problemă apostolul Pavel: „Care sînt israeliţi, ale cărora sînt înfierea şi slava şi legămintele şi Legea şi închinarea şi făgăduinţele, Ai cărora sînt părinţii şi din care după trup este Hristos, Cel ce este peste toate Dumnezeu /.../. Oare lepădat-a Dumnezeu pe poporul Său? Nicidecum! /.../ Nu a lepădat Dumnezeu pe poporul Său, pe care mai înainte l-a cunoscut. /.../ Pentru ca nu voiesc, fraţilor, ca voi să nu ştiţi taina aceasta, ca să nu vă socotiţi voi înşivă înţelepţi; că împietrirea i s-a făcut lui Israel în parte, pînă ce va intra tot numărul neamurilor. Şi astfel întregul Israel se va mîntui." (Romani, 9, 4–5; 11, 1–2, 25–26.) Dar *cum* se va mîntui? Cum va intra în oraşul lui Dumnezeu?

Pentru a afla situaţia teocratică a unui anumit popor e necesar să definim mai îndeaproape însuşi conţinutul teocraţiei.

Pînă cînd Dumnezeu nu va fi totul în toţi, pînă cînd fiecare fiinţă omenească nu va fi un lăcaş al Dumnezeirii, cîrmuirea omenirii de către Dumnezeu impune existenţa unor organe sau transmiţători speciali ai acţiunii Sale în omenire.

Totodată, cîrmuirea Dumnezeiască trebuie să se extindă asupra întregii vieţi omeneşti şi nu se poate limita la vreun anumit domeniu particular al acestei vieţi; tocmai de aceea organele cîrmuirii Dumnezeieşti trebuie să fie prezente nu numai în sfera propriu-zis religioasă, dar şi în cea politică şi în cea socială. Sfera religioasă a vieţii are propriul său organ teocratic — *preotul* (sau, mai curînd, patriarhul, întrucît preotul nu poate exista în afara sfinţitului); sfera politică are ca organ teocratic al său pe *ţar*, în

calitate de uns al lui Dumnezeu; în sfîrşit, viaţa socială a poporului are propriul ei organ teocratic în persoana *proorocului*, adică a propovăduitorului şi învăţătorului liber. Fiecare dintre aceşti trei reprezentanţi ai teocraţiei are propria sa sferă de activitate, de sine stătătoare, dar, prin însuşi caracterul acestor sfere, ele se află una faţă de cealaltă într-o interdependenţă determinată. *Preotul îndrumă, ţarul guvernează, proorocul îndreaptă.* În planul cîrmuirii Dumnezeiesti, preoţimii îi revine *autoritatea*, întemeiată pe *tradiţie*, ţarul deţine *puterea* confirmată în *lege*, proorocul foloseşte *libertatea iniţiativei personale*.

Integralitatea idealului teocratic cere o dezvoltare egală şi armonioasă a acestor trei unelte ale cîrmuirii Dumnezeieşti.

Dacă vom arunca acum o privire asupra teocraţiei iudaice (a Vechiului Testament), vom constata cu uşurinţă că, deşi dispunea de o preoţime (de pe timpul lui Aaron) şi de o împărăţie (de pe timpul lui Saul), aceste două feluri de a sluji — şi cel preoţesc şi cel împărătesc — erau cumva ascunse şi umbrite de felul de a sluji al proorocilor. Cel mai măreţ reprezentant al poporului evreu nu a fost patriarhul Aaron, ci proorocul Moise, iar dacă mai tîrziu David a fost cel care a deţinut în destinele teocraţiei evreieşti un loc atît de important, acest lucru s-a datorat faptului că el nu s-a limitat la a fi împărat, ci a fost şi prooroc. În orice caz este remarcabil că, în calitate de *prooroc*, Moise instituţionalizează preoţimea; după cum, tot ca prooroc, Samuel instituţionalizează împărăţia şi unge primii împăraţi. Este evident că la evrei slujirea proorocească conţine în sine atît izvorul celei împărăteşti cît şi pe cel al puterii arhiereilor. Din cei trei împăraţi ai statului evreu neîmbucătăţit, Saul în ciuda curajului lui, şi cel de-al treilea, Solomon, în ciuda înţelepciunii lui, s-au dovedit amîndoi a fi reprezentanţi nedemni ai domniei teocratice. Încă de pe timpul lui Solomon începe să iasă la iveală decăderea morală a acestei împărăţii (idolatria), iar odată cu împărţirea ei în două, în timpul fiului lui Solomon, ea îşi pierde şi strălucirea exterioară şi măreţia: pentru statul scindat pe din două înrobirea de către străini devenise doar o chestiune de timp. În felul acesta s-a confirmat părerea proorocului Samuel, care se învoise cîndva cu atîta neplăcere să instituie puterea împărătească în Israel. El avea dreptate nu pentru că puterea împărătească i-ar fi fost inutilă poporului evreu (dimpotrivă, ea îi era cît

se poate de necesară), dar, cunoscîndu-şi bine propriul popor, omul lui Dumnezeu prevedea că principiul împărătesc nu se va altoi pe Israel şi că prin realizarea sa nereuşită nu va face decît să sporească nenorocirile poporului.

După cum instabilitatea puterii statale s-a dovedit a fi păgubitoare pentru existenţa politică a evreităţii, tot astfel insuficienta dezvoltare a principiului pontifical a adus daune vieţii religioase a evreilor. Preoţimea atribuită unei singure seminţii şi limitîndu-se la obligaţiile formale ale slujbei sacerdotale nu putea avea asupra poporului o influenţă religioasă însufleţitoare: prin însuşirile ei negative ea a favorizat mai degrabă acea cristalizare fariseic-talmudistă a iudaismului, care, deşi conţine un sîmbure de adevăr, îl acoperă pe acesta cu o coajă mult prea aspră şi de nepătruns. De altfel, această cristalizare s-a desăvîrşit pe deplin numai atunci cînd, în urma dispariţiei ultimelor umbre ale împărăţiei, a dispărut şi preoţimea odată cu dărîmarea celui de al doilea templu, iar inspiraţia profetică a degenerat definitiv într-un didacticism intelectiv meticulos (rabinatul) care şi-a pus întregul suflet în realizarea testamentului părintesc: *să înalţe zid în jurul legii*; şi acest zid a fost înălţat cu atîta osîrdie şi hărnicie, încît din el a ieşit efectiv un labirint în care chiar şi evreilor le e greu să găsească drumul spre viaţa cea adevărată.

Din punctul nostru de vedere, destinele teocraţiei iudaice reprezintă înainte de toate acel rezultat plin de învăţăminte, după care, în ciuda harului măreţ pe care poporul evreu l-a primit de la Dumnezeu prin proorocii săi, slujirea profetică nu poate de una singură să ţină loc şi de putere statală unitară şi puternică, şi de preoţime activă şi plină de autoritate: prima carenţă pomenită i-a privat pe evrei de independenţă politică, cea de a doua le-a stopat dezvoltarea religioasă.

Creştinismul a însemnat o lărgire şi împlinire a teocraţiei evreieşti nu numai pentru că i-a ataşat elemente naţionale noi, dar mai ales pentru faptul că a întărit şi înălţat elementele formative ale teocraţiei înseşi. Înainte de toate el a dat lumii o preoţime autentică direct descinsă din dreptul dumnezeiesc, *ne*atîrnată de vreo obligaţie sau statut omenesc. În iudaism, se ştie, clerul s-a instituit iniţial prin intermedierea omenească a proorocului lui Dumnezeu, Moise. În felul acesta, preoţimea iudaică s-a aflat genetic în-

tr-o dependenţă de o altă slujire, cea profetică, iar în evreitate numai aceasta se afla într-o nemijlocită legătură cu Dumnezeirea. În creştinism, dimpotrivă, preoţimea iniţială e reprezentată de chipul Dumnezeiesc al lui Iişus Hristos. De la El apostolii au primit *nemijlocit* taina darului preoţesc, pe care l-au transmis apoi urmaşilor lor prin hirotonie. Propriu-zis, Hristos a fost şi rămîne unicul autentic patriarh; dar cît timp biserica la vedere are o existenţă distinctă pe pămînt, trebuie să se afle la vedere şi purtătorii sfinţeniei lui Hristos care preoţesc şi mărturisesc nu în numele lor şi în numele a nimic omenesc, ci exclusiv ca locţiitori ai lui Hristos, ai tăriei şi neprihănirii Sale. Acestei împrejurări îi corespunde în plan temporal faptul că ierarhia bisericească actualmente existentă este prin lanţul succesiunii direct şi neîntrerupt legată de Hristos, fără vreo mijlocire din afară.

Unitatea interioară a ierarhiei bisericeşti decurge din provenienţa ei divină, iar expresiei vizibile a acestei unităţi i-au slujit soborurile universale, care au întruchipat în modul cel mai adecvat elementul ierarhic al teocraţiei creştine.

Alături de acest element ierarhic, creştinismul a adus în prim plan şi elementul împărătesc al teocraţiei. Dezvotarea acestui element i-a revenit Bizanţului, reprezentantul Răsăritului elenizat, care a atras către el şi centrul Imperiului Roman. În împăratul pravoslavnic al Noii Rome toate elementele păgîne ale ideii împărăteşti au fost înlăturate şi transformate de creştinism. Răsăritul avansase propria sa imagine a împăratului ca stăpînitor suprem şi autocrat neîngrădit. Elada prezentase ideea împăratului ca înţelept conducător şi păstor. Roma înfăţişase propria sa reprezentare a imperatorului ca întrupare a legii statale; creştinismul a legat toate aceste elemente de menirea superioară a împăratului pravoslavnic ca slujitor cu precădere al adevăratei religii, ca apărător şi păstrător al intereselor ei pe pămînt. Recunoscîndu-i lui Hristos un deosebit merit împărătesc, religia noastră conferă şi puterii statale o aură superioară, şi face din împăratul creştin un cîrmuitor întrutotul independent şi într-adevăr suprem. Ca uns al lui Dumnezeu, suveranul creştin care domneşte prin mila lui Dumnezeu nu depinde de bunul plac popular. Dar, neîngrădită de jos, puterea împăratului creştin este îngrădită de sus: fiind părintele şi stăpînul poporului, împăratul trebuie să fie fiul bisericii. În plus, ne-

fiind în plan temporal legaţi de însuşi Hristos prin nici un fel de succesiune, împăraţii trebuie să obţină propria lor sfinţire de la reprezentanţii direcţi ai puterii lui Hristos, de la patriarhii bisericii, ceea ce se şi întîmplă prin sfînta ungere şi încoronare întru domnie. Acest lucru nu conferă ierarhiei bisericeşti nici un fel de drepturi de guvernare în cadrul domeniului statal, în schimb îl obligă pe monarh să fie un fidel fiu al bisericii şi un slujitor credincios al cauzei lui Dumnezeu; numai cu această condiţie va juca el rolul împăratului creştin, al unuia din organele constitutive ale adevăratei teocraţii. Dintre monarhii bizantini, cei care au exprimat cu cea mai mare strălucire această idee a împăratului creştin şi care i-au rămas neabătut credincioşi în ciuda unor carenţe în felul în care şi-au folosit puterea au fost şi în timpul vieţii şi după moarte cinstiţi şi preaslăviţi de biserică. Aşa au fost Constantin cel Mare, Teodosie cel Mare, Justinian. Cinstea de care s-au bucurat din partea bisericii aceşti mari reprezentanţi ai cezarismului demonstrează limpede că biserica ţine la principiul împăratului creştin, că nu-i este cîtuşi de puţin indiferentă forma de guvernare, aşa cum pretind unii.

Dar ideea împăratului creştin, în ciuda deosebitei sale importanţe, nu este decît o parte a ideii teocratice, iar dezvoltarea ei unilaterală în detrimentul celorlalte elemente teocratice, precumpănirea ei asupra lor, poate duce la consecinţe foarte păgubitoare pentru cauza lui Dumnezeu pe pămînt. Aşa s-a şi întîmplat la Bizanţ. Marea parte a stăpînitorilor săi credeau că suprema cîrmuire a poporului creştin, pe care ei o primiseră de la Hristos prin intermediul bisericii, se extinde şi asupra lui Hristos, şi asupra înseşi temeliilor vitale al bisericii, că ei pot dispune din plin de sfîntul lăcaş şi că, în loc să-şi pună guvernarea în slujba bisericii, vor obliga biserica să slujească guvernării lor. De aici au purces marile nenorociri pentru lumea creştină; de aici — ereziile, proteguite iar uneori chiar inventate de imperatori (monofizismul, iconoclasmul[21]); de aici — prigonirea şi înlăturarea episcopilor ortodocşi şi numirea în locul lor a unor eretici şi slugarnici faţă de cele omeneşti, ca şi multe alte abuzuri de putere.

Dar abuzurile cezarismului bizantin au avut şi consecinţe mai profunde; ele au denaturat însăşi viaţa comunităţii creştine din Răsărit. În condiţiile unei puteri spirituale insuficient de ferme şi

independente, în Bizanţ puterea monarhică, nemaifiind îngrădită din această parte s-a năpustit cu toată forţa asupra vieţii sociale, strivind orice iniţiativă privată energică, orice activitate de sine stătătoare. Tot ceea ce reprezenta o forţă s-a retras în mănăstiri, tot ceea ce era slăbiciune s-a lăsat în voia bunului plac. Despotismul se hrănea din neputinţa morală şi genera desfrîul social. Salvarea sufletului a fost transferată mănăstirilor, iar principala misiune a vieţii mirene consta în a fi pe placul imperatorului şi a slugilor sale. Misiunea teocratică a creştinismului — aceea de a crea o societate fără de prihană — a suferit la Bizanţ o înfrîngere fără echivoc. Este adevărat că, datorită laturilor pozitive ale caracterului bizantin — evlavia şi ataşamentul faţă de datinile bisericeşti — *credinţa* ortodoxă s-a conservat în Orient, dar aceste calităţi s-au dovedit a fi insuficiente nu numai pentru crearea unei societăţi creştineşti, dar şi pentru apărarea lumii pravoslavnice de invazia triumfătoare a islamismului. Victoria islamului, care aproape a smuls din rădăcini creştinismul din Asia şi Africa, a fost în primul rînd rezultatul forţei brutale, dar ea a avut totodată şi o oarecare întemeiere de ordin moral. Crezînd în propria sa lege moral-religioasă, simplă şi nu prea elevată, musulmanul o duce conştiincios la îndeplinire atît în viaţa obştească cît şi în cea personală: el *judecă* şi problemele cetăţeneşti, şi pe cele personale potrivit Coranului, el luptă din porunca nemijlocită a Coranului, se raportează la cei străini şi la cei învinşi tot în conformitate cu prescripţiile Coranului etc. În acelaşi timp, în viaţa socială a lumii creştine Evanghelia n-a dobîndit niciodată însemnătatea pe care a avut-o Coranul în statul şi în societatea musulmană. De aceea, dacă musulmanul se lasă în voia senzualităţii, poate trăi în felul acesta fără să fie ipocrit, căci legea lui o permite — la ei toţi trăiesc aşa; credinciosul creştin însă trebuie vrînd nevrînd să-şi calce în permenenţă credinţa, întrucît societatea în mijlocul căreia trăieşte el se conduce prea puţin după legea creştinească. În Bizanţ în schimb, în vremurile din urmă, ca urmare a orientării religioase exclusiv ascetice, dedublarea între credinţă şi viaţă, între salvarea individuală a sufletului şi activitatea obştească a fost — s-ar putea spune — ridicată la rang de regulă permanentă. În consecinţă, triumful islamismului este pentru creştinătatea Răsăritului o pedeapsă pe deplin meritată.

Cît priveşte Occidentul, deşi acolo misiunea teocratică n-a fost niciodată părăsită sau dată uitării, realizarea ei practică s-a dovedit deficitară; aici însă din alte motive, uneori chiar opuse.

Dacă în Bizanţ cauza fundamentală a tuturor relelor consta în excesiva preponderenţă a autocratismului imperial, în schimb în Apus, dimpotrivă, principala piedică în calea teocraţiei a constituit-o slăbiciunea şi fărîmiţarea puterii de stat. În Occident, Carol cel Mare a fost primul şi *ultimul* împărat autentic, cu alte cuvinte deţinînd o putere unipersonală (acolo numele lui s-a contopit cu supranumele marelui Charlemagne, după cum în rîndul slavilor de la graniţa Imperiului Apusean numele lui a devenit sinonimul domnitorului: carolus — korol' <rege>). După acest tipic reprezentant al monarhiei teocratice, în Occident a mai rămas doar *ideea* „Sfîntului Imperiu romano-german", iar în realitate a dispărut nu numai unitatea imperiului roman, dar şi unitatea naţiunii germane. Odată cu distrugerea puterii imperiale unipersonale, biserica Occidentului şi-a pierdut principalul mijloc de realizare a misiunii sale teocratice. Această biserică, unită şi concentrată în jurul preasfîntului scaun roman, nu s-a temut de *puternicul* imperiu al lui Carol cel Mare, ci, dimpotrivă, i-a folosit puterea: un imperiu slab şi fragmentat s-a dovedit pentru papalitate dăunător şi periculos. Rămaşi în haosul feudal, unicii reprezentanţi ai ordinii şi ai intereselor generale, papii, se confruntau cu o mulţime dezlînată şi fără căpătîi de asupritori pe jumătate sălbatici, faţă de care autoritatea papală trebuia în mod necesar să ia aspectul unei puteri constrîngătoare. Întrucît episcopul de la Roma era singura putere general-recunoscută în întreaga lume europeană, el a trebuit să ia asupră-şi şi funcţiile puterii imperiale care aparţinea doar nominal regilor germani. Prin acest lucru, papii nu numai că-au stîrnit împotriva lor duşmănia acelor domnitori semisălbatici pe care erau siliţi să-i ţină în frîu, dar în special au provocat concurenţa regilor germani care, nefiind în stare s-o scoată la capăt cu vasalii lor direcţi, încercau să-şi realizeze pretenţiile imperiale pe contul papei şi al oraşelor italiene, pentru a compensa în Italia lipsită de apărare propria lor neputinţă din Germania şi din restul Europei. Aşa s-a încins acea luptă tragică între papalitate şi imperiu care, prin epilogul ei din Franţa, s-a prelungit timp de trei veacuri, dînd o lovitură de moarte cauzei teocraţiei creştine. În primul rînd, pri-

veliştea oferită de această luptă între două puteri supreme producea o influenţă profund demoralizatoare asupra popoarelor creştine, submina în ochii lor atît guvernarea imperială cît şi pe cea bisericească, şi pregătea prin aceasta terenul mişcării protestante. În al doilea rînd, lupta epuiza în cele din urmă forţele, oricum insuficiente, ale imperiului german, astfel încît spre sfîrşitul Evului Mediu, în timpul împăraţilor Friedrich al III-lea şi Maximilian[22], puterea imperială ajunsese la o totală nimicnicie. În sfîrşit — şi acest lucru este cel mai important —, această nefericită luptă a obligat papalitatea să ia asupra ei „greutatea putredă a armelor lumeşti"[23], ceea ce a constituit cauza directă sau indirectă a multor abuzuri bisericeşti, a multor greşeli comise de puterea spirituală. Iar aceste abuzuri şi greşeli au folosit ca pretext şi justificare a mişcării antibisericeşti. Între timp, puterea imperială ajunsă la nimicnicie n-a mai fost în stare, în ciuda alianţei ei tîrzii cu papalitatea, să oprească această mişcare revoluţionară şi să îngrădească egoismul unor domnitori de mîna a doua, care protejau răsturnarea crezînd că vor obţine prin ea un dublu avantaj pentru ei: în primul rînd protestantismul le punea la dispoziţie toate averile bisericilor şi mănăstirilor, iar, în al doilea rînd, le oferea drepturi supreme în însuşi domeniul religiei, în conformitate cu principiul *cujus regio, ejus religio*[24]; datorită acestui lucru, după cum se ştie, mulţi principi germani au introdus *cu sila* protestantismul. Cît priveşte esenţa protestantismului, ea consta în folosirea abuzivă a celui de al treilea principiu al teocraţiei creştine — principiul profetic sau al libertăţii spiritului individual în problema religiei. *Abuzul* consta, în acest caz, în primul rînd în faptul că principiul profetic, adică al libertăţii inspiraţiei individuale, era recunoscut ca situîndu-se nu pe locul al treilea, deci nu condiţionat de fidelitatea faţă de celelalte principii al teocraţiei, avînd avantajul consimţirii lor Dumnezeieşti, ci ca situîndu-se pe primul loc şi, în fond, ca unic principiu al împărăţiei lui Dumnezeu. De aceea, puterea excesivă în problemele religioase pe care Luther o conferea domnitorilor raliaţi lui are caracterul unei concesii practice şi vremelnice; în schimb acolo unde protestantismul şi-a dezvoltat liber şi consecvent principiile — în Elveţia, la puritanii englezi şi scoţieni, în sectele americane —, el se situează pe o poziţie profund ostilă ideii monarhice. Cît priveşte principiul preoţesc apostolic, totala lui negare atît

în teorie cît şi în practică constituie, fără discuţie, trăsătura distinctivă a protestantismului, potrivit căruia fiecare credincios este prin însăşi această calitate a sa şi preot. Preoţimea se confundă aici cu profeţia şi aceasta din urmă nu e recunoscută ca o slujire deosebită sau ca *obligaţia anumitor* oameni ce au de la Dumnezeu această chemare, ci ca un *drept* firesc al *tuturor*. Potrivit creştinismului adevărat ca şi concepţiei evreieşti, harul profetic impune un înalt grad de neprihănire şi acte morale deosebit de temerare (Ilie[25], Ioan Botezătorul); dar protestantismul neagă însemnătatea neprihănirii şi a actelor moral temerare omeneşti şi reduce întreaga religie la starea de credinţă; în felul acesta el conferă oricărui credincios dreptul necondiţionat de a se manifesta, cu de la sine putere şi fără drept de apel, suveran în treburile religioase.

Într-adevăr, toţi dreptcredincioşii vor fi la sfîrşitul veacurilor proorocii lui Dumnezeu, cînd biserica se va înfăţişa ca triumfătoare, cînd toţi vor fi totodată şi împăraţi şi preoţi. Dar pînă atunci e încă multă vreme, iar transformarea sfîrşitului în început e un procedeu care nu făgăduieşte reuşită.

În iudaism şi creştinism adevăratul prooroc nu *se ridică* împotriva puterii arhiereice şi împărăteşti, ci li *se alătură* şi le ajută cu acuzele şi poveţele sale. Adevăratul prooroc îşi recunoaşte propria chemare nu ca pe un drept natural comun cu al tuturor celorlalţi, şi nici ca pe un privilegiu personal, ci ca pe un dar deosebit al lui Dumnezeu care pretinde din partea lui o deosebită modelare spirituală. Respingînd aceste două condiţii necesare profetismului autentic — subordonarea faţă de guvernarea legiuită şi năzuinţa de a fi demn de înalta chemare —, protestantismul a denaturat în mod esenţial cel de al treilea principiu teocratic: despărţind calitatea de prooroc de cea de preot, el n-a dat prin aceasta nici prooroci autentici.

Marele succes al protestantismului a depins nu în mică măsură de discordia premergătoare dintre cele două puteri supreme din lumea creştină. Fără această discordie, în condiţiile unui echilibru necesar şi ale unei interacţiuni corecte a puterii bisericeşti şi a celei împărăteşti nu s-ar fi putut găsi nici pretexte atît de plauzibile pentru începutul mişcării antibisericeşti, nici condiţii atît de favorabile pentru răspîndirea lui. Forţa protestantismului s-a înălţat pe ruinele construcţiei teocratice din Apus. Fragilitatea acestei

construcţii s-a datorat relaţiei incorecte dintre cele două puteri teocratice principale, iar această relaţie incorectă a fost, la rîndul ei, direct condiţionată şi de antagonismul dintre Orientul imperial şi Occidentul papal. În rîndul popoarelor occidentale, voluntare şi sigure de sine, puterea general-imperială — principala armă a cauzei teocratice — nu se putea bucura de nici o forţă. Pentru papalitate, şubredul imperiu s-a dovedit a fi acea trestie despre care vorbeşte proorocul din vechime[26]: dorind să se sprijine pe trestie, stăpînul spiritual al Occidenului a rupt şi trestia, şi şi-a rănit şi propria mînă. Cu totul altfel ar fi stat lucrurile dacă s-ar fi putut sprijini pe cezarismul de nezdruncinat al Orientului care, datorită caracterului patriarhal al popoarelor răsăritene, mutîndu-se dintr-o ţară într-alta, nu şi-a pierdut niciodată puterea absolută şi măreţia. Atunci, una dintre puteri ar fi echivalat-o şi completat-o pe cealaltă. Împăraţii răsăriteni, fideli moştenirii lui Constantin şi Teodosie, s-ar fi putut manifesta ca principalii slujitori şi protectori ai bisericii, ca arhiereii ei din exterior. În cazul în care nu s-ar fi produs schisma bisericii, ierarhia bisericii de Răsărit, folosindu-se ca şi pînă acum de ocrotirea unui ţar pravoslavnic, şi-ar fi întărit autoritatea şi prin concentrarea forţelor conslujitorilor ei apuseni, iar ierarhia occidentală, avînd de partea ei tot Orientul evlavios şi cedînd forţei prieteneşti a Cezarului pravoslavnic latura exterioară a luptelor ei cu elementele antibisericeşti şi antireligioase din respectivele ţări, n-ar mai fi fost silită să amestece în imaginea elevată a autorităţii sale morale trăsăturile meschine ale obligaţiilor politice statale. Atunci n-ar mai fi putut apărea acele abuzuri parţiale care se pun, cu mai multă sau mai puţină îndreptăţire, pe seama activităţii istorice a catolicismului; atunci n-ar mai fi existat nici un pretext onorabil pentru mişcarea anticreştină din Occident, şi dacă această mişcare ar fi avut totuşi loc (întrucît se cuvine ca şi ereziile să existe), ea nu şi-ar fi putut asocia nici un fel de principii sau idealuri înalte, n-ar fi putut dobîndi acele dimensiuni şi acele succese atît de bine consolidate de care dispune în momentul de faţă.

Stricînd echilibrul între cele două prime principii formative ale teocraţiei creştine — preoţimea şi imperiul —, despărţirea bisericească a contribuit tocmai prin aceasta la manifestarea nelegitimă a celui de al treilea principiu — profetismul. Dar protestan-

tismul n-a fost doar manifestarea nelegitimă a principiului profetic, el a mai fost şi reacţia stihiei naţionale germane faţă de cea latină, şi sub acest raport despărţirea bisericilor a fost adevărata cauză a protestantismului, subminînd caracterul universal al creştinismului, dînd cîştig de cauză dezbinărilor de ordin naţional şi tribal.

Lumea germanică a avansat, la rîndul ei, propria sa idee teocratică *distinctă* şi a contrapus-o duşmănos ideii teocratice catolice. Aliniindu-se sub stindardul slujirii proorocice libere, protestantismul s-a manifestat pînă la un anumit punct ca o întoarcere la iudaism. Totodată însă, între ele există din acest punct de vedere o imensă deosebire în favoarea evreităţii. Aceasta întrucît, în primul rînd, proorocii evrei, după cum ştim, nu se răzvrăteau împotriva preoţimii de drept, aşa cum au făcut-o protestanţii; în al doilea rînd, proorocii evrei propovăduiau îndreptăţirea prin credinţă şi prin *fapte*, şi nu numai prin credinţă. Cînd după împrăştierea Israelului slujirea proorocică a fost înlocuită printr-una didactică (rabinatul), noii reprezentanţi ai evreităţii — rabinii — şi-au propus ca sarcină „să ridice zid în jurul legii", cu alte cuvinte să asigure din toate punctele de vedere respectarea legii în viaţă. Această sarcină practică a rămas precumpănitoare în întreaga literatură talmudică. În protestantism, ca şi în iudaism, ba poate chiar mai repede, profetismul a fost înlocuit de didacticism. (Dacă Luther şi Zwingli mai pot fi numiţi prooroci ai noii confesiuni, învăţatul prieten al lui Luther, Melanhton[27], e în schimb mult mai asemănător unui rabin decît unui prooroc.)

Punctul de pornire al didacticismului — atît cel evreu cît şi cel protestant — a fost una şi aceeaşi Biblie; şi unii şi ceilalţi erau cărturari, dar se raportau în manieră total diferită la această carte a lor. În carte rabinii evrei vedeau în primul rînd legea, altfel spus — *norma de viaţă*, şi îşi îndreptau toate eforturile spre consolidarea acestei legi a vieţii prin zidul de nestrăpuns al datinilor şi interpretărilor. O asemenea raportare la cartea sfîntă decurgea din însuşi caracterul naţional *evreiesc*; geniul naţional al *germanicilor* s-a raportat la Biblie într-un alt mod. Pentru învăţătura germanic-protestantă Biblia a devenit curînd nu atît o normă de viaţă, cît un *obiect de studiu teoretic*. Îngrijindu-se de zidul practic al datinilor mai puţin decît de altceva, ei se străduiau, dimpotrivă, să elimine

din interpretarea Cuvîntului lui Dumnezeu elementul tradiţional. Studiul protestant al Bibliei s-a transformat în critică, iar critica a trecut în negare. În zilele noastre, pentru învăţătorii înaintaţi ai protestantismului Biblia nu mai este reazemul credinţei, ci doar obiectul unei critici negatoare; şi dacă ei continuă totuşi să-i acorde o însemnătate excepţională şi să se ocupe în primul rînd de ea, este de fapt vorba de o obişnuinţă. Iniţial, conducerea lumii protestante a trecut de la prooroci la pedagogi; actualmente didacticismul religios cedează, la rîndul lui, locul erudiţiei şcolare de orientare precumpănitor anticreştină. Aici nu mai există nici urmă din acea idee teocratică originală, chiar dacă falsă, care i-a însufleţit pe primii conducători protestanţi. Actualii demolatori ai textelor biblice nu mai au *nimic* de spus lumii, şi nu mai au s-o conducă *nici unde** În lupta sa contra papalităţii şi imperiului, protestantismul s-a dat, încă de la început, mult prea mult pe mîna puterii statale locale, pentru a avea o influenţă directă asupra vieţii poporului. Acum, în timp ce reprezentanţii religiei se dedau la o pustiitoare literofagie, viaţa popoarelor rămîne în întregime în mîinile politicii mirene, în puterea intereselor particulare, oscilînd între despotismul militar şi domnia plutocraţiei[29].

Această decădere a ideii creştine nu s-a limitat numai la ţările germanice în care a triumfat protestantismul. Deşi în părţile latine sau romanice ale Europei mişcarea religioasă a Reformei nu s-a bucurat de succes, rezultatul practic al acestei mişcări este totuşi secularizarea generală, adică separarea de religie şi de biserică a tuturor sferelor de activitate umană — a politicii, a guvernării poporului, a ştiinţei şi învăţămîntului, a artei şi vieţii sociale —, aşadar, secularizarea generală s-a extins şi în Europa latină. Prin clasele lor conducătoare, după model german, ţările romanice s-au dezis şi ele de ideea teocratică. Ne-ar putea cuprinde disperarea privitor la destinele creştinismului, dacă istoria universală n-ar mai avea în rezervă forţe proaspete: forţele popoarelor slave.

Cele două naţiuni care reprezintă în lumea slavă doi poli opuşi — Rusia şi Polonia — nu s-au dezis încă de principiile teo-

---

* O confirmare destul de edificatoare a celor spuse o poate constitui cartea binecunoscutului Strauss — *Der alte und der neue Glaube*[28].

craţiei creştine. Cei mai buni oameni ai Poloniei şi totodată masa oamenilor simpli ai poporului polonez rămîn catolici pătimaşi şi susţin cu sîrguinţă ideea teocratică a Romei. Cei mai buni oameni ai Rusiei şi masa poporului rus rămîn fideli pravoslaviei răsăritene şi păstrează moştenirea teocratică a Bizanţului.

În mijlocul acestor două naţiuni religioase, avînd fiecare din ele propria sa idee teocratică distinctă, istoria a inserat un al treilea popor religios care are şi el propria sa reprezentare teocratică originală, poporul lui Israel. Este aceasta o situaţie întîmplătoare sau legătura aceasta exterioară între cele trei popoare teocratice pregăteşte uniunea lor spirituală într-o idee teocratică atotcuprinzătoare, în ciuda vrajbei care le-a despărţit pînă în prezent? — iată o intrebare a cărei rezolvare depinde de felul în care se vor raporta unele la altele, vizînd *anume esenţa problemei*, ideile teocratice purtătoarele cărora sînt cele trei popoare: se vor exclude aceste idei una pe cealaltă sau, dimpotrivă, se vor contopi?

În general teocraţia are ca scop realizarea religiei (adică a unirii lui Dumnezeu cu omul) în întreaga viaţă a popoarelor. Pentru îndeplinirea cu succes a acestei misiuni sînt necesare trei condiţii: 1) *deplina independenţă a principiului religios* în societate, intrucît in acest principiu rezidă esenţa şi interesul întregii cauze, iar dacă elementul religios ocupă în cadrul vieţii generale o poziţie subordonată sau dependentă, teocraţia nu mai are nici un sens; 2) *dezmembrarea corespunzătoare a corpului social şi o ordine riguroasă* în conducerea sa, întrucît fără acest lucru religia nu dispune de *mijloace* permanente şi finalizabile în promovarea influenţei sale în viaţă şi în orientarea acesteia în sens teocratic; 3) în sfîrşit *activitatea liberă şi energică a forţelor individuale*, întrucît fără o asemenea activitate, chiar şi cea mai bună organizare socială rămîne o formă goală.

Să ne oprim acum la orînduirea prezentă în viaţa Rusiei, a Poloniei şi evreităţii contemporane concentrată în aceste două ţări, pentru a vedea în ce măsură satisfac respectivele naţiuni condiţiile mai sus menţionate ale unei autentice teocraţii, la realizarea căreia se simt chemate fiecare dintre ele în temeiul geniului lor naţional şi al destinului lor istoric.

Să începem cu Rusia, cu structura vieţii sale în domeniul bisericesc, statal şi social.

Structura vieţii ruse istoric constituită îşi găseşte expresie în următoarele trăsături nete: biserica, reprezentată de *soborul* arhiereilor şi sprijinindu-se pe mănăstiri, guvernul concentrat în persoana *ţarului* autocrat, şi poporul trăind din agricultură în *obştile ţărăneşti*[30]. Mănăstirea, palatul şi satul — iată temeiurile noastre sociale care nu se vor clinti cîtă vreme va exista Rusia. Aceste stihii ale structurii vieţii noastre presupun nişte mari avantaje dar, în acelaşi timp, nu pot disimula anumite carenţe foarte importante. Astfel, *mănăstirea* atrage, adăposteşte şi îndrumă sufletele credincioase, dar ea nu poate trezi, susţine şi apăra credinţa acolo unde aceasta este slabă; pentru acest lucru e necesară o activitate permanentă în lumea mireană, activitate ce nu îi e caracteristică monahului. Ascetismul răsăritean, chiar dacă parţial transformat de caracterul naţional rus, rămîne totuşi, prin excelenţă, *contemplativ* şi, în consecinţă, nu are cîtuşi de puţin chemarea de a pregăti oameni de acţiune şi conducători bisericeşti. Pentru viaţa religioasă, ascetismul este în general indispensabil: dar obligaţiile deosebite ce revin conducerii bisericeşti impun, pe lîngă sfinţenia ascetică, şi alte însuşiri morale şi practice. Este necesară o fermitate de nezdruncinat şi o activitate fără răgaz în lupta cu forţele laice antibisericeşti, care se înarmează tot mai mult împotriva religiei. Întreaga problemă constă în faptul că pe pămînt biserica nu trebuie să se limiteze la *conservarea* sfîntului tezaur al credinţei, ci trebuie neapărat să şi *lupte* pentru ea cu duşmanii ei din afară, ea trebuie să întărească, să apere, să fortifice viaţa religioasă. Iar pentru o asemenea activitate luptătoare nici caracterul monahal, nici imaginea sinodală a conducerii bisericeşti nu reprezintă condiţii favorizante. Pentru luptă este necesară o putere bisericească pe deplin independentă, centralizată, energică. Dependenţa puterii spirituale de cea mireană şi absenţa unei centralizări proprii paralizează activitatea exterioară a bisericii şi subminează influenţa ei asupra vieţii poporului şi a societăţii. Mulţumită lui Dumnezeu, biserica rusă se bucură de ocrotirea ţarului pravoslavnic autocrat şi, ca atare, independent de stihiile atee din societatea contemporană. Dar, pe lîngă această condiţie de ordin negativ constatată în cazul nostru, adică pe lîngă puterea politică neîngrădită a ţarului, pentru slujirea cu succes a cauzei lui Dumnezeu mai este necesară şi o contribuţie pozitivă: trebuie ca puterea domnitoru-

lui creştin, în calitatea lui de reprezentant evident al bisericii lui Hristos pe pămînt, să se conducă după prescripţia autorităţii spirituale independente; fapt pentru care e necesar ca această putere spirituală, ce întruchipează în societate elementul religios, să se bucure de o deplină independenţă. Privată de o reprezentare pe deplin independentă, biserica nu poate exercita o influenţă efectivă nici asupra guvernării, nici asupra societăţii. Şi iată, constatăm că în ciuda cuvioşeniei poporului rus, în ciuda fidelităţii domnitorilor noştri faţă de pravoslavie, în ciuda multor calităţi minunate ale clerului nostru, la noi biserica este lipsită de însemnătatea ce i se cuvine şi ea nu conduce viaţa Rusiei. Poporul nostru pune mai presus de orice adevărul lui Dumnezeu, el este în străfundurile sufletului său un popor teocratic, dar este lipsit de prima condiţie reală necesară realizării teocraţiei, din cauza neajunsurilor fundamentale ale structurii bisericii noastre.

Cît priveşte orînduirea *politică* a Rusiei, marea ei forţă rezidă în autocratismul ţarist şi în ataşamentul unanim al poporului faţă de ţar. În acelaşi timp, slăbiciunea acestei orînduiri constă în faptul că actualmente între ţar şi popor nu există nimic solid, nu există o societate bine organizată şi disciplinată, nu există o clasă conducătoare. Din vremurile vechi, începînd cu precădere de la Petru cel Mare şi pînă la Alexandru al II-lea, orînduirea civilă a Rusiei s-a întemeiat pe două tipuri de organizare distincte, aflate în contact una cu cealaltă, intersectîndu-se parţial una cu cealaltă, dar nesuprapunîndu-se niciodată pe deplin: nobilimea moşierească şi funcţionărimea. Aceasta din urmă a fost instrumentul nemijlocit al puterii statale, în timp ce nobilimea stătea, dimpotrivă, mai aproape de popor şi reprezenta pînă la un anumit punct pămîntul rusesc. Fără ajutorul acestor două forme de organizare, Rusia nu s-ar fi putut constitui în acel corp imens şi bine legat, aşa cum ni se prezintă ea pînă în momentul de faţă, în ciuda tuturor neîmplinirilor sale. În schimb, principalul neajuns al acestei organizări duale a constat în faptul că, fiind o armă de nădejde a puterii statale, ea nu s-a manifestat în acelaşi timp şi ca transmiţătorul nevoilor poporului dinspre pămînt către ţar. *Schimbarea* orînduirii noastre civile a devenit o necesitate. Această orînduire a fost *distrusă* prin reformele anilor şaizeci[31]. Nobilimea, privată de o în-

semnătate autonomă, pierzîndu-şi interesul pentru pămînt şi ruinată în mare măsură (parţial din propria ei vină), a format principalul contingent al acelei intelectualităţi contemporane, care nu poate avea nici o însemnătate statală sau civilă, întrucît în opoziţia ei de rutină faţă de guvernare, în înstrăinarea de popor, ea nu poate nicicum sluji drept verigă intermediară între ţar şi pămînt. Dar, în acelaşi timp cu nobilimea, o lovitură hotărîtoare a fost administrată şi vechii birocraţii, care s-a văzut obligată să-şi împartă domeniul ei cu instituţii noi, de un alt caracter. Pe lîngă aceasta, solidul spirit statal şi disciplina civilă a vechii funcţionărimi au fost subminate din rădăcini sub influenţa noii intelectualităţi, înarmată cu liberalismul unei prese înrobite. Cît priveşte noile instituţii, ele s-au dovedit, pe de o parte, a fi total neputincioase din cauza acelui element social predominant în cadrul lor (rămăşiţele nobilimii „rispite" prin instituţiile zemstvei); pe de altă parte, unele dintre aceste instituţii sînt, nu fără temei, învinuite de o orientare *falsă* care le fac să servească nu atît ţarul şi Rusia, cît intelectualitatea „liberală" şi opinia ei publică — o slujire cu atît mai sterilă, cu cît în Rusia, din cauza absenţei societăţii însăşi, din cauza existenţei unor grupuri sociale bine definite, organizate în vederea unor acţiuni comune, nu poate exista nici o intelectualitate adevărată, nici o autentică opinie publică. Acele elemente sociale care formează partea activă a societăţii sînt la noi incontestabil slabe şi inconsistente. Clasa slujbaşilor de odinioară constituită din nobilime şi funcţionărime şi-a pierdut însuşirile şi însemnătatea. Apoi pe lîngă oamenii de ştiinţă şi literaţii de profesie, care nu constituie în nici un caz societatea, iar în Rusia nu prezintă nici o forţă socială considerabilă — aşadar, pe lîngă acestea există la noi un număr de oameni cultivaţi şi chiar gînditori, dar în condiţiile absenţei unui principiu unificator şi al unui scop clar urmărit, importanţa lor socială este cu desăvîrşire nesemnificativă. Rămîne, apoi, o mulţime semidoctă destul de mare şi în permanentă creştere, capabilă uneori de porniri şi mişcări pozitive dar, în cea mai mare parte, prizonieră a unor instincte mărunte şi grosolane. Elemente autentice ale unei organizări sociale nu furnizează nici acest mediu. Există la noi o activitate organizată, dar de o orientare ex-

clusiv destructivă, iar aici oamenii cei mai buni din mulţime devin jertfele inconştiente ale înşelăciunii.

Într-o asemenea situaţie, chiar dacă guvernarea superioară ar fi însufleţită de cea mai înălţătoare şi sfîntă idee, ea nu ar afla în societatea rusă instrumentele necesare înfăptuirii ei. Executanţi plini de abnegaţie, eroi de rînd se vor găsi totdeauna în poporul nostru, pentru îndeplinirea oricărei cauze; unde se află însă în societatea noastră clasa conducătoare, capabilă şi deprinsă cu o activitate solidară? Slavă Domnului, tot e bine că ne ajung forţele sociale existente pentru a susţine, de bine de rău, funcţionarea obişnuită a mecanismului statal.

Or, o asemenea inconsistenţă a societăţii nu e tristă doar în sens cetăţenesc, ci se răsfrînge în modul cel mai dăunător asupra situaţiei economice a Rusiei. Rusia trăieşte din agricultură şi cu adevărat întreaga ei structură economică ar trebui să se definească prin prisma intereselor agriculturii. Secătuirea pămîntului înseamnă moartea Rusiei, dar între timp totul duce către o asemenea secătuire. În Rusia zilelor noastre, în condiţiile unei populaţii de o sută de milioane, lucrarea pămîntului se desfăşoară cu aceleaşi mijloace ca acum trei sute de ani, cînd populaţia era de zece ori mai puţin numeroasă. Dar dacă pe atunci gospodărirea prădalnică era singura posibilă, acum, pe an ce trece, ea devine tot mai periculoasă. Forţele productive naturale ale pămîntului nu sînt nelimitate — mai devreme sau mai tîrziu poporul va *mînca pămîntul*. Împiedicarea unui asemenea deznodămînt, sau măcar amînarea lui, o poate realiza numai trecerea de la economia primitivă sau prădalnică la una artificială sau raţională. Dar nu ne putem nici măcar închipui că poporul va schimba de la sine sistemul economic. Vechea modalitate au învăţat-o de la părinţi şi bunici — cine îi va învăţa noua modalitate? Este necesră o întreagă clasă de oameni cultivaţi şi capabili care să se consacre acestei cauze. La noi o asemenea clasă nu există. Pe de altă parte, o agricultură raţională este şi sub raport material o chestiune extrem de complicată, ce pretinde un sprijin efectiv din partea industriei, are nevoie de invenţii şi inovaţii tehnice. În asemenea condiţii *satul* nu poate trăi fără *oraş*. De la sine viaţa rurală se degradează în rutină şi înapoiere — acţiunea revigoratoare aparţine oraşului: lui îi sînt

caracteristice spiritul întreprinzător, iniţiativa, inventivitatea. Oraşul trebuie să ajute satul, trebuie să fie solidar cu el întru interesul general. Dar acest lucru la noi nu se petrece. Noi nu dispunem de o clasă de industriaşi întreprinzători şi activi care, folosindu-se de bogăţiile naturale ale ţării, să ajute agricultura cu industria lor. La noi, elementul orăşean nu este legat organic de viaţa pămîntului, nu ia în nici un fel parte pozitivă la ea: el este preocupat exclusiv de profiturile sale *particulare*. Tocmai pentru că este în general o ţară agrară, Rusia are cea mai mare nevoie de ajutorul oraşului cu specifica lui concentrare de forţe economice şi spirituale. Dar clasa noastră orăşenească se dovedeşte a fi mult prea slabă, risipită şi nestructurată pentru a-şi îndeplini cu succes menirea. Creşterea oraşelor noastre (în special în ultimii treizeci de ani) a născut doar o generaţie burgheză aparte cu nevoile ei artificiale, mai complexe, dar nici pe de parte mai elevate decît cele ale simplei populaţii rurale. Între timp, cea mai mare parte a industriei noastre există numai pentru a satisface aceste nevoi artificiale (iar uneori şi respingătoare) ale civilizaţiei urbane. Industria slujeşte nu pămîntul, ci oraşul, şi asta nu ar fi nici o nenorocire, dacă oraşul ar sluji o cauză dreaptă. În realitate însă, oraşele noastre, în loc să se constituie în centrii nervoşi ai organismului social, seamănă mai degrabă cu nişte paraziţi dăunători care secătuiesc trupul poporului. Civilizaţia noastră rurală ia pămîntului totul şi nu-i dă în schimb nimic. Mai mult daune decît foloase aduc pămîntului şi cele mai importante invenţii şi descoperiri care constituie mîndria secolului nostru, ca de exemplu căile ferate şi locomotivele. Aparentul profit furnizat de ele ţării (facilitatea desfacerii produselor agricole) este hotărît contrabalansat de daunele provocate de ele agriculturii înseşi; spunînd *daune*, folosesc o expresie mult prea slabă întrucît pentru toată lumea va deveni curînd o evidenţă faptul că răspîndirea acestor mijloace de comunicaţie atît de comode înseamnă *moartea* agriculturii noastre. Căile ferate devorează fără milă pădurile, iar fără păduri uriaşa noastră cîmpie continentală se va transforma mai devreme sau mai tîrziu (probabil mai devreme) într-un deşert. Uluitoarea descreştere a nivelului rîurilor noastre şi secetele tot mai dese nu mai sînt o proorocire, ci fapte reale. În alte ţări, udarea pămîntului e asigurată de vecinătatea mării, fie

de prezența munților înalți acoperiți cu zăpadă. Noi ne ținem numai cu pădurile și mlaștinile din care izvorăsc și se alimentează toate rîurile noastre mari. Dar iată că noi nu ne limităm numai la distrugerea pădurilor, ci ne-am apucat cu sîrg și de secarea mlaștinilor.

În felul acesta, temelia vieții noastre economice — agricultura — moare din cauza unei civilizații înșelătoare, adică a unei civilizații care transformă mijloacele în scop, face din unelte idoli și, pentru comoditatea cîtorva, jertfește ceea ce este necesar tuturor. Subjugat de o astfel de civilizație, orașul, în loc să vină în ajutorul satului, îl amenință pe acesta cu moartea, iar satul nu se poate salva prin propriile sale forțe de la această moarte. Activitatea economică a obștei noastre sătești este determinată de o rutină seculară și este cu desăvîrșire lipsită de apărare în fața noilor și complexelor calamități care amenință agricultura. Să prevină aceste nenorociri ar putea numai exact ceea ce ne lipsește: activitatea energică și solidară a unor forțe individuale, însuflețite de înțelegerea binelui general, orientate către un țel *creator* general. Societatea noastră, sau așa-numita intelectualitate, și-a demonstrat hotărît incapacitatea de a întreprinde solidar și strîns unită o acțiune pentru binele general, iar în masa poporului elementul individual este slab și pasiv.

Făcînd bilanțul celor spuse, ajungem la următoarea concluzie. Toate avantajele istorice ale modului de viață care puneau în evidență marea și originala menire a Rusiei sînt cu desăvîrșire paralizate de un șir de carențe esențiale care îngreunează în mod deosebit îndeplinirea acestei meniri. În primul rînd, noi dispunem de cel mai important dar al lui Dumnezeu — de biserica sfîntă și pravoslavnică, *dar biserica nu dispune de noi*. Instituția bisericii reprezentată de puterea duhovnicească este la noi practic lipsită de autonomie și nu poate influența liber și îndrumător viața socială a poporului: noi ne împărtășim din sfîntul și rodnicul trup — din biserică —, dar prima condiție pentru ca acest trup să *crească* în noi ne lipsește.

Mai departe, avem, în al doilea rînd, încă un mare avantaj — sfînta și autocratica putere împărătească, dar nici pe acest dar nu-l folosim așa cum s-ar cuveni. În condițiile inconsistenței societății noastre civile, în condițiile unei extreme dezorganizări a forțelor

sociale, în condiţiile absenţei unei autentice clase conducătoare, puterea supremă este privată de instrumentele ce-i sînt necesare pentru a forţa destinul Rusiei. În sfîrşit, cea de a treia comoară a noastră este poporul profund evlavios, cu un simţ statal limpede şi dăruit celei mai autentice şi sănătoase îndeletniciri — munca pămîntului —, poporul răbdător, liniştit şi plin de abnegaţie; iar noi nu am profitat cu nimic de toate acestea. Fără munca armonioasă a forţelor individuale de sine stătătoare în domeniul social-economic masa poporului, în ciuda tuturor însuşirilor sale pozitive, nu numai că nu este în stare să refacă pămîntul şi să-l transforme într-o unealtă supusă a spiritului uman, dar nu-i în stare nici măcar să-şi asigure mijloacele necesare de existenţă, reuşind cu greu să se hrănească de pe urma pămîntului. Forţa satelor fără sprijinul inteligenţei oraşului rămîne o forţă oarbă şi lipsită de apărare în faţa tuturor vicisitudinilor. Unde se află însă la noi acea inteligenţă orăşenească (adică civilizată), capabilă să ajute cu adevărat satul, capabilă să înveţe şi să conducă poporul în munca generală?*

În aceste condiţii, sau mai bine zis în absenţa condiţiilor necesare unui progres real, marile avantaje naţional-istorice ale orînduirii noastre se manifestă doar ca nişte *germeni* pozitivi sau ca posibilitatea care aşteaptă condiţii noi şi elemente noi pentru a intra în mod benefic în acţiune. Rusia e lăsată în voia ei. Rusia *solitară* e neputincioasă. Nu este bine să fie omul singur[32]: acest cuvînt al lui Dumnezeu poate fi aplicat şi omului colectiv — poporului luat în întregime. Numai în unire cu ceea ce îi lipseşte poate Rusia să folosească ceea ce are, să folosească din plin, şi pentru sine, şi pentru restul lumii. Atunci va fi îndreptăţită credinţa noastră în Rusia şi în acele forţe pozitive prin care ea există: în biserica pravoslavnică întemeiată pe tradiţie şi glorificată prin idealul sfinţeniei ascetice, în sfînta şi autocrata putere a ţarului pravoslavnic, în forţa poporului pravoslavnic, legat de pămînt fără a-L da uitării pe Dumnezeu, a poporului deţinător al adevărului divin în mai mare măsură decît al bunurilor pămînteşti, a poporului care nu-şi face idoli din sine însuşi, a poporului nu democratic,

---

* Sînt cunoscute şi minunate excepţii — oameni rari, plini de abnegaţie, care şi-au închinat viaţa traiului poporului. Activitatea lor generoasă nu va rămîne fără urme, dar nu poate schimba situaţia generală.

ci teocratic. Acestea sînt uriaşele noastre forţe pozitive care aşteaptă apariţia factorilor practici ce-i lipsesc, în vederea manifestării şi acţiunii lor creatoare.

Trecînd de la Rusia la orînduirea istorică a Poloniei, vom întîlni aici trăsături caracteristice de-a dreptul opuse. Dacă principala carenţă a orînduirii noastre constă, sub raport civic, în slaba ei organizare socială, în absenţa unei clase superioare independente şi active, în Polonia, dimpotrivă, clasa superioară a reprezentat şi reprezintă totul. Polonia şi şleahta[33] e unul şi acelaşi lucru (dacă cuvîntul polonez trezeşte în mintea noastră o reprezentare specifică bine determinată, aceasta este neapărat tocmai reprezentarea şleahticului şi în nici un caz a ţăranului sau a neguţătorului). În Polonia, în condiţiile inexistenţei unei clase naţionale orăşeneşti, ale oprimării clasei ţărăneşti (care pe jumătate nici măcar nu e de origine poloneză), şleahta reprezintă întreaga naţiune, iar din cauza nimicniciei puterii regale tot ea presupune şi *statul* luat în ansamblu. Dezvoltarea şi predominanţa excepţională a şleahtei a creat în cazul Poloniei o organizare socială originală, o cultură specifică destul de înaltă. Datorită aceleiaşi împrejurări, polonezii, mai mult decît alte popoare slave, s-au dovedit capabili de activitate dacă nu *solidară*, măcar *de echipă*[34]. Aceste avantaje sociale şi culturale nu i-au împiedicat însă pe pani să asuprească în mod inuman şi fără frică de Dumnezeu poporul de rînd şi să se dedea unei samavolnicii neînfrînate, în loc să se dedice conducerii statului. Întreaga forţă a Poloniei rezida în şleahtă, iar Polonia a sucombat. Şi nu a sucombat din cauză că dispunea de o nobilime puternică, întrucît acest lucru, dimpotrivă, ar fi fost un avantaj, ci din cauză că nobilimea ei în loc să se constituie într-o clasă socială, organizată în vederea slujirii statului şi a conducerii poporului, s-a transformat într-o clasă neîngrădit dominatoare, absorbind în sine însuşi statul. Ar fi o mare greşeală ca, bazîndu-ne pe nimicnicia puterii regale şi pe lipsa de drepturi a poporului, să considerăm Polonia o republică aristocratică. Trăsătura distinctivă a unei astfel de republici este bine cunoscută (de ex. Veneţia) şi este diametral opusă celei caracteristice orînduirii politice din Polonia. Aceasta din urmă nu reprezintă altceva decît o anarhie legiferată. Este ştiut faptul că şleahta poloneză constituie în istorie unicul exemplu al unei clase conducătoare, în cadrul căreia fie-

care membru al ei *în parte* să deţină plenar puterea de stat. Tocmai această absolută independenţă a fiecărui individ singular a făcut imposibilă existenţa independentă a statului polonez ca atare.

Dar, pierzîndu-şi independenţa politică, Polonia nu a murit: ea trăieşte prin ideea ei naţională care are (deşi nu rareori într-o formă denaturată) un deosebit caracter teocratic. Aflîndu-se în cea mai mare parte a lor între graniţele imperiului rus, polonezii nu vor, nu se pot contopi şi nu vor dispărea în marea rusească[35], întrucît ei nu numai că sînt o forţă naţională distinctă dar reprezintă şi o idee spirituală deosebită — ideea catolicismului. Noi ştim că în catolicism este cuprins unul dintre elementele esenţiale ale teocraţiei creştine, că în cadrul lui principiul patriarhatului a atins nivelul cel mai înalt al dezvoltării sale; chiar fără a ne angaja într-o analiză teologică a problemei, nu putem nega faptul că numai catolicismul prezintă o independenţă *necondiţionată* a puterii bisericeşti faţă de stat şi de societate. La noi în Răsărit biserica universală unică este în tot mai mare măsură disimulată de numeroasele biserici naţionale, iar legătura dintre aceste biserici slăbeşte din ce în ce mai mult. Iar o biserică exclusiv *naţională* sau măcar preponderent naţională devine inevitabil o biserică de *stat*. Independenţa statală a naţiunii înghite independenţa bisericii acesteia. Pentru restabilirea în sine a independenţei instituţiei bisericeşti, Răsăritul nostru imperial trebuie să-şi găsească un punct de sprijin în afara sa, întocmai după cum pravoslavia Răsăritului şi-a găsit cîndva un sprijin solid în patriarhul occidental. La rîndul său, patriarhul occidental are însă nevoie de paza şi protecţia ţarului răsăritean, are nevoie de cucernicia patriarhală a poporului acestui ţar. Reunirea pravoslaviei şi a catolicismului va trebui în Răsărit să elibereze şi să fortifice biserica, iar în Apus — să repună în drepturi statalitatea creştină. Şi, întrucît puterea statală a Răsăritului aparţine Rusiei în persoana ţarului ei, iar puterea spirituală a Occidentului aparţine patriarhului de la Roma, nu se constituie oare polonezii noştri într-un mijlocitor firesc al acestei uniri? Polonezii, care sînt supuşi ţarului rus şi totodată copii spirituali ai papei de la Roma, slavi şi înrudiţi cu ruşii prin sînge, iar prin spirit şi cultură ataşaţi de Occidentul romano-germanic?

În momentul de faţă însă lucrul la care polonezii se gîndesc cel mai puţin este tocmai un asemenea rol; toate eforturile lor sînt

orientate nu spre soluţionarea unei misiuni universal-religioase, ci spre misiunea lor naţional-politică, de refacere a marelui stat polonez. Pentru toţi, afară de ei înşişi, este pe deplin evident caracterul fantastic al acestui ţel şi zădărnicia eforturilor lor. Este adevărat, după căderea regatului polonez, polonezii au mai uitat cîte ceva şi mai au şi învăţat cîte ceva. Au uitat de bunul plac personal nemărginit, au uitat de al lor „ne pozvoliam"[36] şi au învăţat activitatea concertată şi organizată; actualmente partea activă a naţiunii poloneze, adică şleahta, reprezintă o forţă colectivă destul de unită şi de disciplinată. Totuşi, pentru refacerea lor politică, polonezilor le lipsesc condiţiile elementare necesare. Fără nici un fel de embrioane ale unei puteri solide, în condiţiile caracterului prin excelenţă pasiv al clasei săteşti şi ale absenţei unei clase orăşeneşti, întreaga Polonie nu e reprezentată decît de şleahtă. Dar şleahta poate, în cel mai bun caz, sluji drept organ folositor şi important în corpul statal şi naţional, dar nu poate nicicum constitui însuşi acest corp. Polonezii trebuie să înţeleagă (şi cei mai buni dintre ei au şi început să înţeleagă) că năzuinţa unui organ particular de a deveni *în singularitatea lui* un organism integral este o năzuinţă şi dementă şi imorală. Vor să elibereze şi să preamărească naţiunea poloneză şi, în acest scop, privesc la tot restul ca la un mijloc, ca la o unealtă. Ce se întîmplă însă, dacă chiar naţiunea poloneză este doar un mijloc şi o unealtă? Ce se întîmplă, dacă adevărata esenţă şi menire a acestei naţiuni nu rezidă în ea însăşi şi nici în ceea ce îşi reprezintă ea despre sine, adică în şleahtă, ci în ceea *ce* reprezintă ea în cadrul catolicismului roman. Cu adevărat aşa şi este. Cu adevărat întregul sens şi întreaga forţă a poporului constă în faptul că în mijlocul lumii slave, în faţa Răsăritului, el este purtătorul şi reprezentantul marelui principiu spiritual al lumii occidentale. Statul polonez a murit, va muri şi naţionalismul polonez, şi toate planurile şi întreprinderile polonezilor se vor transforma în neant. N-a murit şi nu va muri însă Polonia, chemată la o slujire sfîntă. Slujirea catolicismului — iată menirea supremă a naţiunii poloneze. Şi prima, şi cea mai importantă misiune e reunificarea catolicismului cu pravoslavia; medierea întru împăcarea papei şi a ţarului este primul pas al noii teocraţii creştine.

Dacă creştinismul nu este sortit inactivităţii, atunci el trebuie să demonstreze lumii măreţia sa morală, să se afirme ca religie a păcii şi a dragostei. Nu am în vedere o dragoste nediferenţiată pentru toţi şi toate, nu vorbesc despre o împăcare cu toţi şi toate. Ştiu că pe pămînt biserica este o biserică militantă, dar blestemat să fie războiul *fratricid!* Dată în vileag şi spulberată să fie vechea înşelătorie care alimentează duşmănia nelegiuită şi este, la rîndul ei, hrănită de ea! Aprinde-s-ar o nouă flacără în inima răcită a logodnicei lui Hristos! Prăbuşi-s-ar şi preface-s-ar în praf şi pulbere toate obstacolele care despart ceea ce e făcut pentru unirea universală!

Dar o să vină ziua cînd, vindecată de îndelungata ei nebunie, Polonia va deveni o punte vie între sfîntul lăcaş al Răsăritului şi cel al Apusului. Marele ţar va întinde o mînă de ajutor patriarhului prigonit. Atunci se vor ridica şi adevăraţii prooroci din rîndul tuturor popoarelor, aducînd mărturie pentru ţar şi pentru patriarh. Atunci va fi proslăvită credinţa lui Hristos, atunci se va converti şi poporul lui Israel. Se va converti pentru că va vedea aievea şi va recunoaşte împărăţia lui Mesia în forţă şi în faptă. Şi atunci Israel nu va mai fi de prisos între Egipt şi Assur, între Polonia şi Rusia.

Dar este oare adevărat că acum evreitatea constituie un element cu desăvîrşire de prisos, şi chiar deosebit de dăunător şi de parazit pe locurile înmulţirii sale celei mai intense — în ţinuturile ruso-poloneze? Aceste ţinuturi, în special pămînturile Rusiei Albe şi ale Rusiei de Aur[37] reprezintă un fenomen remarcabil: elementele sociale sînt aici hotărît distribuite pe diferitele naţionalităţi: ruşii constituie clasa sătească, de agricultori, clasa suprapusă e reprezentată de polonezi, iar cea orăşenească industrială — de evrei. Dacă evreii au reuşit nu numai în condiţii favorabile, dar în majoritatea cazurilor, chiar în condiţiile cele mai nefavorabile pentru ei, să pună stăpînire atît de temeinic şi de hotărît pe oraşul rus apusean, acest lucru înseamnă fără echivoc că ei sînt în mai mare măsură decît poporul rus sau decît şleahta poloneză capabili să formeze o clasă orăşenească industrială. Iar dacă clasa industrială, în loc să ajute poporul de la sate, trăieşte *pretutindeni* pe contul lui, îl exploatează, atunci nu e de mirare că evreii, acolo unde ei constituie integral clasa industrială, apar ca exploatatori ai popo-

rului. Nu ei au creat această situaţie. Ei s-au aflat timp mult prea îndelungat la şcoala panilor polonezi, care au oprimat în egală măsură şi pe jidan şi pe mujic. Dar chiar şi în afara panilor, nu este oare asuprirea interesată a unei clase de către o alta o lege generală a vieţii sociale în întreaga Europă? Dacă ţăranii noştri au nevoie de evrei şi îndură împilări din partea lor, acest lucru este posibil exclusiv din cauza situaţiei social-economice neputincioase a acestor ţărani, iar această situaţie nu depinde de evrei. Aflat la nevoie, ţăranul se adresează evreilor pentru că *ai lui nu îl ajută*. Şi dacă evreii, ajutîndu-l pe ţăran, îl şi exploatează, atunci ei nu fac acest lucru pentru că sînt evrei, ci pentru că sînt pricepuţi în afacerile băneşti, care sînt toate întemeiate pe exploatarea unora de către alţii.

Nenorocirea o reprezintă nu evreii şi nu banii, ci domnia, *atotputernicia banilor*, iar această atotputernicie a banilor nu de evrei a fost făurită. Nu evreii şi-au propus ca ţel al întregii lor activităţi economice profitul şi îmbogăţirea, nu evreii au fost cei care au despărţit domeniul economic de cel religios-moral. Iluminata Europă a stabilit în economia socială principiile inumane şi fără de Dumnezeu, iar apoi a învinuit evreii că urmează aceste principii.

Afacerile evreilor nu sînt mai păcătuoase decît afacerile noastre, şi nu noi sîntem cei chemaţi să-i învinuim. Dacă ei sînt vinovaţi de ceva, atunci sînt numai de faptul că rămîn evrei, că-şi păstrează caracterul distinct. Dar ia arătaţi-le lor creştinismul vizibil şi *perceptibil*, pentru ca ei să aibă de ce se ataşa! Ei sînt un popor de acţiune — demonstraţi-le acţiunea creştinească! Unificaţi biserica, îmbinaţi-o cu statul printr-o neprihănită îmbinare, creaţi un stat creştin şi o societate creştină. Desigur, evreii nu vor accepta creştinismul cîtă vreme el este respins chiar de către creştini; e greu de admis că ei se vor uni cu ceea ce singur s-a dezbinat. Nu replicaţi arătînd că lumea creştină s-a bucurat cîndva de unitate, iar evreii n-au fost totuşi cuceriţi de ea. Aceea fusese o unitate involuntară, numai pe jumătatea conştientă, nepusă la încercare şi neispitită. Şi cînd a venit momentul încercării şi al ispitei, Occidentul n-a rezistat în unitate — spre ruşinea sa şi întru îndreptăţirea şi triumful evreilor. Şi ei vor avea dreptate în triumful lor atît timp cît noi nu vom reface unitatea creştină în mod liber şi conştient. Iar această datorie ne revine în primul rînd nouă — ruşi

şi polonezi —, întrucît în persoana noastră stau faţă în faţă, cu întreaga nedreptate a duşmăniei lor, cu întreg imperativul împăcării lor — Răsăritul şi Apusul creştin.

Unificarea creştinătăţii va duce la o mare dezbinare a evreilor: dar dacă dezbinarea creştinităţii a fost pentru aceasta o nenorocire, în schimb împărţirea Israelului va însemna pentru el o mare binefacere. Cea mai bună parte a evreităţii se va integra în teocraţia creştină, iar cea mai proastă va rămîne în afara ei şi numai în vremurile de pe urmă, primind pe bună dreptate pedeapsa lui Dumnezeu, se va salva prin mila Lui, căci neclintite stau cuvintele apostolului, că *întreg Israelul va fi mîntuit*.

Şi cînd evreii vor pătrunde în teocraţia creştină, ei îi vor aduce acesteia tot ceea ce face puterea lor. Cîndva, forţele cele mai bune ale evreităţii au fost reprezentate de către prooroci; profetismul a fost prima manifestare a personalităţii lor libere şi active; după aceea proorocii au fost înlocuiţi de *învăţătorii legii*, profetismul a trecut în rabinism — acea nouă manifestare a aceluiaşi principiu personal-activ; în sfîrşit, în momentul de faţă, principalele forţe ale evreităţii sînt cu precădere orientate spre activitatea economică — această ultimă şi extremă manifestare şi materializare a principiului personal. Personalitatea iudaică s-a afirmat iniţial în sfera divină, apoi în sfera raţional-omenească şi, în cele din urmă, se concentrează în sfera vieţii umane-materiale. Aici rezidă expresia finală a forţei evreieşti şi acest domeniu va rămîne de competenţa evreilor şi în cadrul teocraţiei creştine. Caracterul lui va fi însă cu totul altul, altul va fi şi scopul şi alta relaţia cu obiectul activităţii întreprinse. În actuala structură a vieţii noastre, fără Dumnezeu şi inumană, atît pentru evrei cît şi pentru neevrei ţelul activităţii economice îl constituie numai profitul: obiectele lumii materiale, chiar şi cele vii, se manifestă numai ca *unelte* ale satisfacerii dorinţelor egoiste. În teocraţie, în schimb, scopul activităţii economice îl constituie *umanizarea* vieţii materiale şi a naturii, orînduirea ei prin raţiunea umană, însufleţirea ei cu sentimentul omenesc. În felul acesta, respectiva natură, pămîntul şi tot ceea ce se află pe el — animale şi plante — se vor îngloba chiar în scopul acţiunii omeneşti şi nu vor mai fi folosite exclusiv ca unelte ale acesteia: o asemenea folosire este o folosire păcătoasă, un abuz. Cînd în relaţiile sociale, în relaţiile dintre oameni, nu va mai dom-

ni egoismul, acesta va înceta să domnească şi în relaţia omului cu natura. În teocraţie natura materială se va afla în slujba omului chiar în mai mare măsură decît acum, dar această slujire va fi întemeiată pe o reciprocă iubire. Natura se va supune cu iubire omului, iar omul va îngriji cu iubire natura. Şi care dintre popoare este mai mult decît oricare altul în stare de o asemenea grijă faţă de natură, şi care dintre ele e mai legat de natură dacă nu evreii, care au recunoscut din capul locului dreptul ei la existenţă şi care, nesupunînd-se forţei ei oarbe, au văzut în ea, într-o formă luminoasă, sfîntul şi purul înveliş al esenţei dumnezeieşti? Şi, după cum cîndva floarea evreităţii a servit drept mediu receptiv la întruparea Dumnezeirii, tot astfel Israel care va să vină va sluji drept mijlocitor activ al umanizării vieţii materiale şi a naturii, pentru crearea unui pămînt nou, în care sălăşluieşte dreptatea[38].

1 septembrie 1884

NOTE

1. În analiza ulterioară a raportului dintre creştinism şi iudaism, Soloviov va accentua şi planul metafizic, iar sub raport moral va amenda sarcastic presupunerea superiorităţii creştine în condiţiile unor ieşiri antisemite violente.

2. Benjamin Disraeli, conte de Beaconsfield (1804–1881) — om politic englez, prim ministru în 1868 şi între 1874 şi 1880. Exponent al epocii victoriene, a proclamat-o pe regina Victoria împărăteasă a Indiilor. Ca şef al partidului conservator, a alternat la putere cu William Ewart Gladstone, conducătorul partidului liberal.

3. Mamona — termen arameic (=avuţie, tezaur) care personifică în Evanghelii bogăţiile agonisite nedrept şi folosite egoist. Apare de două ori în Noul Testament. „Nimeni nu poate să slujească la doi domni, căci sau pe unul îl va urî şi pe celălalt îl va iubi, sau de unul se va lipsi şi pe celălalt îl va dispreţui; nu puteţi să slujiţi lui Dumnezeu şi lui Mamona." (Matei, 6, 24.) „Nici o slugă nu poate să slujească la doi stăpîni. Fiindcă sau pe unul va urî şi pe celălalt îl va iubi, sau de unul se va ţine şi pe celălalt îl va dispreţui. Nu puteţi să slujiţi lui Dumnezeu şi lui Mamona." (Luca, 16, 13.)

4. Alexandr Ivanovici Brovkovici, devenit călugăr sub numele de Nikanor, absolvă Academia de Teologie din Petersburg, doctor în teologie, rector al Academiei de Teologie din Kazan, arhiepiscop la Odesa (unde şi moare în 1890). De cîteva ori în conflict cu oficialităţile bisericeşti pentru interpretările sale teologice netradiţionale. Opera capitală: *Filozofia pozitivă şi fiinţa suprasensibilă* (3 volume). Acestei cărţi îi este consacrat studiul lui Soloviov *Eseu de filozofie sintetică* (publicat în 1877).

5. Pentru „Dumnezeuom" şi „dumnezeuomenire" — vezi Prezentarea.

6. „Şi astfel întregul Israel se va mîntui, precum este scris: «Din Sion va veni Izbăvitorul şi va îndepărta nelegiuirile de la Iacov»." (Romani, 11, 26.)

7. „Iar tot poporul a răspuns şi a zis: Sîngele Lui asupra noastră şi asupra copiilor noştri!" (Matei, 27, 25.)

8. „Iar Iisus zicea: Părinte, iartă-le lor, că nu ştiu ce fac." (Luca, 23, 34.)

9. În ziua Cincizecimii, sub imboldul lui Petru şi al celorlalţi apostoli se botează trei mii de suflete, iar a doua zi încă două mii. „Deci cei ce au

primit cuvîntul lui s-au botezat şi în ziua aceea s-au adăugat ca la trei mii de suflete." „Totuşi mulţi din cei ce auziseră cuvîntul au crezut şi numărul bărbaţilor credincioşi s-a făcut ca la cinci mii." (Faptele, 2, 41; 4, 4.)

10. Anna şi Caiafa — arhierei. Caiafa este ginerele lui Anna. În timpul lor a început să propovăduiască Ioan Botezătorul în pustie şi mai apoi Iisus. Membri ai sinedriului, L-au dat lui Pilat să-L răstignească (după ce dăduseră arginţii lui Iuda); i- au judecat şi pe apostolii Petru şi Ioan.

Iosif din Arimateea şi Nicodim — membri ai sinedriului, ucenici „într-ascuns" ai lui Hristos, care L-au îngropat după răstignire. (v. Ioan, 19, 38–40.)

11. „A răspuns Toma şi I-a zis: Domnul meu şi Dumnezeul meu!" (Ioan, 20, 28.)

12. „Dar prin harul lui Dumnezeu sînt ceea ce sînt; şi harul Lui care este în mine n-a fost în zadar, ci m-am ostenit mai mult decît ei toţi. Dar nu eu, ci harul lui Dumnezeu care este cu mine." (I Corinteni, 15, 10.)

13. Baruch (Benedict) Spinoza (d'Espinoza) (1632–1677) — filozof olandez, în 1656 excomunicat de către conducătorii obştei evreieşti din Amsterdam, autor al lucrărilor *Tractatus theologico–politicus, Etica* ş.a.

Voltaire (Francois Marie Arouet, zis) (1694–1778) — scriitor francez, autor al multor opere literare, istorice şi filozofice.

Joseph Salvador (1796–1873) — scriitor francez, istoric al religiei iudaice. Lucrări: *La loi de Moïse* (1822), *Jésus–Christ et sa doctrine* (1838), *Histoire de la domination romaine en Judée* (1846), *Paris, Rome, Jérusalem ou la question religieuse au 19. siècle* (1860).

Ernest Renan (1823–1892) — scriitor francez; a cercetat istoria religiilor dintr-un punct de vedere raţionalist. *Vie de Jésus* constituie primul volum din lucrarea sa *Histoire des origines du christianisme* (1863–1881).

14. Kabbala (în ebraică = tradiţie, receptarea prin tradiţie) — sistem filozofic religios al iudeilor, născut probabil în timpul captivităţii babiloniene, consolidat mult mai tîrziu ca formă gnostică a misticii speculative. În Evul Mediu s-a dezvoltat o vastă literatură kabbalistică.

15. „Iisus I-a zis [lui Toma]: Pentru că M-ai văzut, ai crezut. Fericiţi cei ce n-au văzut şi au crezut." (Ioan, 20, 29.)

16. De la „Dumnezeule atotputernic" şi pînă la „templul Tău" — inexactă traducere în proză a cîntecului iudeu de Paşte „Adjr Hw".

17. „Fariseii însă, auzind, ziceau: Acesta nu scoate pe demoni decît cu Beelzebul, căpetenia demonilor." (Matei, 12, 24.)

18. „Iisus i-a zis: De atîta vreme sînt cu voi şi nu m-ai cunoscut Filipe? Cel ce M-a văzut pe Mine a văzut pe Tatăl. Cum zici tu: Arată-ne pe Tatăl?" (Ioan, 14, 9.)

19. „Şi ieşind Iisus din templu, S-a dus şi s-au apropiat de El ucenicii Lui, ca să-I arate clădirile templului. Iar El, răspunzînd, le-a zis: Vedeţi

toate acestea? Adevărat grăiesc vouă: Nu va rămîne aici piatră pe piatră, care să nu se risipească." (Matei, 24, 1–2.)

20. „Fericiţi cei blînzi, că aceia vor moşteni pămîntul." (Matei, 5, 5.)

21. Monofizismul (de la grecescul mono–physis = o singură fire) — erezie predicată de Eutihie (379 — cca 454), învăţînd că Hristos nu are decît o singură fire, cea divină, întrucît trupul omenesc l-a luat în mod aparent. Sinodul de la Calcedon (451) consacră învăţătura despre Hristos ca o singură persoană în două firi, dumnezeiască şi omenească; şi respinge atît monofizismul (o singură fire) cît şi nestorianismul (două persoane).

Iconoclasm — distrugere de icoane —, considerat o erezie de către Biserica creştină. În secolul VIII basileul bizantin Leon Isauriotul dă un edict împotriva cultului icoanelor. Iconoclaştii sînt invalidaţi în trei cuvîntări ale lui Ioan Damaschin, prin decretul conciliar roman din 731 şi prin deciziile Sinodului al II-lea ecumenic de la Niceea din 787. Leon V Armeanul (813–820) continuă să persecute cultul icoanelor. Împărăteasa Teodora restabileşte acest cult şi instituie ziua de 11 martie 842 ca Sărbătoare a Ortodoxiei. Azi procesiunea cu icoane se serbează în cea dintîi Duminică din Postul Paştilor.

22. Friedrich al III-lea (1415–1493) — rege al Germaniei din 1440, împărat german între 1452 şi 1493.

Maximilian I (1459–1519) — împărat german între 1493 şi 1519.

23. „Greutatea putredă a armelor lumeşti" — citat inexact din poezia lui A.S. Homiakov *David*.

24. „Cuius regio, ejus religio" (latineşte) — a cui este puterea (domnia, ţara), a aceluia este şi religia. Potrivit acestei maxime omul aparţine îndeobşte religiei dominante din ţara sa.

25. Ilie (de la ebraicul Eliahu) — nume propriu des amintit în Biblie. Aici este vorba despre mărturisitorul Domnului din Noul Testament, strămutat la cer şi care va apărea — ca şi Enoh — înainte de Parusie, a doua Venire a lui Hristos. Ilie este invocat şi împreună cu înaintemergătorul Ioan Botezătorul (v. Matei, 11, 12–14) sau amîndoi sînt consideraţi, la un moment dat în chip eronat, a fi Mesia (v. Matei, 6, 14; Luca, 1, 17; Ioan, 1, 21–26).

26. „Ah, ştiu! Ţi-ai pus nădejdea în Egipt; ai luat ca ocrotitor această trestie frîntă, care sparge şi intră în mîna oricui se sprijină pe ea. Aşa este Faraon pentru toţi cei ce se încred în el!" (Isaia, 36, 6.)

27. Martin Luther (1483–1546) — teolog şi reformator german.

Ulrich (Huldrych) Zwingli (1484–1531) — umanist şi reformator elveţian.

Melanchton (Philipp Schwarzerd, zis) (1497–1560) — teolog german.

28. David Friedrich Strauss (1808–1874) — teolog şi filozof german. În *Der alte und der neue Glaube* (*Vechea şi noua credinţă*) (1872) se apropie de Feuerbach în analiza rădăcinilor naturale, sensibile, emoţionale, proprii — după opinia sa — credinţelor religioase.

29. De la „Studiul protestant" pînă la „domnia plutocraţiei". Soloviov şi-a menţinut pînă la sfîrşitul vieţii atitudinea negativă faţă de teologia şi critica biblică de factură liberal–protestantă. Antihrist din finalul celor *Trei discuţii*..., text de adio al gînditorului, este ucenic al şcolii de la Tübingen de critică biblică.

30. Obştea ţărănească — formă specifică a relaţiilor de proprietate şi producţie în Rusia patriarhală, organizare bazată pe îmbinarea proprietăţii de grup cu cea privată, cu elemente de tranziţie de la economia colectivă la cea individuală.

31. Este vorba îndeosebi despre reforma agrară din 1861.

La 19 februarie 1861 ţarul Alexandru al II-lea a desfiinţat iobăgia şi a dat pămînt unor categorii de ţărani. În 1863 şi în 1866 aceste decizii au fost extinse şi asupra altor două grupuri de ţărani.

32. „Şi a zis Domnul Dumnezeu: «Nu este bine să fie omul singur; să-i facem ajutor potrivit pentru el»." (Facerea, 2, 18.)

33. Şleahta (în poloneză szlachta) — nume dat în trecut nobilimii poloneze. Termenul corespunde latinescului „milites" (cavaleri).

34. Joc de cuvinte intraductibil, în original „drujnîi" şi „drujinnîi".

35. Citat ascuns după poezia lui Puşkin *Calomniatorilor Rusiei*.

36. „Ne pozvoliam", „nu permit" — în original în poloneză.

37. Rusia Albă şi Rusia de Aur — Bielorusia şi Ucraina.

38. „Dar noi aşteptăm, potrivit făgăduinţelor Lui, ceruri noi şi pămînt nou, în care locuieşte dreptatea." (II Petru, 3, 13.)

ANEXE

<PROTEST ÎMPOTRIVA MIŞCĂRII ANTISEMITE DIN PRESĂ>

Stimulată de presa rusă[1], mişcarea împotriva evreimii reprezintă o nemaiîntîlnită încălcare a celor mai importante cerinţe ale dreptăţii şi iubirii de oameni. Considerăm necesar să amintim societăţii aceste cerinţe elementare. Uitarea lor este cauza unică a aşa-zisei probleme evreieşti, iar acceptarea lor — simplă şi sinceră — calea unică a rezolvării ei.

1) În toate neamurile există oameni josnici şi răi, dar un neam josnic şi rău nu poate exista, căci acest lucru ar înlătura răspunderea morală individuală; în consecinţă, orice declaraţie sau manifestare împotriva evreimii în general sau împotriva evreilor ca atare denotă fie o iraţională înclinaţie spre un egoism naţional orb, fie vreun interes personal şi, prin urmare, nu poate fi în nici un caz justificată.

2) Este nedrept să tragi evreimea la răspundere pentru acele manifestări care sînt determinate în viaţa ei de persecutarea milenară a evreilor în Europa şi de condiţiile anormale în care a fost obligat să trăiască poporul acesta. Dacă de-a lungul multor secole evreii au fost constrînşi cu violenţă să se preocupe numai de afaceri băneşti, închizîndu-li-se toate celelalte căi de activitate, consecinţele nedorite ale unei asemenea orientări exclusiviste a forţelor evreieşti nu pot în nici un caz fi înlăturate prin continuarea discriminărilor, care nu fac decît să eternizeze acea veche situaţie anormală.

3) Apartenenţa la seminţia semită şi la legea dată de Moise nu reprezintă în sine nimic reprobabil, nu poate în sine servi ca întemeiere a unei situaţii cetăţeneşti deosebite a evreilor comparativ cu supuşii ruşi aparţinînd altor seminţii şi altor confesiuni.

Întrucît evreilor ruşi, aparţinînd unor categorii sociale distincte, le revin aceleaşi obligaţii ca şi tuturor celorlalţi reprezentanţi ai aceloraşi categorii, e drept ca ei să se bucure şi de aceleaşi drepturi.

Conştiinţa acestor adevăruri elementare şi aplicarea lor este importantă şi necesară în primul rînd pentru noi înşine. Strivind sentimentul dreptăţii şi al dragostei de oameni, stîrnirea forţată a duşmăniei de neam şi religioasă, atît de neplăcute spiritului creştin, pervertesc din rădăcini societatea şi pot conduce la sălbăticirea ei morală, cu deosebire în condiţiile unei decăderi, încă de pe acum observabile, a ideilor umaniste, şi a şubrezeniei fundamentelor juridice ale vieţii noastre.

Iată de ce, chiar limitîndu-ne numai la sentimentul naţional de autoconservare, şi tot se cuvine să condamnăm hotărît mişcarea antisemită, nu doar ca fiind în esenţa ei imorală, dar şi ca deosebit de periculoasă pentru viitorimea Rusiei.

NOTĂ

1. La sfîrşitul lunii februarie 1890 Soloviov şi un ziarist englez i s-au adresat lui Lev Tolstoi. I-au adus la cunoştinţă noile discriminări ce-i vizau pe evrei, laolaltă cu intensificarea campaniei antisemite. I-au propus lui Tolstoi să intervină cu întreaga lui autoritate, în forma pe care o consideră cea mai bună: printr-un protest personal sau — la nevoie — colectiv. În răspunsul său, Tolstoi a susţinut iniţiativa, dar i-a recomandat lui Soloviov, ca cel mai indicat, să alcătuiască el textul. Soloviov şi-a asumat această îndatorire, adunînd sub apelul său semnături prestigioase. În toamna aceluiaşi an şi-a îmbunătăţit proclamaţia, îndeosebi sub raport stilistic. Într-o scrisoare a sa din 29 octombrie 1890, explicînd îmbunătăţirile operate, comunică prezenţa printre semnatari a aproape tuturor numelor literare de prestigiu, în frunte cu „megaleonul" (joc de cuvinte, care introduce prin particula grecească „mega" prenumele de „Leo", „Leon" — adică Lev Tolstoi).

La 8 noiembrie 1890 o circulară ministerială interzice publicarea „oricărei declaraţii colective privitoare la evrei". Variante ale textului au circulat în Rusia. Protestul a fost transmis totodată în străinătate. El a fost reprodus în traducere în cadrul unui articol anonim din ziarul londonez „Times", intitulat *The Jews in Russia (From an occasional correspondent)*. Articolul

a apărut în ziua de 10 decembrie, cu datarea de 3 decembrie. Sub traducerea engleză nu figurează semnăturile, dar se anunţă susţinerea protestului de către scriitorii ruşi, în frunte cu Tolstoi. Dat fiind că în varianta din „Times", după cuvintele „stimulată de presa rusă" mai urmează şi precizarea „after the fashion of Germany", „după moda din Germania" — într-o scrisoare către Soloviov, scriitorul V. G. Korolenko — unul dintre semnatarii apelului şi constant adversar al antisemitismului — opinează că în Rusia există suficient antisemitism autohton pentru a nu mai fi nevoie de vreo trimitere la o influenţă exterioară.

Titlul este atribuit textului.

Pentru completarea informaţiilor — vezi şi Prezentarea.

SCRISOAREA LUI V. S. SOLOVIOV ADRESATĂ AUTORULUI

(În loc de prefaţă la cartea lui F.B. Gheţ *Cuvînt către inculpat!*)[1]

Dragă prietene, doriţi ca eu să-mi mai spun încă o dată părerea în problema evreiască à propos de cartea D-voastră. Fac acest lucru cu plăcere şi nu numai pentru D-voastră, dar şi pentru mine — pentru purificarea propriei mele conştiinţe în raport cu propovăduitorii antisemitismului de la noi. Întrucît, aşa cum spune şi proorocul Iezechiel: „Dacă [...] nu-l vei înştiinţa şi nici nu-i vei grăi pentru a-l abate pe cel rău de la calea lui cea rea, ca să trăiască[...], Eu voi cere sîngele lui din mîna ta. Iar dacă tu vei înştiinţa pe cel rău şi el nu se va întoarce de la răutatea lui şi de la calea lui cea rea, acela va pieri de păcatul său, iar tu îţi vei mîntui sufletul tău." (Iezechiel, 3, 18–19.)

Au trecut de acum zece ani de cînd „părintele minciunii" a stîrnit mişcarea antisemită în societatea noastră[2]. În acest răstimp am avut de cîteva ori prilejul să subliniez (mai întîi de la catedră, iar mai apoi prin presa religioasă şi laică[3]) adevărul incontestabil că problema evreiască este în primul rînd o problemă a creştinismului, şi anume: problema măsurii în care societăţile creştine sînt în stare să se conducă în fapt, în toate privinţele — între altele şi în raport cu evreii — potrivit principiilor învăţăturii evanghelice profesate de ei în vorbe. Nu mă voi apuca să repet aici părerile mele care nu pot avea nici un fel de importanţă pentru antisemiţi: cine propovăduieşte cu toptanul ura împotriva unui popor întreg, acela demonstrează prin însuşi acest fapt că punctul de vedere creştin şi-a pierdut obligativitatea pentru el. Există totuşi un teren general-obligatoriu al bunului simţ şi al simplului adevăr practic, şi mai

există pentru antisemiţii naţionalişti autorităţi mai accesibile lor şi mai convingătoare decît este pentru ei Evanghelia.

„Este ca şi cum nu s-ar fi întîmplat cu desăvîrşire nimic în lumea evreiască — scria în aprilie 1882 dl. M. N. Katkov[4].

Ceea ce se întîmpla acum o sută de ani, acum cincizeci de ani, douăzeci de ani, un an — se întîmplă şi acum. Dar iată că s-a auzit fluierătura nu ştiu cui; cineva a strigat: bate-i pe evrei! şi, aşa pe nepusă masă, s-a iscat problema evreiască şi fiecare s-a năpustit asupra evreilor cum a putut.

Oricine poate avea ceva de spus împotriva evreilor din punct de vedere teoretic sau practic, dar o problemă poate fi stîrnită nu numai împotriva evreimii din Rusia, ci în legătură cu orice de pe lumea asta. Există totuşi şi o deosebire între o problemă care se maturizează treptat, apropiindu-se pas cu pas de soluţionarea ei, şi o problemă stîrnită pe neaşteptate, Dumnezeu ştie de unde şi pentru ce. Forţa oricărei manevre politice tocmai în aceasta şi constă, anume în faptul că stîrneşte printre oameni probleme la care aceştia nici nu se gîndiseră, făcîndu-i să joace după cum li se cîntă. Toţi evreii nu pot fi adunaţi sub un singur gît, pentru a li se putea tăia capul dintr-o dată printr-o singură lovitură; nici nu pot fi cu toţii expulzaţi dincolo de graniţa noastră occidentală, dacă n-ar fi s-o considerăm pe aceasta ca fiind cursul Niprului; de asemenea nu poate fi strămutat întreg poporul acesta de patru milioane în ţinuturile răsăritene; e de asemenea dificil ca ei să fie cu toţii exilaţi în Palestina sau în America. Oricîte lucruri deştepte am spune, tot vom rămîne cu evreii, în această privinţă nu poate exista nici cel mai mic dubiu, în cazul în care analizăm lucrurile în mod serios. Şi atunci de unde, în momentul de faţă, această agitaţie care nu poate duce la nimic bun? Nu devenim noi oare, în această oarbă aţîţare a noastră, executanţii planurilor unui complot malefic?

Evreilor li se impută — spune mai departe cunoscutul publicist —, aşadar evreilor li se impută că exploatează poporul, din care sug toată vlaga cu ajutorul crîşmelor. Fără îndoială că specificul situaţiei lor, istoriceşte constituită acolo unde a dominat Polonia, a făcut din evrei, în majoritatea cazurilor, exploatatori. Economia poloneză ţinea masele populare înrobite precum vitele. Între pani şi popor se situa jidanul, ca unic întreprinzător. El constituia ceea ce se cheamă pretutindeni clasa mijlocie. Jidanilor li se dă-

dea în arendă totul: şi poporul, şi pămîntul, şi bisericile săteşti. Ei erau trataţi ca nişte cîini, în timp ce totul depindea de ei. Izolarea a generat în rîndurile evreilor solidaritatea, dar nu trebuie să credem că masele populaţiei evreieşti din Ţinutul de Apus o duc grozav de bine şi că trăiesc în lux pe contul poporului exploatat. Nu, dacă din mediul lor se desprind într-adevăr întreprinzători mai mult sau mai puţin îndestulaţi sau bogaţi, masele se află într-o mizerie, despre care oamenii care le-au văzut traiul în Ţinutul de Apus vorbesc cu spaimă. Nenorociţii aceştia se mănîncă unul pe altul.

Pe de altă parte, atunci cînd se vorbeşte despre cîrciumi, oare evreii constituie aici răul? Oare cîrciuma nu este la fel de păgubitoare pentru popor şi în acele locuri unde în spatele tejghelei se află un negustor pravoslavnic? În Ţinutul de Apus cu afacerile cîrciumilor se ocupă evreii, dar oare afacerile acestea sînt ele mai bune în alte părţi ale Rusiei?

În jidanul-cîrciumar (spusese încă mai de mult Katkov) l-au identificat dintr-o dată, nu se ştie de ce, pe cel vinovat de ruina Rusiei şi de sărăcia ţăranilor. *Dar nu este oare asta o minciună?* Sînt oare jidanii–cîrciumari, care îmbată poporul şi îi ruinează şi nenorocesc pe ţărani, un fenomen general pentru întreaga Rusie? Nici în gubernia Moscovei, nici în cea a Tulei, nici în a Riazanului şi aşa mai departe nu există nici un singur jidan–cîrciumar. Jidanii–cîrciumari se află numai dincolo de Nipru. *Dar întrebaţi-i pe oamenii într-adevăr bine informaţi unde e populaţia mai beţivă şi unde se ruinează ţăranii în mai mare măsură*, oare în gubernia Kovenskului, oare în cea a Vilenskului, oare în aceea a Podolskului, Kievului, sau prin părţile noastre, unde evreii nu sînt admişi şi unde cîrciuma e învîrtită de negustorul sau de chiaburul pravoslavnic? *În Ţinutul de Apus beţia nu numai că nu e în mai mare măsură, dar e chiar mult mai puţin dezvoltată decît în restul Rusiei, iar ţăranul trăieşte acolo relativ mai bine, şi nu mai rău. În Ţinutul de Apus domneşte într-adevăr o sărăcie uluitoare, îngrozitoare, dar aceasta este nu sărăcia ţărănească ci aceea evreiască."*

Antisemiţii noştri nu se pot raporta la spusele lui Katkov aşa cum s-ar raporta, de exemplu, la propriile mele aprecieri; de corifeul „politicii naţionale" ruse nu pot scăpa cu locuri comune despre liberalism, doctrinarism, idealism ş.a.

Atunci cînd Katkov afirma atît de hotărît că bunăstarea țăranilor aflați în interiorul liniei de demarcație a așezărilor evreiești este de regulă la un nivel mai înalt decît în afara lor, e important doar să știi dacă el spune sau nu adevărul.

Dacă faptele afirmate de Katkov sînt neadevărate, atunci antisemiții noștri îl pot dezminți cu ușurință. Linia de demarcație a locurilor cu așezări evreiești (orice rău cu binele lui!) face posibilă o cercetare comparativă statistică exactă: comparînd în diferite planuri social-economice domeniul vechilor și permanentelor locuri de reședință a evreilor cu acele locuri unde ei nu sînt lăsați să pătrundă, și luînd în considerație toate condițiile colaterale cît de cît semnificative, se poate determina cu suficientă rigurozitate științifică *ce* anume introduc evreii în populația înconjurătoare, care sînt rezultatele influenței lor asupra vieții poporului. În ultima vreme s-au manifestat preocupări intense pentru statisticile privitoare la evrei; există, astfel, tomuri voluminoase editate de comitetul statistic central de pe lîngă Ministerul afacerilor interne. În aceste volume poți găsi orice poftești, în afară de ce-ți trebuie, în afară de o paralelă comparativ-statistică între Ținutul de Apus și guberniile noastre de baștină. O asemenea cercetare scăpată din vedere de către această editură semioficială s-ar părea că trebuie să constituie o sarcină nemijlocită a antisemiților, dar ei evită cu osîrdie orice încercare în domeniul statisticii comparative — singurul mijloc de a-și transpune predicile din domeniul fluierăturilor și urletelor pe terenul serios al faptelor. Să simtă ei oare, în străfundurile sufletului lor, că o cercetare științifică ar condamna neadevărul profesat de ei și că știa el, Katkov, ce spune? La această întrebare s-ar cuveni să cugete acei antisemiți care mai sînt în stare să cugete. Pentru aceștia din urmă ar mai fi folositoare și o altă mărturie, nu părerea unui publicist iscată de evenimentele curente, de impresiile imediate, ci convingerea bine gîndită și definitivă a unui om care cunoaște problema din toate unghiurile, care a muncit mult și bine în diferite domenii și, în același timp, a unui om pe deplin independent și sub raportul caracterului lui, și sub acela al situației sale, a unui om apropiat de viața poporului și distanțat de agitațiile și intrigile artificiale, a unui om interesat în exclusivitate de adevăr.

„Potrivit convingerii mele — îmi scrie Boris Nikolaievici Ci-
:erin [5]— nu există în lume vreun popor căruia omenirea să-i da-
oreze mai mult recunoştinţă decît evreilor. E destul să spunem că
lin mijlocul lor s-a născut creştinismul, care a provocat o răstur-
iare în istoria universală. Oricare ne-ar fi părerile în legătură cu
)roblemele religioase, nu încape îndoială că acea carte care slu-
eşte drept hrană spirituală de fiecare zi a milioane şi milioane de
)ameni aparţinînd categoriilor superioare ale omenirii, Biblia —
:ste de sorginte evreiască.

De la greci am primit educaţia noastră laică, dar grecii au dis-
)ărut, iar evreii, în ciuda nemaipomenitelor persecuţii, răspîndiţi
)e tot pămîntul, şi-au păstrat neatinsă etnia şi credinţa. În aceasta
'ăd eu zălogul marii lor meniri. Cred de asemenea că statul e da-
or să acorde apărare şi protecţie tuturor supuşilor pe care Provi-
lenţa i-a pus sub stăpînirea lui... Din punct de vedere practic pot
pune, din proprie experienţă, că, administrînd de-a lungul a două-
:eci de ani două moşii, una în gubernia Tambov, unde nu există
iici un evreu, iar alta în cea a Poltavei, unde e plin de ei, văd că în
iceasta din urmă ţăranii au mai mulţi bani, sînt mai îndestulaţi,
leşi în prima dintre ele ei sînt poate mai isteţi şi mai activi, şi mai
u în plus şi condiţii mai bune... În general constat cu mare mîh-
iire că mulţi dintre compatrioţii mei se situează în această pro-
lemă nu pe poziţia creştinească a iubirii de aproape, ci pe una
iur păgînă, ba chiar barbară. *Mişcarea antisemită constituie ruşinea*
remurilor noastre. Aş da orice pentru a spăla această pată de pe
hipul patriei mele."

Chiar la sfîrşitul scrisorii sale, B. N. Cicerin recunoaşte antise-
iitismul nostru ca fiind o boală incurabilă. Sînt pe deplin de acord
u acest lucru şi, neavînd nici cea mai mică pretenţie de a vindeca
e oricine ar fi de „jidofobie", doresc doar să propun un singur
iijloc *profilactic* acelor oameni care n-au fost încă definitiv atinşi
e această maladie, ci sînt doar, în mai mare sau mai mică măsură,
redispuşi a o contracta.

Cel mai uşor mijloc de a te convinge de neadevărul antisemi-
ismului constă în a citi consecvent şi atent ziarele noastre antise-
ıite. Iată, de pildă, „Grajdanin" („Cetăţeanul")[6]. Acum cîţiva ani
flam cu plăcere în el articole şi note polemice în apărarea evrei-
)r. Probabil, publicistul cucernic şi patriot considera că patriotis-

mul şi cucernicia nu pretind hăituirea evreilor ruşi ci, dimpotrivă, obligă la apărarea lor în calitate de supuşi ai aceluiaşi stat, de fii ai aceleiaşi patrii şi de păstrători ai revelaţiei Dumnezeieşti din vechime de care este legată şi religia noastră. Ce s-o fi petrecut însă în aceşti ultimi ani? De ce s-a apucat brusc preastimatul jurnalist conservator — raportîndu-se iniţial cu dispreţ, asemenea lui Katkov, la adresa fluierăturilor şi urletelor din stradă: bate-i pe jidani! — să fluiere şi să urle el însuşi mai dihai şi mai neruşinat decît toţi?

De fapt nici în „Novoe vremia"(„Timpuri noi")[7] nu întîlneşti asemenea ieşiri revoltătoare ca cele pe care le insuflă cititorilor săi preacuviosul organ al prinţului Meşcerski[8], unde se proclamă, de pildă, că evreii nu sînt oameni, ci nişte insecte scîrnave sau nişte bacterii nocive, care urmează să fie exterminate. În măsura în care au temeiuri serioase, schimbările de opinie nu pot fi condamnate. Omului ajuns la maturitate îi este permis să-şi schimbe punctul de vedere privitor la un obiect, fie în urma unui studiu nou şi mai temeinic al acestuia, fie în urma unor schimbări esenţiale produse în însuşi obiectul în cauză. În evreitate însă nu s-a produs în ultimii ani o asemenea schimbare esenţială cum ar fi transformarea omului în insectă; iar, pe de altă parte, cu tot curajul de care dă dovadă, editorul lui „Grajdanin" e puţin probabil că se va încumeta să afirme că s-a dedicat în aceşti ani din urmă unui studiu serios al evreităţii şi al problemei evreieşti. Şi atunci unde sînt cauzele întemeiate ale unei asemenea schimbări de opinie? Nu ne considerăm în drept de a urma prostul exemplu al „patrioţilor" noştri şi de a învinui, fără dovezi directe, de motive necinstite indiferent pe cine ar fi. Învinuim respectivul organ protecţionist numai de ceea ce este evident şi indubitabil — anume de o extremă nechibzuinţă şi inconsistenţă datorită cărora el se ghidează într-o problemă atît de însemnată nu după principii şi nu pe baza unui studiu, ci exclusiv şi nedezminţit după toane schimbătoare şi impresii superficiale.

Dar dacă „Grajdanin" reprezintă numai un exemplu pregnant al lipsei de temei şi al neghiobiei cucernicilor noştri iudofobi, găsim în schimb un abundent material pozitiv pentru demascarea antisemitismului însuşi într-o altă gazetă, care rămîne în această privinţă consecventă. Citind cu atenţie „Novoe vremia", te ulu-

ieşte contrastul tăios dintre inconsistenţa polologhiilor (în care întîmplări particulare, scornite sau fără nici o semnificaţie sînt folosite în locul unor fapte efective, iar sofismele cele mai grosolane şi ocările gratuite înlocuiesc argumentele logice) şi caracterul opus, convingător, consistent, riguros al numeroaselor ştiri care parvin din toate colţurile Rusiei şi din care reiese evident că de nenorocirile actuale din viaţa poporului evreii sînt tot atît de vinovaţi pe cît sînt de vinovaţi chinezii. Pe de altă parte vedem cum se hrăneşte antisemitismul respectabilei gazete şi al cititorilor ei cu ştiri de genul celei potrivit căreia în mai ştiu eu ce oraş, un oarecare evreu a îmbrîncit-o pe o oarecare funcţionară sau că ucigaşul unui general era evreu (deşi de fapt nu era cîtuşi de puţin evreu); sau cu panseuri şi concluzii după care, deşi printre evrei există comparativ mai puţini criminali decît între creştini, sînt în schimb mai mulţi hoţi şi că, prin urmare, evreii sînt deosebit de periculoşi pentru societate (aşa că, potrivit acestei logici, e mai bine să fii înjunghiat decît furat); sau, în sfîrşit, consideraţii „psihologice" cum ar fi aceea că la evrei sînt deosebit de dezvoltate forţa voinţei, energia, intelectul, principiul familial etc., iar la poporul rus este numai sfinţenia şi că, prin urmare, în numele sfinţeniei sale şi întru protejarea ei împotriva energiei evreieşti, sfîntul nostru popor trebuie, într-un fel sau altul, să-i extermine pe evrei. Pe de altă parte — alături de toată această imbecilitate revoltătoare — citim în acelaşi ziar o convingătoare recenzie a cărţii d-lui Sazonov[9], în care se demonstrează pe bază de documente cum au ruinat chiaburii localnici ruşi populaţia sătească, cum i-au luat pămîntul şi vitele aducînd-o la o stare de robie sau împingînd-o la bejenie în gubernia Podolsk, unde nu sînt deloc evrei; tot astfel citim despre un ţinut aflat în partea opusă, sud-estică a Rusiei (unde de asemenea nu sînt evrei), fundamentate extrase din ziarul „Nedelia" („Săptămîna")[10], pare-se tot un organ antisemit, în care sînt povestite, cu indicarea numelor şi a aşezărilor respective, cum au împins „răpitugoşii landlorzi", cu alte cuvinte cîteva zeci de mujici îmbogăţiţi (între care doi–trei nemţi dintre colonişti, dar nici un singur evreu), după ce au acaparat o mulţime de pămînturi şi s-au năpustit asupra ţăranilor, cum i-au împins, aşadar, aceştia pe ţărani la o asemenea înverşunare, încît pe unul dintre „landlorzi" l-au ars de viu în conacul lui — un grad de cruzime la care organizatorii pogro-

murilor evreieşti n-au reuşit niciodată şi niciunde să aducă gloata violentă. Astfel de ştiri şi multe altele asemănătoare lor poţi găsi în „Novoe vremia" aproape despre toate localităţile Rusiei inaccesibile evreilor. În ce constă atunci răul şi de cine trebuie salvată Rusia? Şi cine să fie salvatorii? Dacă cititorii ziarului „Grajdanin" pot gîndi că rolul salvatorilor revine de drept nobilimii, „Novoe vremia" demolează în schimb cu sîrg şi în mod sistematic această iluzie. Onorabila gazetă înfăţişează inconsistenţa păturii noastre privilegiate în imagini atît de pregnante, încît în faţa lor pălesc toate ieşirile ei antisemite. Aşa, de exemplu, într-unul din ultimele ei numere descoperim pe prima pagină, sub titlul strident: „Evreii în faţa porţilor", un articol privind înscăunarea lui Rotschild[11] în imperiul nostru petrolier. Nocivitatea acestei înscăunări nu este confirmată de nici un fel de fapte, în schimb sînt expuse presupunerile necunoscutului autor privind viitoarele acţiuni pe care le va întreprinde Rotschild, cum va începe el cu timpul să adauge cîte o copeică, două, trei la funtul de petrol, operaţie prin care îşi va spori miliardele ce-i conferă putere asupra lumii iar, în particular, îi va permite „să răpească conştiinţa" societăţii ruse. „Dar o societate fără conştiinţă — exclamă patetic autorul — nu este oare o îngrozitoare stafie a viitorului?!" Pentru a aprecia cum se cuvine aceste prostioare, cititorii lui „Novoe vremia" n-au decît să întoarcă pagina şi să se concentreze asupra articolului consacrat presupusului nou credit pentru agricultori. Aici citim, între altele, următoarele:

„Susţinînd şi făcîndu-se luntre şi punte pentru căile ferate, pentru concurenţii-concesionari ai lor, pentru constructorii lor, o mulţime de oameni, şi încă pe deasupra cu ce nume zornăitoare, au contat pe faptul că vor înhăţa, şi au şi înhăţat, mari profituri, fără să se îngrijoreze cîtuşi de puţin de la cine, pentru ce şi ce provenienţă au aceşti bani pe care ei îi iau!... Susţinînd şi zbătîndu-se pentru garanţiile pe care organele locale să le dea multora din aceste căi ferate, cîte nume faimoase, chiar şi dintre proprietarii locali, au trădat şi au vîndut pe faţă şi cu bună ştiinţă interesele celor ai căror reprezentanţi erau, numai pentru faptul că în spatele gălăgiei şi tărăboiului general au reuşit să smulgă profituri care le-au acoperit cu mari cîştiguri pierderile suferite în calitate de proprietari locali!... Susţinînd şi străduindu-se pentru instituirea la noi a băncilor agrare, «atît de insistent necesare pentru satisfacerea nevoilor îndreptăţite ale proprietarilor de pămînt şi ale agricultu-

rii», cîte nume renumite n-au dobîndit posibilitatea de a înhăţa, şi au şi înhăţat, profituri mari, reuşind instituirea şi confirmarea acestor spelunci jefuitoare care nu sînt nici pe departe bănci de credit, măcar minimal raţionale şi posibile...

Iată ce disperată sete de bani şi iar bani, o sete nemaifrînată de nici o decenţă, o sete deşănţată!"...

Şi mai departe, pe baza experienţei anterioare, scriitorul de la „Novoe vremia" schiţează următoarea imagine a instituţiei de credit în folosul proprietarilor de pămînt:

„Şi iată că se ia din nou de la capăt: reprezentanţi îndrăgiţi, oameni competenţi şi informaţi şi oameni de încredere care să efectueze controlul... şi ciolănele, ciolănele!... Încăierare generală, gălăgie în care nu mai poţi distinge nimic; nu se mai aude nimic; ajung la urechi numai fraze şi vorbe disparate, fără să se ştie cui le sînt adresate: «ce prinţ, un hoţ — asta eşti!»... «Un zel şi o fidelitate încercate!»... «A furat... a promis să împartă, dar a luat totul pentru el!»... «Slujirea patriei cu abnegaţie!»... «Minţi, am spus totdeauna că nu trebuie avută încredere în tine!»... «Hoţul, poliţia!»..." („Novoe vremia", Nr. 5371.)

Dacă toate acestea par să fie adevărate, se pune întrebarea în ce fel poate Rotschild, sau cine o mai fi, să-i priveze pe oameni de conştiinţa pe care, evident, aceştia nu o au? În orice caz, trebuie să recunoaştem că antisemiţii noştri se nimicesc unul pe altul cu mult mai mult succes decît îi nimicesc pe evrei.

Înţeleg pe deplin şi împărtăşesc mila D-voastră faţă de suferinţele particulare prin care trec actualmente coreligionarii D-voastră; dar sînt convins, iubite prietene, că nu adăugaţi acestui sentiment nici un fel de îngrijorare pentru destinul viitor al poporului D-voastră. D-voastră ştiţi bine cine e împotriva şi cine e de partea lui. De asemenea îi cunoaşteţi istoria. Şi este oare posibil să-ţi imaginezi chiar numai pentru o singură clipă că după toată această slavă şi miracole, după atîtea acte temerare ale spiritului şi după atîtea suferinţe, după toată această uimitoare viaţă de patruzeci de veacuri a lui Israel, trebuie el să se mai teamă de niscaiva antisemiţi?! Dacă această haină şi necurată agitaţie a putut trezi în sinea mea o oarecare spaimă, ea este, desigur, nu pentru evrei ci pentru Rusia. Dar trebuie să recunosc, nu împărtăşesc nici o ast-

fel de spaimă. Să te laşi antrenat de o pseudo-„opinie publică" este un fenomen efemer şi, la urma urmelor, avem şi noi un guvern care se situează deasupra diferitelor preferinţe şi maşinaţii; şi, în cele din urmă, nici poporul rus nu-şi este sieşi duşman; el este suficient de înţelept pentru a nu merge la un risc nesăbuit, pentru a nu se lua la harţă cu destinul Dumnezeiesc. Nu de pomană a instalat Providenţa cea mai numeroasă şi cea mai puternică parte a evreităţii în ţara noastră.

Moscova, 5 martie 1891. *Vladimir SOLOVIOV*

NOTE

1. Gheţ, Faivel-Meer Benţelovici (1853–1921) — publicist şi pedagog. „Cuvînt către inculpat!" constituia o tentativă de respingere argumentată a publicisticii antisemite din acea vreme. Cartea se deschidea cu scrisorile primite de autor, în timpul elaborării *Protestului împotriva mişcării antisemite din presă*, de la L. N. Tolstoi, B. N. Cicerin, V. G. Korolenko. „Scrisoarea" lui Soloviov este un articol sub formă epistolară. Însuşi titlul cărţii lui Gheţ îi aparţine lui Soloviov, care a obţinut şi permisiunea amintiţilor scriitori ca scrisorile lor să fie introduse în volum. Dar cartea lui Gheţ a fost interzisă şi distrusă de către cenzură. Textul lui Soloviov l-a publicat Gheţ după moartea filozofului. Textul a fost reprodus după un exemplar cules şi salvat pentru sine de către Gheţ, din tipografia ziarului „Novosti". În fapt au supravieţuit distrugerii cîteva exemplare din cartea ce urma să apară sub titlul: Gheţ F. B. *„Cuvînt către inculpat!" Cu scrisorile contelui L. N. Tolstoi, B. N. Cicerin, Vladimir Sergheievici Soloviov şi V. G. Korolenko* (Sankt-Petersburg, 1891).

2. Soloviov se referă la pogromurile organizate începînd din martie 1881. „Părintele minciunii" este una din denumirile Satanei în literatura creştină. Autorul insistă asupra inspiraţiei diabolice a mişcărilor antisemite.

3. Referire, în primul rînd, la studiul *Evreitatea şi problema creştină*, dar şi la părţile lucrărilor *Istoria şi viitorul teocraţiei, Rusia şi Biserica universală* în care se oferă o întemeiere creştin-teologală asupra destinului istoric al poporului evreu.

4. Mihail Nikiforovici Katkov (1818–1887) — publicist şi gînditor. Exponent al burgheziei liberale ruse, adversar al mişcărilor revoluţionare. A

:dactat publicaţiile „Moskovskie vedomosti" (1850–1855, 1863–1887) şi Russki vestnik" (1856–1887). A jucat un rol important în istoria spiritua-tăţii ruse din secolul trecut.

5. Boris Nikolaievici Cicerin (1828–1904) — gînditor, teoretician al juris-rudenţei, istoric şi publicist. A polemizat deseori cu Soloviov în probleme-: filozofice; dar au fost apropiaţi în orientarea globală a gîndirii lor şi mai u seamă în apărarea drepturilor şi demnităţii personalităţii umane. La 21 ıartie 1891 Soloviov îi comunică lui Gheţ că a găsit la Moscova o mai ve-he scrisoare în care Cicerin îl autorizează să facă publică declaraţia lui în roblema evreiască.

6. „Grajdanin" — revistă politică şi literară editată la Petersburg între 872 şi 1914 (cu o pauză în 1880–1881). Întemeietorul revistei este prinţul '. P. Meşcerski. În 1873–1874 a redactat-o Dostoievski, publicînd aici şi :xte din *Jurnalul unui scriitor*. În revistă — cu o periodicitate săptămînală, e două ori pe săptămînă sau chiar zilnic — au publicat o seamă de alţi nportanţi scriitori şi oameni de cultură ruşi.

7. „Novoe vremia" — cotidian apărut la Petersburg între 1868 şi 1917. .a început a fost o publicaţie moderat liberală; din 1876, de cînd e redac-ıtă de către A. S. Suvorin, a propagat opinii în spiritul şovinismului de ıare putere şi antisemite.

8. Vladimir Petrovici Meşcerski (1839–1914) — prinţ; scriitor şi publi-.st. A editat revista „Grajdanin" (1872–1914) şi alte publicaţii apropiate :rcurilor imperiale şi guvernamentale. Adversar al reformelor liberale.

9. Referire la monografia lui G. P. Sazonov, *Proprietatea funciară ţă-inească din judeţul Porhovsk* (Sankt-Petersburg, 1890).

10. „Nedelia" — publicaţie săptămînală politică şi literară, editată la etersburg între 1866 şi 1901.

11. Rotschild — dinastie de bancheri evrei, întemeiată de Meyer Am-:hel (1743–1812). Fiii lui au condus bănci la Viena, Londra şi Paris. Ur-ıaşii lor au continuat să joace un rol important în expansiunea capitalului nanciar.

NIKOLAI BERDIAEV

CREŞTINISM ŞI ANTISEMITISM

Destinul religios al evreităţii

I. Léon Bloy[1], catolic fervent, scria: „Să presupunem că oamenii care vă înconjoară vorbesc cu un dispreţ suveran despre tatăl şi mama Voastră şi proferează la adresa lor numai ocări înjositoare şi sarcasme; care ar fi, în cazul acesta, sentimentele Voastre? Dar tocmai acest lucru se petrece cu Domnul Dumnezeul nostru Iisus Hristos. Se uită sau nu se ia la cunoştinţă că Dumnezeul nostru devenit om este evreu, prin excelenţă şi prin natura lui evreu, că mama îi este evreică, o floare a rasei evreieşti, că apostolii au fost evrei, ca şi toţi proorocii, că, în sfîrşit, literatura noastră sacră provine din cărţile evreieşti. Cum să exprimi atunci monstruozitatea ofensei şi a sacrilegiului pe care îl reprezintă înjosirea rasei evreieşti?"

Aceste cuvinte sînt adresate în primul rînd creştinilor-antisemiţi şi ar trebui să fie auzite de ei. Este cu adevărat uluitoare superficialitatea creştinilor care consideră că e posibil ca ei să fie antisemiţi. Prin izvoarele lui umane creştinismul este o religie de tip evreiesc, cu alte cuvinte de tip mesianic-profetic. Poporul evreu a introdus spiritul mesianic-profetic în conştiinţa religioasă mondială, spirit care fusese cu desăvîrşire străin culturii spirituale greco-romane, ca şi culturii hinduse. Spiritul „arian" nu e nici mesianic şi nici profetic, lui îi este străin evreiescul spirit tensionat al istoriei, îi e străină aşteptarea apariţiei unui Mesia în istorie, pătrunderea metaistoriei în istorie. Ar trebui recunoscut ca deosebit de semnificativ faptul că antisemitismul germanic se transformă în anticreştinism. Peste lume s-a năpustit valul antisemitismului şi el ameninţă să inunde noi şi noi ţări, zădărnicind teoriile umanitare ale secolului al XIX-lea. În Germania, Polonia, România, Ungaria triumfă antisemitismul. Dar el se întăreşte chiar şi în Franţa, această ţară pătrunsă de cele mai umanitare idei şi în care el fusese, după afacerea Dreyfus[2], înfrînt. Pot fi date exemple simp-

tomatice îngrijorătoare, ca de pildă apariţia cărţii lui Céline[3], o autentică chemare la pogrom. Este în creştere numărul francezilor care nu pot tolera ideea că Léon Blum[4] e evreu deşi Léon Blum este unul dintre cei mai cinstiţi, idealişti şi cultivaţi oameni politici ai Franţei. Deosebit de acut se manifestă antisemitismul la suprafaţa vieţii politice, despre care citim zilnic în ziare. Problema evreiască nu este însă pur şi simplu o problemă politică, economică, de drept sau culturală. Ea este o problemă incomparabil mai profundă, o problemă religioasă privind înseşi destinele omenirii. Ea este osia în jurul căreia se învîrteşte istoria religiei. Destinul istoric al evreilor este plin de mister. Însăşi păstrarea acestui popor este, prin intermediul raţiunii, de nepătruns şi inexplicabilă. Din punctul de vedere al unor explicaţii istorice obişnuite, poporul evreu ar fi trebuit să înceteze să mai existe. Nici un popor din lume n-ar fi rezistat unui destin istoric asemănător. Poporul evreu este primordial un popor al istoriei, el a introdus în istoria conştiinţei umane însăşi categoria istoricităţii. Iar istoria a fost necruţătoare cu acest popor. Ea a fost o istorie a persecuţiilor şi a negării unor drepturi omeneşti elementare. Şi după o asemenea îndelungată istorie, care a impus o înflăcărată încordare a forţelor pentru autoconservare, poporul acesta şi-a păstrat chipul său unic şi, în ciuda împrăştierii întregii evreităţi printre celelalte popoare, acest chip îl recunoaşte toată lumea şi deseori îl urăşte şi-l blestemă. Nici un alt popor din lume n-ar fi supravieţuit unei atît de îndelungate împrăştieri şi cu siguranţă şi-ar fi pierdut chipul şi s-ar fi dizolvat în celelalte popoare. Dar, prin necunoscutele căi ale Domnului, acest popor trebuie să se păstreze pînă la sfîrşitul timpurilor. Evident, cu atît mai puţin poate fi explicată soarta istorică a evreităţii din punctul de vedere al înţelegerii materialiste a istoriei. Atingem aici o taină a istoriei.

Problema evreiască poate fi analizată din diferite puncte de vedere. Ea are însă o importanţă deosebită ca problemă internă a creştinismului. În trecut antisemitismul a fost în principal creat de către creştini, pentru care el este imposibil în mai mare măsură decît pentru alţii. În raport cu poporul evreu creştinii sînt pecetluiţi de un mare păcat. Acest păcat a fost deosebit de mare în Evul Mediu, cînd cavalerii feudali îi prigoneau şi distrugeau pe evrei pentru a nu le plăti datoriile. Acum creştinilor anume le re-

vine datoria de a-i apăra pe evrei. În Germania acest lucru se şi petrece. Este cazul să amintim aici numele lui Vladimir Soloviov, care a considerat apărarea evreilor de pe poziţiile creştinismului ca fiind una din cele mai importante misiuni ale vieţii sale. Pentru noi, creştinii, problema evreiască nu este nici pe departe dacă evreii sînt buni sau răi, ci e problema dacă buni sau răi sîntem noi, creştinii. Cu tristeţe trebuie să spunem că în această problemă creştinii se dovedesc a fi foarte răi faţă de culmile conştiinţei creştineşti, de obicei mult mai răi decît evreii. Iar problema dacă eu sînt sau nu bun e mult mai importantă decît problema dacă e rău sau nu vecinul meu, pe care înclin să-l învinuiesc pentru cine ştie ce motiv. Creştinii şi bisericile creştine vor trebui să se căiască pentru multe, nu numai în problema evreiască, dar şi în problema socială, şi în problema războiului, şi pentru permanentul conformism faţă de orînduirile statale cele mai respingătoare. Problema neajunsurilor evreilor nu are nici o semnificaţie principială. Nu trebuie să negăm aceste neajunsuri, ele sînt numeroase. Există o înfumurare evreiască în măsură să enerveze. Psihologic ea este însă explicabilă: acest popor a fost înjosit de alte popoare şi se compensează prin conştiinţa de a fi un popor ales, de a avea o misiune înaltă. Tot astfel, poporul german, înjosit de-a lungul unui şir de ani după război, se compensează prin conştiinţa că reprezintă o rasă superioară şi e chemat să domine lumea. La fel, proletariatul, clasa cea mai înjosită din societatea capitalistă, se compensează prin conştiinţa chemării sale mesianice de a fi eliberatorul omenirii. Poporul evreu este poporul unor însuşiri polare, opuse, în el se împletesc trăsături înălţătoare şi trăsături josnice, setea de dreptate socială şi înclinaţia pentru înavuţire şi acumulare capitalistă. Potrivit caracterului polar al naturii sale, poporul rus manifestă trăsături similare cu poporul evreu şi seamănă cu acesta din urmă prin conştiinţa sa mesianică. Antisemiţii vorbesc cu multă plăcere despre faptul că Biblia demonstrează caracterul crud-neiertător al poporului evreu. Dar ce popor n-a fost oare crud-neiertător? N-au fost oare neiertători babilonienii, asirienii, egiptenii, perşii? N-au avut oare trăsături respingătoare grecii, care au creat cea mai măreaţă cultură din lume? Fiecare popor trebuie judecat după culmile atinse şi nu după căderi. Poporul german trebuie judecat după marii săi filozofi, mistici, muzicieni, poeţi şi nu după junkerii şi

prăvăliaşii prusaci. La fel poporul evreu, un popor cu menire religioasă, trebuie judecat după prooroci şi apostoli, şi nu după cămătarii evrei. Oricine este liber să nutrească propriile sale simpatii sau antipatii naţionale. Sînt oameni cărora nu le plac nemţii, polonezii sau românii. În aceste cazuri nu e nimic de făcut, dragostea nu poate fi impusă şi este dificil să-ţi reprimi o antipatie spontană. În schimb, ura faţă de un popor în ansamblul său este un păcat, este un genocid, şi cel care îşi exersează ura trebuie făcut răspunzător. În ceea ce priveşte relaţia faţă de evrei chestiunea e mai complicată. Evreii nu pot fi pur şi simplu consideraţi o naţionalitate. Evreităţii îi lipseşte un întreg şir de caracteristici ale naţiunii, ea are în schimb însuşiri care lipsesc altor naţiuni. Evreii sînt poporul unui destin religios deosebit, excepţional. Poporul ales al lui Dumnezeu, din care a purces Mesia şi care l-a renegat pe Mesia, nu poate avea un destin asemănător destinului altor popoare. Acest popor este pentru vecie configurat şi unit prin alte însuşiri decît cele care de obicei configurează şi unesc popoarele, şi anume prin singularitatea destinului său religios. Creştinii sînt constrînşi să recunoască în poporul evreu poporul ales de Dumnezeu, lucru cerut de credinţa şi învăţătura creştină, dar pe care ei îl admit fără plăcere şi deseori chiar îl trec cu vederea. Trăim într-o epocă de naţionalism animalic, de cult al forţei brute, al unei efective întoarceri la păgînism. Este în desfăşurare un proces opus creştinării şi umanizării societăţilor omeneşti. Naţionalismul ar fi trebuit să fie condamnat ca erezie de către biserica creştină, iar biserica catolică se apropie de această condamnare. Evreii cad însă jertfă nu doar acestui tip de naţionalism. Cauzele antisemitismului sînt mai adînci. Există, fără îndoială, o spaimă mistică faţă de evrei. Această spaimă, este adevărat, o încearcă de obicei oameni cu un nivel cultural relativ scăzut, care se lasă uşor contaminaţi de cele mai absurde şi de proastă calitate mituri şi legende.

II. Soarta evreilor este prin excelenţă paradoxală: căutarea pătimaşă a împărăţiei pămînteşti şi lipsa unui stat propriu, deţinut pînă şi de cele mai neînsemnate popoare, conştiinţa mesianică de a fi poporul ales şi dispreţul şi persecuţiile din partea altor popoare, respingerea crucii ca pe o ispită şi crucificarea acestui popor de-a lungul întregii sale istorii. Poate în cea mai mare măsură ulu-

itor e faptul că cel care a respins crucea este tot cel care o şi poartă, iar cei care au recunoscut crucea au crucificat atît de des pe alţii. Există mai multe tipuri de antisemitism care pot, desigur, să se unească şi să se susţină unul pe altul. Nu mă voi opri la antisemitismul emoţional-filistin, care joacă un rol destul de mare în mişcările antisemite, dar nu prezintă un interes principial. De acest tip de antisemitism se leagă batjocurile la adresa evreilor, reprezentarea grotescă a tipului evreiesc, atitudinea de scîrbă faţă de evrei, cărora le e interzisă egalitatea cu ceilalţi oameni. De obicei, acest tip nu se conjugă cu nici un fel de ideologie. Ideologia antisemită autentică este ideologia antisemitismului rasial, şi ea anume este cea mai răspîndită formă a ostilităţii faţă de evreitate. Germania este ţara clasică a acestei ideologii care poate fi descoperită şi la mari germani, cum sînt de pildă Luther, Fichte, R. Wagner. Evreii sînt declaraţi rasă inferioară, ca atare respinsă de tot restul omenirii şi ostilă acesteia din urmă. Totuşi, în asemenea condiţii tocmai respectiva rasă inferioară se dovedeşte a fi mai puternică şi, într-o competiţie liberă cu celelalte rase, iese totdeauna victorioasă.

Din punct de vedere creştin, antisemitimsul rasial este cu desăvîrşire inacceptabil. El se înfruntă neîmpăcat cu universalismul creştin. Persecuţiile împotriva catolicilor în Germania sînt, de altfel, provocate de universalismul catolicismului. Creştinismul a proclamat adevărul potrivit căruia nu există elinul şi nu există iudeul[5]. El se adresează întregii omeniri şi fiecărui om, independent de rasa, naţionalitatea, clasa şi situaţia lui în societate. Nu numai antisemitismul rasial, dar în general rasismul nu rezistă criticii din trei puncte de vedere, şi anume punctul de vedere religios, moral şi ştiinţific. El este inadmisibil pentru creştinii care trebuie să vadă în fiecare om chipul şi asemănarea lui Dumnezeu. Nu numai rasismul, ci şi naţionalismul este pentru conştiinţa creştină inacceptabil. Dar el este inacceptabil şi pentru conştiinţa general-umană, umanitaristă. Rasismul este inuman, neagă demnitatea omului, neagă valoarea personalităţii umane şi permite să te raportezi la ea ca la un duşman care urmează să fie stîrpit. Rasismul este forma celui mai grosolan materialism, nemăsurat mai grosolan decît materialismul economic. Rasismul este forma extremistă a determinismului şi a negării libertăţii spiritului. Asupra reprezentan-

ţilor raselor respinse planează fatumul sîngelui, şi pentru aceştia nu există salvare. Economicul aparţine totuşi sferei psihice, aşa cum nu e cazul fiziologiei şi anatomiei, determinarea economică nefiind o determinare dictată de forma craniului şi de culoarea părului. Ideologia rasistă reprezintă un mai înalt grad de dezumanizare decît ideologia proletară de clasă. De pe poziţii de clasă omul se poate totuşi salva, transformîndu-şi conştiinţa, de pildă însuşindu-şi Weltanschauung-ul marxist, indiferent dacă prin sînge este nobil sau burghez. El poate chiar deveni comisar al poporului. Nici Marx nici Lenin n-au fost proletari. Din punctul de vedere rasial, evreul nu are scăpare, lui nu-i va ajuta nici trecerea la creştinism, nici chiar însuşirea concepţiei naţional-socialiste. Asupra lui va continua să planeze fatumul sîngelui. Dar rasismul este inconsistent şi din punct de vedere pur ştiinţific. Antropologia contemporană consideră extrem de dubios însuşi conceptul de rasă. Rasismul se raportează la domeniul mitologiei şi nu la domeniul ştiinţei. Chiar existenţa rasei ariene nu este recunoscută de ştiinţa contemporană. Nu există rase pure. Rasa este o categorie zoologică şi nu antropologică, preistorică şi nu istorică. Istoria cunoaşte doar naţionalităţi, care sînt rezultatul unui complex amestec de sînge. Aleasa rasă ariană este un mit creat de Gobineau[6], care a fost un artist remarcabil şi un gînditor subtil, întemeietor nu al antisemitismului ci al aristocratismului, dar care ca savant antropolog valorează prea puţin. Rasa aleasă este un mit identic cu cel al clasei alese. Dar mitul poate fi foarte virulent, poate conţine o energie dinamică explozivă şi pune masele în mişcare, mase care se interesează prea puţin de adevărul ştiinţific şi în general de adevăr. Noi trăim într-o epocă în cel mai înalt grad generatoare de mituri, dar caracterul acestor mituri este destul de josnic. Singurul rasism serios care există în istorie este rasismul evreiesc. Unirea religiei cu sîngele şi naţionalitatea, credinţa în poporul ales, conservarea purităţii rasei, toate acestea provin din antichitatea evreiască, sînt introduse de către evrei. Nu ştiu dacă rasiştii germanici bagă de seamă că de fapt îi imită pe evrei. În rasism nu există nimic de natură „ariană", „arienii" hinduşi şi greci au fost mai degrabă înclinaţi către individualism. Şi totuşi, între rasismul evreiesc şi cel germanic există o deosebire. Rasismul evreiesc a fost universal-mesianic, el era purtătorul unui adevăr universal re-

ligios, în timp ce rasismul germanic este un particularism agresiv şi expansionist. Rasismul înseamnă acum decreştinare şi dezumanizare, înseamnă înapoiere la barbarie şi păgînism.

Există tipuri de antisemitism economic şi politic. În cazurile date, politica este o unealtă a economiei. Acest tip de antisemitism are un caracter destul de josnic, e legat de concurenţă şi de lupta pentru supremaţie. Evreii sînt învinuiţi pentru faptul că speculează şi se îmbogăţesc cu succes, înfrîngînd în concurenţa economică alte popoare. La acuzatori se simte însă dorinţa ca ei înşişi să speculeze într-o manieră mai eficientă decît o fac evreii. Ura faţă de evrei este deseori expresia căutării unui ţap ispăşitor. Cînd oamenii se simt nefericiţi şi pun propriile lor nefericiri în legătură cu nefericirile istorice, ei încep să caute un vinovat pe care să-l poată trage la răspundere pentru toate nenorocirile. Acest lucru nu face cinste naturii umane, dar omul simte o linişte şi încearcă o satisfacţie atunci cînd e descoperit vinovatul care poate fi urît şi pe care te poţi răzbuna. Nimic mai uşor decît să convingi nişte oameni cu un nivel de conştiinţă scăzut, că pentru tot şi toate vinovaţi sînt evreii. Terenul emoţional este totdeauna pregătit pentru crearea mitului privitor la un complot mondial evreiesc, la forţele secrete ale „iudeo-masoneriei" etc. Consider sub demnitatea mea să dezmint *Protocoalele Înţelepţilor din Sion*[7]. Pentru orice om care nu şi-a pierdut elementara intuiţie psihologică este limpede, atunci cînd citeşte acest document infam, că el nu e decît o falsificare grosolană comisă de cei care îi urăsc pe evrei. În plus, poate fi considerat ca dovedit faptul că acest document e fabricat la departamentul poliţiei, la nivelul bodegilor „Uniunii poporului rus"[8], destinat acestor avortoni. Spre ruşinea noastră trebuie să recunoaştem că în emigraţia care se consideră o pătură cultivată această „Uniune a poporului rus" îşi înalţă capul, gîndeşte şi dă verdicte cu privire la tot felul de probleme mondiale. Cînd am ocazia să mă întîlnesc cu oameni care caută vinovaţii pentru toate nenorocirile şi sînt gata să-i descopere în evrei, masoni şi alţii, la întrebarea „cine-i vinovatul?" dau un răspuns cît se poate de simplu: cum aşa, cine e vinovat; e limpede, tu şi eu, noi anume sîntem principalii vinovaţi. O asemenea descoperire a vinovatului mi se pare a fi cea mai creştinească. Există şi ceva înjositor în faptul că, din frica şi ura faţă de evrei, aceştia sînt consideraţi foarte puter-

nici şi, corespunzător, ceilalţi — foarte slabi, incapabili să susţină cu evreii o luptă dreaptă. Ruşii erau înclinaţi să se considere pe sine slabi şi neputincioşi în luptă atunci cînd aveau în spate un stat imens, cu armate, jandarmerie şi poliţie, în timp ce pe evrei îi considerau ca fiind foarte puternici şi de neînvins, atunci cînd aceştia erau prigoniţi şi cu desăvîrşire lipsiţi de elementare drepturi umane. Pogromul evreiesc este nu numai inuman şi încărcat de păcat, dar el este şi simptomul unei îngrozitoare slăbiciuni şi incapacităţi. La baza antisemitismului se află lipsa de har. Cînd se ridică obiecţii la adresa faptului că Einstein care a descoperit legea relativităţii este evreu, că evreu este Freud, că e evreu Bergson, această obiecţie o ridică oamenii lipsiţi de talent. Şi aici se ascunde ceva jalnic. Există un singur mijloc de a lupta împotriva faptului că evreii joacă în ştiinţă şi în filozofie un mare rol: faceţi voi înşivă mari descoperiri, fiţi voi înşivă mari oameni de ştiinţă şi filozofi. Lupta împotriva preponderenţei evreilor în cultură este posibilă numai prin propria creaţie în domeniul culturii, care este un domeniu al libertăţii. Libertatea înseamnă încercarea forţelor. Şi ar fi înjositor să crezi că libertatea se dovedeşte totdeauna favorabilă evreilor şi nefavorabilă neevreilor.

Trebuie să ne mai oprim asupra încă unei învinuiri aduse evreilor. Aceştia sînt acuzaţi pentru faptul de a fi creat capitalismul şi socialismul. Şi pentru adepţii capitalismului, şi pentru adepţii socialismului ar fi însă de dorit ca aceştia să acorde şi „arienilor" cinstea de a crea ceva, că doar nu poate fi totul cedat evreilor. Se dovedeşte că evreii au realizat toate descoperirile ştiinţifice, au fost filozofi remarcabili, au întemeiat industria capitalistă, au întemeiat mişcarea socialistă mondială care luptă pentru dreptate şi pentru ameliorarea situaţiei muncitorilor, că în mîinile lor se află întreaga opinie publică, presa mondială etc. Recunosc că în calitate de „arian" mă simt lezat şi nu sînt de acord să cedez în asemenea măsură totul evreilor. Să mă opresc la crearea de către evrei a capitalismului şi a socialismului. În primul rînd, dacă aceasta este o învinuire, ea nu poate să provină de la o singură persoană. Pentru adepţii capitalismului, crearea capitalismului de către evrei este un merit al evreilor, tot astfel precum pentru adepţii socialismului crearea socialismului de către evrei este meritul acestora. Învinuirea trebuie să fie selectivă. Faptul că evreii au jucat un rol pre-

cumpănitor în crearea capitalismului este teza cunoscutei cărţi a lui Sombart[9]. Fără îndoială evreii au jucat un rol considerabil în acest proces; fără îndoială în mîinile lor s-au concentrat mari capitaluri. Acest lucru a fost favorizat de însuşirile evreilor elaborate de-a lungul istoriei. În Evul Mediu evreii se ocupau de cămătărie, singura ocupaţie la care ei aveau acces. Poporul evreu a creat tipul cămătarului şi al bancherului, dar tot el a creat tipul idealistului dăruit total ideii, al săracului care trăieşte exclusiv din interese superioare. „Arienii" au pus însă şi ei umărul la crearea capitalismului şi a exploatării capitaliste. Capitalismul evreiesc s-a născut în rîndul negustorilor Florenţei. Cei care îi învinuiesc pe evrei de crearea capitalismului nu sînt îndeobşte potrivnicii capitalismului. Ei doresc pur şi simplu să fie mai tari decît evreii în concurenţa capitalistă, să aibă capitaluri mai mari decît ei. Este uluitor că Marx, evreu şi socialist, a fost într-un anumit sens antisemit. În articolul său despre chestiunea evreiască[10], articol care pe mulţi îi stînjeneşte, el a recunoscut în evrei pe purtătorii exploatării mondiale capitaliste. Antisemitismul revoluţionar al lui Marx, între altele fie spus, răstoarnă legenda privitoare la un complot evreiesc mondial. Marx şi Rotschild, amîndoi evrei, sînt duşmani neîmpăcaţi şi nu pot participa la acelaşi complot. Marx a luptat împotriva puterii capitalului, inclusiv a capitalului evreiesc. Cealaltă învinuire adusă evreilor, faptul că ei sînt creatorii socialismului şi principalii participanţi ai mişcărilor revoluţionare socialiste, este evident că poate proveni numai din partea unor oameni care nu dispreţuiesc capitalismul ci, dimpotrivă, ar dori să menţină orînduirea capitalistă. Pentru antisemiţii ruşi această învinuire se reduce la faptul că revoluţia comunistă rusă a fost făcută de evrei. Faptele infirmă acest lucru. Lenin nu este evreu, nu sînt evrei nici mulţi alţii dintre conducătorii revoluţiei, n-au fost evrei imensele mase muncitoreşti-ţărăneşti care i-au adus revoluţiei victoria. Dar evreii au jucat, desigur, un rol destul de mare în revoluţie şi în pregătirea ei. Cei asupriţi, naţionalităţile asuprite şi clasele asuprite joacă totdeauna un rol mare în revoluţii. Proletariatul a participat întotdeauna în mod activ la revoluţii. Este un merit al evreilor faptul că au luat parte la lupta pentru o orînduire socială mai dreaptă. Dar învinuirea adresată evreilor se întemeiază, la urma urmelor, pe un singur lucru important: evreii tind spre o putere mondială,

spre dominaţie mondială. Această învinuire ar avea un sens moral numai venind din partea unora care nu tind ei înşişi către o asemenea putere şi nu doresc o domnie atotputernică. Dar „arienii" şi arienii-creştini, care practică o religie ce cheamă la împărăţia de dincolo de această lume, au tins întotdeauna spre putere şi spre crearea unor împărăţii mondiale. Evreii nu au avut propria lor împărăţie, nu numai mondială, dar nici măcar una foarte mică, în timp ce creştinii au avut împărăţii atotputernice şi au tins spre expansiune şi dominaţie.

Trec la tipul de antisemitism religios, cel mai serios, singurul care merită o analiză. Creştinii au fost antisemiţi în primul rînd din motive religioase. Evreii erau consideraţi o rasă respinsă şi blestemată nu pentru că ar fi fost o rasă inferioară prin sînge, o rasă ostilă restului omenirii, ci pentru faptul că l-au renegat pe Hristos. Antisemitismul religios este în esenţă antiiudaism şi antitalmudism. Religia creştină este într-adevăr ostilă religiei evreieşti, aşa cum s-a cristalizat aceasta după ce Hristos n-a fost acceptat de către evrei ca Mesia cel aşteptat. Iudaismul dinainte de Hristos şi iudaismul de după Hristos sînt fenomene spirituale diferite. Este un adînc paradox faptul că apariţia lui Hristos, adică întruparea lui Dumnezeu în om, s-a săvîrşit în sînul poporului evreu. Evreii puteau cu dificultate să recunoască întruparea lui Dumnezeu în om, acest lucru ar fi fost mult mai uşor pentru păgîni. Dumnezeu a devenit om — pentru evrei acest lucru reprezenta un sacrilegiu, un atentat la măreţia şi transcendenţa lui Dumnezeu. În vechea conştiinţă evreiască Dumnezeu intervenea tot timpul în viaţa omului, pînă în amănuntele ei, dar nu se unea, nu se contopea niciodată cu omul, nu lua chip omenesc. Aici apare prăpastia între conştiinţa creştină şi cea iudaică. Creştinismul este religia întrupării lui Dumnezeu în om şi religia Trinitară. Iudaismul, în schimb, este pur monoteist. Principala învinuire pe care evreii o formulează împotriva creştinismului este trădarea monoteismului de către creştinism. În locul Dumnezeului unic apare Treimea. Creştinii şi-au întemeiat religia pe faptul că în istorie a apărut un om care s-a numit pe sine Dumnezeu, fiul lui Dumnezeu. Pentru osificata conştiinţă iudaică acest lucru reprezenta o blasfamie. Omul nu poate fi Dumnezeu, omul poate fi proorocul lui Dumnezeu, poate fi Mesia, dar nu Dumnezeu. Şi acela care s-a numit pe sine

Dumnezeu nu este Mesia cel adevărat. În aceasta constă punctul de plecare al tragediei religioase mondiale. Păgînii aveau mulţi dumnezei-oameni sau oameni-dumnezei, dumnezeii erau imanenţi vieţii cosmice şi omeneşti. Pentru conştiinţa păgînă nu era nici o dificultate să recunoască întruparea lui Dumnezeu în om, acest lucru corespundea imagisticii artistice a modului păgîn de contemplare a lumii. Pentru evrei însă, acest lucru reprezenta o oroare. Nimeni nu putea să vadă faţa lui Dumnezeu şi să rămînă printre cei vii. Şi iată că acum se spunea dintr-o dată că Dumnezeu are un chip omenesc. Dumnezeu Răstignit este pentru evrei cea mai mare ispită. Dumnezeu poate fi numai măreţ şi atotputernic. Distrugerea-de-Dumnezeu li se înfăţişa ca un sacrilegiu, ca o trădare a vechii credinţe în măreţia şi slava lui Dumnezeu. Acesta este terenul împietrit al credinţelor religioase evreieşti, din el a crescut respingerea lui Hristos. Dar iată că de-a lungul întregii istorii a creştinismului răzbate învinuirea că evreii sînt cei care L-au răstignit pe Hristos. După această faptă deasupra poporului evreu a început să planeze blestemul. Poporul evreu s-a blestemat el însuşi pe sine, el s-a învoit ca sîngele lui Hristos să rămînă asupra lui şi a copiilor lui. El şi-a luat această răspundere. Duşmanii evreităţii s-au folosit de aceasta. Hristos a fost refuzat de către evrei pentru că el s-a dovedit a nu fi fost Mesia, care trebuia să realizeze domnia lui Israel, ci un oarecare nou Dumnezeu. Un Dumnezeu care suferă şi e înjosit, care propovăduieşte o împărăţie nu în această lume. Evreii L-au răstignit pe Hristos, fiul lui Dumnezeu în care crede întreaga lume creştină. Iată care este învinuirea. Dar evreii sînt totuşi şi cei dintîi care L-au recunoscut pe Hristos. Apostolii au fost evrei, evreiască a fost prima obşte creştină. De ce atunci nu sînt evreii lăudaţi pentru acest lucru? Poporul evreu a strigat: „Răstigneşte-L, răstigneşte-L pe El." Toate popoarele au însă o înclinaţie irezistibilă în a-şi răstigni propriii prooroci, învăţători şi oameni mari. Proorocii au fost totdeauna şi pretutindeni lapidaţi. Grecii l-au otrăvit pe Socrate, cel mai mare dintre fiii lor. Ar trebui oare să fie blestemat pentru acest lucru poporul grec? În plus, nu doar evreii L-au răstignit pe Hristos. De-a lungul istoriei lor creştinii, sau cei care se intitulau creştini, L-au răstignit de multe ori pe Hristos prin faptele lor, L-au răstignit şi prin antisemitismul lor, L-au răstignit prin ura şi violenţele lor, prin serviciile adu-

se mai marilor lumii acesteia, prin trădările lor şi prin denaturarea adevărului lui Hristos de dragul propriilor lor interese. „Arienii" L-au respins şi-L resping şi ei pe Hristos. Şi fac acest lucru în numele propriei lor împărăţii. Şi e mai bine atunci cînd Hristos e respins direct şi făţiş, decît atunci cînd te acoperi cu numele lui Hristos pentru a rîndui treburile propriei împărăţii. Atunci cînd blestemi şi prigoneşti evreii pentru faptul că ei L-au răstignit pe Hristos te situezi, fără doar şi poate, pe poziţia răzbunării moştenite din tată în fiu, răzbunare în cea mai mare măsură caracteristică popoarelor antichităţii, inclusiv poporului evreu. Pentru conştiinţa creştină răzbunarea moştenită este cu desăvîrşire inacceptabilă, ea vine în totală contradicţie cu ideea de personalitate, demnitate personală, răspundere personală. De altfel, conştiinţa creştină oricum nu îngăduie răzbunarea sub nici o formă, nici răzbunarea personală, nici pe cea moştenită. Sentimentul răzbunării este un păcat, de el se cuvine să te căieşti. Seminţia, sîngele, răzbunarea — toate acestea sînt cu desăvîrşire străine creştinismului curat şi sînt introduse în el din exterior, din păgînismul antic.

III. De evreitate este legată teza istoriozofică a dublului hiliasm[11]. Este oare împărăţia lui Dumnezeu exclusiv pe celălalt tărîm şi nu al acestei lumi, sau poate ea fi aşteptată şi pregătită pe tărîmul acesta, pe pămîntul acesta? Hristos a spus: „Împărăţia Mea nu este din lumea aceasta"[12]. Acest lucru se interpreta de obicei ca posibilitate de a nu depune nici un fel de eforturi pentru realizarea împărăţiei lui Dumnezeu pe această lume. Lasă această lume să aparţină principilor acestei lumi, în ciuda faptului că principii aceştia, ai lumii acesteia erau deosebit de veneraţi de către creştini, lucru pe care s-a şi întemeiat statul creştin, în care nu se mai realiza nici o dreptate creştinească. Dar cuvintele lui Hristos pot fi înţelese şi aşa: împărăţia lui Dumnezeu nu seamănă cu împărăţia lumii acesteia, temeiurile ei sînt altele, dreptatea ei este opusă legii acestei lumi. Faptul acesta nu înseamnă însă cîtuşi de puţin că toţi creştinii trebuie să se supună principial acestei lumi, fără să mai fie obligaţi să realizeze dreptatea împărăţiei lui Dumnezeu, cu alte cuvinte, să transforme lumea aceasta. Jacques Maritain [13], conducătorul tomismului şi apărătorul umanismului creştin integral, a scris despre evreitate un remarcabil articol publicat

în culegerea *Les Juifs*[14], în care expune interesanta idee a disocierii a două misiuni. Creştinii au preluat adevărul supranatural al creştinismului, adevărul ceresc, dar au făcut prea puţin pentru realizarea dreptăţii în viaţa socială a oamenilor, nu au aplicat societăţii propriul lor adevăr. Evreii, în schimb, n-au recunoscut adevărul supranatural al creştinismului, dar au fost purtătorii adevărului pămîntesc, ai dreptăţii în viaţa socială a oamenilor. Într-adevăr, ideea echităţii sociale a fost introdusă în conştiinţa umană în primul rînd de către evreitate, „arienii" s-au împăcat uşor cu nedreptatea socială. În India a funcţionat regimul castelor, aprobat de către conştiinţa religioasă. În Grecia cei mai mari filozofi nu s-au ridicat pînă la condamnarea sclaviei. Proorocii evrei ai antichităţii au fost primii care au revendicat dreptatea, echitatea în relaţiile dintre oameni, ei au apăraat pe cei săraci şi asupriţi. Biblia povesteşte despre o periodică împărţire a bogăţiilor, pentru ca bogăţiile să nu se concentreze în anumite mîini şi să nu apară o deosebire netă între cei bogaţi şi cei săraci. Tot evreii au fost cei care au luat parte activă în mişcarea socialistă mondială îndreptată împotriva dominaţiei capitalului. Evreitatea stă sub dubla zodie — a banului şi a echităţii sociale. Creştinilor le place să spună că, în absenţa crucii, împărăţia lui Dumnezeu este irealizabilă. Şi creştinii au o sfîntă dreptate. În această lume păcătoasă totul trebuie înălţat pe cruce înaintea intrării în împărăţia lui Dumnezeu. Ei nu mai au însă dreptate, atunci cînd opun acest adevăr măreţ oricărei încercări de a realiza dreptatea lui Hristos şi pe pămînt, în relaţiile sociale, atunci cînd îl opun oricărei căutări a împărăţiei lui Dumnezeu şi pe pămîntul nostru încărcat de păcat. Nenorocirea constă în faptul că, asumîndu-şi crucea, creştinii n-au încercat cîtuşi de puţin să realizeze adevărul lui Hristos în viaţa socială; deşi, nu încape îndoială, deplina realizare a împărăţiei lui Dumnezeu e imposibilă şi presupune schimbarea la faţă a lumii, ceruri noi şi un nou pămînt, ei nu au năzuit totuşi deloc spre împărăţia lui Dumnezeu. Prin aceasta reprezentanţii creştinismului istoric, cu alte cuvinte al celui adaptat condiţiilor lumii de aici, n-au dispreţuit nici pe departe împărăţia acestei lumi, împărăţia cezarului. Dimpotrivă, ei au recunoscut împărăţia cezarului ca fiind a lor, au sacralizat-o. Şi aceasta a fost o împărăţie a cezarului depărtată şi de dreptatea creştină, şi de dreptatea pur şi simplu ome-

nească, o împărăţie care n-a cunoscut echitatea şi omenia. Aşa au existat în trecut „statele creştine", teocraţiile creştine, atît răsăritene cît şi apusene.

Obişnuita obiecţie a evreilor la adresa creştinismului constă în caracterul irealizabil al creştinismului, pe care de altfel creştinii nici nu l-au realizat vreodată. În schimb, religia evreiască e realizabilă şi evreii au şi realizat-o. Creştinismul conţine precepte atît de sublime încît ele se dovedesc necorespunzătoare naturii umane. Cu precădere nepractic şi irealizabil se dovedeşte a fi creştinismul în raport cu viaţa socială, care, la creştini, s-a dovedit totdeauna neasemănătoare cu aceea către care îndemna Hristos. Asupra acestei obişnuite obiecţii a insistat în mod deosebit Salvador[15], un eminent gînditor şi savant francez evreu de la mijlocul secolului al XIX-lea, care a scris una dintre primele vieţi ale lui Iisus Hristos. Foarte interesant formulează deosebirea dintre creştinism şi iudaism Rosenzweig[16], un remarcabil filozof religios evreu, care a murit nu de mult şi care, împreună cu Martin Buber[17], a tradus Biblia în limba germană. El spune că, potrivit religiei sale, evreul este predestinat să rămînă în lumea evreiască în care s-a născut, cerîndu-i-se să înalţe şi să desăvîrşească doar propria-i evreitate; lui nu i se pretinde dezicerea de propria sa natură. Credinţa evreiască este, tocmai de aceea, realizabilă. Creştinul, în schimb, este prin natura sa păgîn (obişnuitul punct de vedere al evreilor). Pentru a realiza credinţa creştină, el trebuie să părăsească propria sa lume, să-şi nege natura, să se dezică de păgînismul său natural. De aici provine dificultatea realizării creştinismului. Prin aceasta numai evreii se dovedesc însă a nu fi, prin sîngele lor, păgîni. Pornind de la respectiva opoziţie, Rosenzweig trage concluzia avantajului pe care îl are iudaismul. Eu, în schimb, consider că acest lucru este avantajul creştinismului. Revelaţia divină provine din cealaltă lume, ea este dificilă pentru lumea de aici, ea pretinde mişcarea pe drumul maximei rezistenţe. Creştinii au făcut însă tot ce-au putut pentru ca potrivnicii creştinismului să recunoască în el o religie irealizabilă. Ei au abuzat enorm de acest caracter irealizabil al creştinismului pe pămînt, s-au liniştit cu ideea dificultăţilor extraordinare generate de el. Creştinii au tras cele mai negative concluzii din învăţătura privitoare la natura umană în sine păcătoasă. Acest lucru şi-a putut găsi expresia în faptul că ei s-au

resemnat în faţa păcatului şi au conceput un sistem de adaptare la păcat. Konstantin Leontiev[18], un gînditor sincer şi cu inteligenţa ascuţită, este în această privinţă deosebit de semnificativ. El a redus creştinismul la salvarea de dincolo a sufletului, la ceea ce a denumit el însuşi un egoism transcendent, şi s-a bucurat de faptul că dreptatea creştină nu poate fi niciodată înfăptuită pe pămînt, întrucît înfăptuirea ei ar veni în contradicţie cu propria sa estetică păgînă. În terminologia lui Rosenzweig s-ar putea spune că Leontiev a rămas în lumea sa naturală păgînă, încercînd să biruie această natură păgînă numai în raport cu o salvare de dincolo a sufletului individual, prin schimnicie şi asceză. Dar toate aceste învinuiri se referă la creştini, şi nu la creştinism.

IV. Este oare chestiunea evreiască soluţionabilă în limitele istoriei? Iată o întrebare tragică. Ea este irezolvabilă pur şi simplu pe calea asimilării. În secolul al XIX-lea s-a crezut într-o asemenea soluţie şi acest lucru face cinste umanismului acelui veac. Noi însă trăim într-un secol nici pe departe umanist, iar evenimentele vremurilor noastre ne îndreptăţesc prea puţin speranţele privitoare la soluţionarea problemei evreieşti prin contopirea şi dizolvarea evreilor cu şi în alte popoare. Oricum, acest lucru ar însemna dispariţia evreităţii. Puţine sînt şi speranţele de rezolvare a problemei evreieşti prin constituirea unui stat evreiesc independent, adică pe calea sionismului. Şi pe propriul lor teritoriu antic evreii au îndurat persecuţii. De altfel, o asemenea rezolvare se opune conştiinţei mesianice a poporului evreu. Poporul evreu rămîne un popor-peregrin. S-ar putea spune că destinul poporului evreu este unul eshatologic, că el este soluţionabil numai în perspectiva sfîrşitului vremilor. Acest lucru nu absolvă însă cu nimic pe creştini de obligaţia unor relaţii creştineşti şi omeneşti faţă de evrei. Apostolul Pavel are cuvinte încărcate de taină despre faptul că întreg Israelul se va mîntui[19]. Aceste cuvinte sînt diferit interpretate, întrucît prin Israel se înţelege nu doar poporul evreu, ci şi poporul creştin, adică Noul Israel. E însă foarte probabil ca Apostolul Pavel să fi avut în vedere convertirea evreilor la creştinism şi deosebita însemnătate a acestei convertiri. Trăim nu doar în epoca unui sălbatic antisemitism, ci şi în aceea a unui număr tot mai mare de evrei care trec la creştinism. Pentru antisemiţii rasişti acest lucru

nu are importanţă, pentru ei faptul material al sîngelui contează mai mult decît actul spiritual al credinţei. Antisemiţii religioşi pot vedea însă ca unică soluţie a chestiunii evreieşti convertirea poporului evreu la creştinism. Aici sălăşluieşte, după părerea mea, un mare adevăr. Totodată însă, a pretinde o astfel de soluţie a problemei evreieşti poate fi din punct de vedere moral echivoc şi chiar fals. Dacă creştinii antisemiţi cer evreilor trecerea la creştinism sub ameninţarea cuţitului şi consideră firesc pogromul în condiţiile dezacordului evreilor de a se creştina, atunci acest lucru devine o ticăloşie morală, care nu mai are nimic comun cu creştinismul. De ce să nu pretinzi atunci convertirea la creştinism a altor popoare „ariene" care s-au despărţit cu totul de creştinism sau se menţin într-un creştinism cu desăvîrşire exterior? Ca să nu mai vorbim de faptul că trecerea la creştinism este o chestiune profund personală, şi e puţin probabil să se poată vorbi în viitor despre popoare care să fie în totalitatea lor creştine sau necreştine. Pentru convertirea evreilor la creştinism este deosebit de important ca înşişi creştinii să treacă la creştinism, cu alte cuvinte să devină creştini nu formali, ci reali. Cei care urăsc şi care răstignesc nu pot fi denumiţi creştini oricît de multe mătănii ar bate. Creştinii sînt chiar ei principala piedică în calea trecerii la creştinism a Răsăritului necreştin, a hinduşilor şi a chinezilor. Situaţia lumii creştine cu războaiele ei, cu ura ei între naţiuni, cu politica ei colonială, cu asuprirea claselor muncitoare este o mare ispită. Tocmai creştinii cei mai corecţi, cei mai ortodocşi, cei care se consideră foarte cucernici sînt în momentul de faţă cea mai mare ispită pentru nefericiţii acestei lumi. Din punctul de vedere al evreilor, între ei şi Hristos se află creştinii, şi ei le ascund chipul lui Hristos. Evreii pot să-l recunoască pe Hristos ca pe Mesia al lor — există în evreime o asemenea mişcare —, pot să recunoască drept o greşeală fatală istorico-religioasă respingerea lui Hristos. Atunci însă înseamnă că ei îl recunosc pe Mesia Răstignitul şi, prin intermediul lui Mesia Răstignitul, îl recunosc pe Dumnezeu Umilitul.

Formele pe care le îmbracă antisemitismul contemporan sînt, din punct de vedere creştinesc, o condamnare a antisemitismului. Acesta este „meritul" rasismului german, care îşi află rădăcinile sale adînci, însă cu desăvîrşire necreştineşti, în Germania. Cu mult mai rău este antisemitismul pravoslavnic, ca de exemplu în Ro-

mânia[20]; el compromite creştinismul şi merită prea puţin efortul unei combateri serios întemeiate. Antisemitismul duce în mod necesar la transformarea sa în anticreştinism, la evidenţierea naturii sale necreştineşti, şi acest lucru se şi petrece în momentul de faţă. Acestui proces îi corespunde un altul, de purificare, în chiar creştinism, de eliberare a adevărului creştin din aluviunile milenare depuse pe el şi legate de adaptarea sa la formele statale dominante, la interesele sociale ale claselor dominante, la vulgaritatea socială, la nivelul scăzut de conştiinţă şi cultură, legate de folosirea creştinismului în scopuri cît se poate de pămînteşti. Acest proces de purificare a creştinismului, în parte determinat şi de faptul că înşişi creştinii au început să fie persecutaţi, duce la descoperirea parcă a două creştinisme — un creştinism vechi, apărător al denaturărilor creştinismului, şi un creştinism nou, care se eliberează de această denaturare şi doreşte să rămînă credincios lui Hristos şi revelaţiei evanghelice cu privire la împărăţia lui Dumnezeu. Creştinii autentici, nu cei formali, nu cei cu numele, nu cei convenţionali, nu cei retoric convenţionali, vor fi întotdeauna o minoritate. „Statul creştin", care a fost o mare minciună şi denaturare a creştinismului, nu va mai exista. Creştinii vor lupta spiritual şi de aceea vor putea să aibă o influenţă interioară, pînă acum irosită, vor fi capabili să convingă. Creştinii sînt în primul rînd datori să apere adevărul şi nu forţa care le dă posibilitatea să înflorească în lume. Tocmai creştinilor le revine datoria să apere demnitatea omului, valoarea chipului uman, a oricărui chip uman, independent de rasă, de naţionalitate, clasă, situaţie în societate. Tocmai la om, la chipul uman, la libertatea spiritului omenesc atentează lumea din toate direcţiile. Atentează şi mişcarea antisemită care, în favoarea unei părţi a omenirii, neagă în general demnitatea umană şi drepturile omeneşti. Problema evreiască este o verificare a conştiinţei creştine şi a forţei spirituale creştine.

De fapt, în lume au fost şi sînt dintotdeauna două rase, şi această împărţire a raselor este mai importantă decît toate celelalte împărţiri. Sînt răstignitorii şi răstigniţii, asupritorii şi asupriţii, cei care urăsc şi cei care sînt urîţi, cei care provoacă suferinţa şi cei care suferă, persecutorii şi persecutaţii. Nu e nevoie de vreo explicaţie pentru a înţelege de partea cui trebuie să fie creştinii autentici. În istorie rolurile se pot schimba. Acum creştinii încep să fie

prigoniţi, aşa cum au mai fost şi în primele veacuri. Acum şi evreii sînt prigoniţi din nou, aşa cum de multe ori s-a mai întîmplat de-a lungul istoriei. E absolut necesar să medităm asupra acestui lucru. Antisemiţii ruşi, trăind sub dominaţia emoţiilor şi stăpîniţi de o idee maniacală, spun că actualmente evreii guvernează Rusia şi că îi prigonesc acolo pe creştini. Acest lucru este în fapt neadevărat. Evreii nu s-au aflat nici pe departe în fruntea ateismului militant, aici ruşii au jucat rolul cel mare. Cred chiar că există un ateism militant rusesc ca fenomen specific rusesc. Boierul rus — anarhistul Bakunin[21] a fost expresia lui caracteristic extremistă. Tot astfel a fost Lenin. Marile descoperiri ale lui Dostoievski vizează ateismul rus şi dialectica sa existenţială interioară. Nu-i adevărat nici faptul că Rusia ar fi guvernată de evrei. Principalii guvernanţi nu sînt evrei, evreii-comunişti de vază au fost împuşcaţi sau stau în puşcării. Troţki este principalul obiect al urii. Evreii n-au jucat în revoluţie un rol de mică importanţă, ei au constituit un element substanţial în intelectualitatea revoluţionară, acest lucru e pe deplin firesc şi a fost determinat de situaţia lor asuprită. Faptul că evreii au luptat pentru libertate consider eu că este un merit. Faptul că şi evreii au recurs la teroare şi la prigoană consider a nu fi o caracteristică specifică evreilor, ci o caracteristică specifică şi respingătoare a revoluţiei pe o anumită treaptă a dezvoltării sale. În teroarea iacobină evreii doar n-au jucat nici un rol. În schimb evreii au îngroşat rîndurile emigraţiei. Îmi amintesc că în anii şederii mele în Rusia sovietică, în toiul revoluţiei comuniste, proprietarul casei în care locuiam, evreu, spunea cînd se întîlnea cu mine: „Ce nedreptate, voi nu veţi fi făcuţi răspunzători pentru faptul că Lenin e rus, în schimb eu voi fi tras la răspundere pentru că Troţki e evreu." Mai tîrziu a reuşit să plece în Palestina. În ceea ce mă priveşte, sînt de acord să iau asupra mea răspunderea pentru Lenin. Cel mai trist este că realitatea şi faptele sînt inexistente pentru cei a căror gîndire e mînată de *ressentiment*, de emoţii şi de idei maniacale. În acest caz, însănătoşirea spirituală este lucrul cel mai important.

NOTE

1. Léon Bloy (1846–1917) — scriitor francez, autor de pamflete, romane şi al unui jurnal acoperind anii 1892–1917. Catolic fervent, caută să insufle literaturii idei religioase.

2. Alfred Dreyfus (1859–1935) — ofiţer francez, acuzat şi condamnat pentru spionaj (1894), graţiat (1899) şi reabilitat (1906). Graţierea a fost precedată de o campanie în favoarea lui (1897–1899). Cazul său a stîrnit pasiuni politice şi religioase, a divizat Franţa în două tabere, grupate în liga Patria franceză (adversarii) şi gruparea Drepturile omului (adepţii).

3. Céline (Louis Ferdinand Destouches, zis Louis-Ferdinand C.) (1894–1961) — scriitor francez, autor de romane. Cel mai celebru roman al său este *Voyage au bout de la nuit* (1932). A scris cîteva pamflete antisemite. Aici se face referire la *Bagatelles pour un massacre* (1937). Ulterior mai scrie *L'école des cadavres* (1938) şi *Les beaux draps* (1941) — ultima, de după înfrîngerea de către hitlerişti, conţine şi accente antifranceze. Antisemitismul său transpare şi în piesa *L'Église*. Refuză să reediteze amintitele trei pamflete antisemite; la fel procedează văduva lui.

4. Léon Blum (1872–1950) — om politic şi scriitor francez, conducător şi teoretician al partidului socialist, adept al doctrinei „socialismului umanist". Deportat în Germania (1943), după război conduce un guvern socialist omogen (în 1946).

5. „Căci nu este deosebire între iudeu şi elin, pentru că Acelaşi este Domnul tuturor, Care îmbogăţeşte pe toţi cei ce-L cheamă pe El." (Romani, 10, 12.)

6. Joseph Arthur, conte de Gobineau (1816–1882) — diplomat şi istoric francez, autor de romane şi nuvele. Întemeietor al şcolii antropologice în sociologie şi al teoriei rasismului. Lucrarea sa *Essai sur l'inégalité des races humaines* (vol. 1–4, 1853–1855) insistă asupra respectivei inegalităţi între rasele albă, galbenă, neagră. I-a influenţat pe teoreticienii rasismului, Woltmann, Wilsen, Hauser, Chamberlain (vezi *Die Grundlagen des 19. Jahrhunderts* — 1898 —, cartea lui Houston Stewart Chamberlain, operă de bază a antisemitismului şi pangermanismului).

7. *Protocoalele Înţelepţilor din Sion* — vezi Prezentarea.

8. „Uniunea poporului rus" — organizaţie monarhistă rusă cu caracter naţionalist extremist. A fost înfiinţată în 1905 şi a aţîţat la pogromuri.

9. Werner Sombart (1863–1941) — economist şi sociolog german. Şi-a dezvoltat concepţia cu privire la „sistemul economic" în mai multe lucrări: *Der Bourgeois* (1913), *Die drei Nationalökonomien* (1930) ş.a. Aici este vorba despre cartea *Der Bourgeois,* care postulează „spiritul capitalist" ca pe o năzuinţă instinctivă către aur, bani, profit, dintotdeauna caracteristică oamenilor, năzuinţă a cărei dezvoltare ar fi propriu-zisa societate capitalistă.

10. Karl Marx, *Contribuţii la problema evreiască,* studiu scris în toamna anului 1843.

11. „Hiliasm" (de la grecescul „o mie") — desemnează credinţa în „împărăţia de o mie de ani" pe pămînt a lui Dumnezeu şi a oamenilor neprihăniţi, adică în materializarea istorică a idealului mistic al dreptăţii. Această credinţă se bazează pe proorocirea: „Şi am văzut tronuri şi celor ce şedeau pe ele li s-a dat să facă judecată. Şi am văzut sufletele celor tăiaţi pentru mărturia lui Iisus şi pentru cuvîntul lui Dumnezeu, care nu s-au închinat fiarei, nici chipului ei, şi nu au primit semnul ei pe fruntea şi pe mîna lor. Şi ei au înviat şi au împărăţit cu Hristos mii de ani." (Apocalipsa, 20, 4.)

12. „Iisus a răspuns: Împărăţia Mea nu este din lumea aceasta. Dacă împărăţia Mea ar fi din lumea aceasta, slujitorii Mei s-ar fi luptat ca să nu fiu predat iudeilor. Dar acum împărăţia Mea nu este de aici. Deci i-a zis Pilat: Aşadar eşti Tu împărat? Răspuns-a Iisus: Tu zici că Eu sînt împărat. Eu spre aceasta M-am născut şi pentru aceasta am venit în lume, ca să dau mărturie pentru adevăr; oricine este din adevăr ascultă glasul Meu." (Ioan, 18, 36–37.) Creştinismul face distincţia clară între cele două „lumi", drept care Berdiaev precizează de fiecare dată dacă e vorba despre „lumea aceasta" sau împărăţia lui Dumnezeu de dincolo, „nu din lumea aceasta". El ar fi putut disocia mai simplu, dar mai ascuns pentru neştiutori, între ceea ce se află „*în* lume" şi ceea ce provine „*din* lume", dintr-o altă lume, lumea cerească, a Tatălui, cu îngeri şi sfinţi. Mîntuitorul împacă, prin jertfa sa, pe Dumnezeu cu omenirea, deci „lumea" de pe pămînt cu „lumea" cerească. La a doua venire a lui Hristos, la sfîrşitul veacului, va apărea adevărata împărăţie a lui Dumnezeu, cu „ceruri noi şi pămînt nou", adică „lumea" celor drepţi.

13. Jacques Maritain (1882–1973) — filozof francez. În 1906 trece de la protestantism la catolicism. Reprezentant al neotomismului, autor al multor lucrări, dintre care cităm: *De la philosophie chrétienne* (1933), *Humanisme integral* (1936), *Christianisme et démocratie* (1943), *Religion et la culture* (1947), *La signification de l'athéisme contemporain* (1949), *Dieu et la permission du mal* (1963).

14. *Les Juifs* (1937) — culegere de Paul Claudel, cu introducerea sa, *Trois lettres sur Israël.* Textele sînt semnate de Denis de Rougemont, René Schwob, Paul Claudel ş.a. Textul lui Jacques Maritain se intitulează *L'impossible Antisémitisme* (pp. 44–71).

15. Joseph Salvador (1796–1873) — vezi nota 13 la Soloviov.

16. Franz Rosenzweig (1886–1929) — filozof german, istoric al religiei. Opera filozofică centrală: *Stern der Erlösung (Steaua mîntuirii)* (1921). Traduce şi comentează *Imnurile* lui Juda Halevi (1925). Traduce Biblia, împreună cu Martin Buber (1926). La aniversarea a 50 de ani de la naşterea lui Buber, în numărul special din revista „Der Jude" publică *Briefe eines Nichtzionisten zu einen Antizionisten* (1929).

17. Martin Buber (1878–1965) — filozof german de origine austriacă. A elaborat o filozofie socială bazată pe raporturile interindividuale în comunitate şi a înnoit studiul tradiţiilor iudaice. A scris cartea *Vom Geist des Judentums (Despre spiritul iudaităţii)* (1915). A redactat revista „Der Jude" (1916–1924). A tradus Biblia, împreună cu Franz Rosenzweig(1926). A consacrat mai multe cărţi hasidismului.

18. Konstantin Nikolaevici Leontiev (1831–1891) — filozof al religiei, cu idealuri neobizantine şi o etică de coloratură ascetică. A devenit cunoscut prin culegerea de studii *Răsăritul, Rusia şi slavitatea* (vol. I–II, 1885–1886). I-au apărut operele în nouă volume la Moscova în 1912–1913.

19. Vezi nota 6 la Soloviov.

20. Berdiaev a aflat, probabil, despre mişcările de extremă dreaptă, legionaro-cuziste, cu un moment al lor de culminaţie tocmai în 1938.

21. Mihail Alexandrovici Bakunin(1814–1876) — revoluţionar rus, întemeietorul uneia dintre orientările anarhismului. Şi-a expus concepţia în *Statalitate şi anarhie* (1873).

GHEORGHI FEDOTOV

NOI VARIAŢIUNI PE O TEMĂ VECHE

În legătură cu modul contemporan de a pune problema evreiască

Trăim într-o eră (de fier să fie, de piatră?) ce duce în asemenea măsură la sălbăticire, încît eşti nevoit să justifici chiar şi punerea în discuţie a temei evreieşti.Sensibilitatea se toceşte şi conştiinţa e mistuită de foc: dacă n-a fost încă arsă cu totul, ea este în mare măsură transformată în tăciuni. Chiar dezvoltarea răului e folosită drept scut împotriva reacţiilor de ordin moral. În Germania şi în Franţa zeci de mii de evrei se chinuie în lagăre de concentrare? — Păi în Rusia se află în lagăre milioane de oameni, şi nu doar evrei, ci de toate naţionalităţile. Hitler întreprinde nimicirea fizică a întregii populaţii evreieşti în Polonia, iar actualmente, pare-se, şi în Ucraina? — Păi alte popoare, ca de exemplu polonezii, sînt şi ele planificat şi deliberat nimicite. — O asemenea deviere a problemei, obişnuită în zilele noastre (răul mai mare îl justifică pe cel mai mic), demonstrează ea singură cît este de afectat sentimentul moral. Mînat de instinctul autoconservării, omul se străduieşte să-şi înnăbuşe conştiinţa: trăieşti printre lupi — atunci urlă ca lupii.

Este desigur adevărat faptul că nenorocirea evreilor, suferinţele evreilor se varsă actualmente într-o aceeaşi mare comună de lacrimi şi de sînge. Totul se prăbuşeşte — înseşi temeliile civilizaţiei noastre, iar sub dărîmăturile ei una din primele jertfe se dovedeşte a fi poporul evreu.

Două sînt cauzele pentru care soarta acestui popor este în momentul de faţă mai dureroasă decît cea a altor popoare şi pentru care ea atinge şi lumea neevreiască, în special lumea creştină. Prima o constituie răspîndirea generală a diasporei evreieşti şi asimilarea înaintată a acesteia. Orice creştin, din oricare ţară, are prieteni şi apropiaţi printre evrei. Prin intermediul nenorocirii personale a acestora poţi percepe catastrofa naţională a evreimii, desigur dacă tu însuţi nu faci parte dintre duşmanii ei deliberaţi. A doua ca-

uză este de ordin religios. Pentru creştini evreii nu sînt pur şi simplu un popor între altele, ci un popor marcat de alegerea dumnezeiască, poporul lui Hristos, cel care L-a născut pe El şi cel care L-a renegat: este poporul al cărui destin are o importanţă deosebită, istorico-mondială.

Nu fără anumite ezitări propunem cititorului cîteva gînduri pe această temă veşnică, pentru noi reactualizată acum de către istorie. În aceste gînduri sînt puţine elemente noi, dar discuţiile cotidiene pe această temă sînt atît de superficiale, atît de încărcate de prejudecăţi şi de patimi, încît devine o datorie generală să-i acorzi o atenţie aprofundată.

*

* *

Una dintre cele mai răspîndite greşeli — greşeli de perspectivă — o constituie identificarea problemei evreieşti cu cea germană. Hitler — iată cine este principalul, dacă nu chiar unicul răspunzător pentru răul din omenire. Hitler, sau naţional-socialismul, sau Germania care se află în spatele său. Obişnuinţa aceasta de a pune problema evreiască în legătură cu Germania este atît de răspîndită, încît atitudinea faţă de evreitate este, în majoritatea cazurilor, determinată de atitudinea faţă de Germania. Antisemitul va fi prohitlerist, prietenul evreilor — duşmanul Germaniei. Această aberaţie în modul de a vedea lucrurile poartă de la sine o liniştitoare autoînşelare. Dacă Hitler (sau Germania) reprezintă singurul izvor al antisemitismului bestial contemporan, înseamnă că odată cu înfrîngerea lui (a ei) totul va reveni la normal. Laolaltă cu întreaga omenire, evreii vor putea răsufla liberi. Aceeaşi aberaţie este, pe de altă parte, extrem de periculoasă pentru viitorul întregii culturi europene, întrucît ea determină deseori ura faţă de Germania ca atare, faţă de „sufletul" ei, faţă de „veşnica" ei substanţă. Concluzia practică a acestei uri o va constitui convingerea, nu totdeauna spusă cu glas tare, ci nutrită în tăcere, privind nu numai necesitatea de a înfrînge Germania, ci de a o şi nimici. Acest lucru ar însemna însă a face imposibilă Europa, a distruge Europa, întrucît o Europă fără Germania ar fi ca o pasăre fără o aripă (R. Rolland[1]).

De fapt, izbucnirea acută a antisemitismului în Germania este un fenomen adiacent îmbolnăvirii ei postbelice generale şi nu de-

curge cîtuşi de puţin din „veşnica" ei tradiţie. Fără să ne cufundăm în mod deosebit în istoria antisemitismului, nu putem totuşi să uităm că antisemitismul este un fenomen general (legat de însuşi faptul diasporei), şi că în funcţie de condiţiile locale el ia doar forme distincte şi dobîndeşte o acuitate diferenţiată.

Înaintea marelui război[2] Germania nu deţinea nici pe departe întîietatea pe linia antisemitismului. Rusia era ţara pogromurilor, Franţa din zilele lui Dreyfus — zilele noastre! — a făcut din antisemitism crezul conştiinţei ei naţionale. În Germania exista un partid antisemit, dar el juca un rol cît se poate de modest în viaţa politică a ţării. Cel mai virulent era antisemitismul din Polonia şi din Ucraina. Şi acest lucru se explică nu printr-o răutate ieşită din comun a popoarelor polonez sau malorus, ci pur şi simplu prin densitatea populaţiei evreieşti pe teritoriul fostei Rzecz Pospolita[3]. Velicoruşii nu cunoscuseră antisemitismul, dar nici nu-i văzuseră pe evrei. Gogol a dat în *Taras Bulba* descrierea jubilatoare a unui pogrom evreiesc[4]. Acest lucru mărturiseşte, fără îndoială, anumite carenţe ale sentimentului său moral, dar şi forţa tradiţiei naţionale sau şovine pe care el o avea în urmă. Are oare Hitler în urma sa o tradiţie de o forţă asemănătoare? Am îndoieli foarte serioase în această privinţă.

Germania este bolnavă de un naţionalism acut de multă vreme, dar nu mai departe de secolul trecut. Această maladie care a însoţit procesul unificării ei, al creşterii ei imperiale, nu este nici ea o maladie particulară, ci una general-europeană a secolului al XIX-lea. În Germania naţionalismul (şi antisemitismul) a dobîndit grosolane trăsături militariste, fapt care o face în mai mare măsură răspunzătoare pentru războiul mondial decît pe alţii. Antisemitismul s-a manifestat de foarte puţin timp ca un fenomen legat de maladia economică postbelică a Germaniei: de inflaţia, de afluxul puternic al evreilor din Europa răsăriteană şi de creşterea accelerată a influenţei lor în anumite domenii ale economiei şi culturii. Şi aici elementul de bază îl constituie dezvoltarea maladivă a sentimentului naţional, lezat şi frustrat din pricina războiului pierdut. E ştiut faptul că cei mai răi dintre tirani provin dintre „umiliţi şi obidiţi": Ivan cel Groaznic, Pavel[5], bolşevicii ruşi.

Evident, nu vreau să spun că războiul împotriva Germaniei nu are în momentul de faţă nici un sens. Cînd boala psihică ia forme

furioase, periculoase pentru cei dimprejur, bolnavul trebuie în primul rînd legat, iar numai apoi urmează să te gîndeşti la tratamentul care să-l vindece. Totuşi nu se poate nicicum trece cu vederea faptul că bolnavă este actualmente jumătate de lume şi că nici cealaltă jumătate nu e ferită de contaminarea psihică.

Fără îndoială, Germania este acum focarul mondial al antisemitismului. De aici el este răspîndit uneori în mod artificial, alteori chiar violent, în alte ţări. Nu poţi însă să nu constaţi că descoperi pretutindeni focare de antisemitism şi că este suficientă o catastrofă politică, o prăbuşire a ordinii liberal-democratice, pentru ca el să izbucnească la suprafaţă. Se poate spune că fascismul — acest fenomen general-european şi nu doar local — generează în mod firesc antisemitismul ca pe unul dintre însoţitorii săi. Oricine se întîlneşte cu cercurile de orientare fascistă ale tineretului oricărei naţiuni se poate convinge de acest lucru. Nu este greu de demonstrat cum antisemitismul decurge logic din starea de spirit fascistă.

Fascismul este o mişcare a revoluţiei naţionale şi sociale, orientată împotriva întregii culturi a secolului al XIX-lea, în special împotriva intelectualismului şi liberalismului lui. Fiecare dintre aceste momente constituie o ameninţare pentru poporul evreu.

Sentimentul naţional este, în starea sa normală, compatibil cu respectul şi toleranţa faţă de alte naţiuni. Naţionalismul, în special acel paroxism al lui dus la incandescenţă care a contaminat în momentul de faţă lumea, nutreşte ură faţă de toate popoarele (afară de propriul popor) cu care vine în contact. Se poate spune că naţionalismul contemporan, care a pus definitiv capăt moştenirii culturale medievale, se regăseşte pe sine numai în această ură. Tinzînd spre o absolută uniformizare naţională a întregului, nesuportînd nimic din ceea ce ţine de alt neam, nici un fel de autonomisme sau specificităţi, el se ciocneşte la tot pasul de această iraţională rămăşiţă a îndepărtatei şi de mult dispărutei lumi răsăritene, care nu se dizolvă şi nu se asimilează, reprezentată de evreitate. Oricît de buni patrioţi s-ar considera evreii din Germania, din Franţa, din Rusia, ei nu pot deveni în exclusivitate nemţi, francezi, ruşi. În aceasta constă crima lor. Chiar pierzîndu-şi propria religie, uitîndu-şi propria limbă (sau propriile limbi), ei vor aminti prin tipul lor fizic statornic, prin psihologia lor, despre o altă lume spiri-

tuală, „neariană", în care ei s-au născut cîndva. În plus, fireasca lor solidaritate cu evreii din alte ţări nu dispare atît de uşor. Asemenea catolicismului roman, asemenea unităţii culturale (vai, atît de plăpînde) a „republicii savanţilor", evreitatea a fost una din acele puţin numeroase forţe, prin care s-a menţinut unitatea culturii europene. Cînd vreo naţiune oarecare vrea să rupă cu tot dinadinsul toate legăturile care o unesc cu umanitatea, atunci ea îi caută înainte de toate pe evrei şi se răzbună pe ei.

Năruirea capitalismului ar putea fi una din principalele cauze ale crizei noastre. Toate forţele revoluţionare ale epocii, de stînga şi de dreapta, sînt unite într-un singur asalt anticapitalist. Prin forţa lucrurilor şi a vechii tradiţii medievale evreitatea se dovedeşte a fi răspunzătoare pentru capitalism, oricum pentru capitalismul financiar. Cîndva închişi în ghetou, rupţi cu forţa de toate sau de aproape toate sursele vieţii economice în afara comerţului şi a cămătăriei, evreii şi-au elaborat de-a lungul veacurilor arta complexă şi rafinată a mînuirii banului, această marfă dintre cele mai misterioase, şi atunci cînd capitalul a început să cucerească lumea zarafii de ieri, transformaţi în bancheri, au ajuns în condiţii de concurenţă extrem de favorabile lor. Ei nu deţineau moşii feudale, n-aveau o protipendadă militară, n-aveau legături cu societatea suspusă. Banii au fost cei care le-au deschis toate sau aproape toate uşile. Încă din secolul al XIX-lea pe bani putea fi cumpărat titlul de baron, te puteai înrudi cu dinastiile princiare. Nu e de mirare că evreii nu s-au grăbit să renunţe la aceste profesiuni care le asiguraseră unul din primele locuri în ordinea socială. Dar toate acestea se năruiesc din momentul în care capitalul devine din nou obiect de ură şi dispreţ.

În secolul al XIX-lea evreii au avut, desigur, şi alte drepturi la stima socială. În ghetoul lor ei nu se ocupau numai cu număratul banilor sau cu negoţul cu mărfuri orientale. Ei învăţau cu sîrg Thorah şi Talmudul[6]. Probabil că nici un alt popor n-a mai avut o intelectualitate atît de numeroasă şi n-a stimat-o pe aceasta aşa cum au făcut ei. Cînd a venit vremea, aparatul intelectual cizelat milenii de-a rîndul s-a dovedit a fi excelent adaptat pentru ştiinţa analitică şi raţională contemporană. Dacă scolastica medievală s-a constituit într-o şcoală pregătitoare a gîndirii ştiinţifice, o asemenea şcoală a constituit-o şi Talmudul. Fiii şi nepoţii rabinilor învăţaţi

se află în primele rînduri ale ştiinţei europene. Iar organziarea nervoasă rafinată, degetele fine, nepocite de munca grosolană dau cei mai buni muzicieni — violonişti şi pianişti din zilele noastre. Educat de Biblie şi de persecuţiile seculare, acutul lor simţ al dreptăţii sociale în care socialismul contemporan îşi încrucişează glasul cu cel al proorocilor din vechime creează conducători ai proletariatului, purtători de cuvînt ai revoluţiei sociale, activişti ai Internaţionalei[7]. Intelectualitatea evreiască revoluţionară subminează chiar acel capitalism în care se simţise atît de bine burghezia evreiască.

Totul se întoarce însă actualmente împotriva evreităţii. Ştiinţa „pură", orientarea analitică a intelectului este profund neplăcută noilor generaţii. În ştiinţă ei recunosc utilitatea ei funcţională, orientarea ei practică. Ea trebuie să devină slujnica politicii sau să moară. Sensibilitatea, caracterul emoţional din artă urmează şi ele să fie „depăşite". Veacul cel nou pretinde artei, înainte de orice, exprimarea puterii: monumentalitate, unitate, integralitate în receptarea vieţii. Comunismul şi capitalismul sînt răspunzătoare unul pentru celălalt — iată un lucru uşor de înţeles fără prea multe cuvinte.

*

* *

Fascismul (ca şi comunismul care este o variantă a sa) e un răspuns fals dat unei întrebări autentice puse de istorie. Fascismul are dreptate în ceea ce priveşte percepţia sa de bază vizînd caracterul viciat şi impasul culturii contemporane. Dar, sesizînd răul, el nu are puterea să-l înfrîngă pentru că el însuşi poartă în sine toate otrăvurile civilizaţiei care moare. Indignîndu-se de caracterul ei mecanic, el însuşi se manifestă ca cea mai mecanică dintre mişcările sociale. Visînd la forţa organică a vieţii, el este jertfa şi tiranul celei mai mortificate tehnici aplicată politicii şi educaţiei. În accesul de furie de care e cuprins, el loveşte în dreapta şi în stînga, fără să simtă că poartă duşmanul chiar în sinea lui. El încearcă să înlocuiască credinţa care îi lipseşte şi de care este însetat prin cele mai grosolane surogate. Dar dacă el a intuit cu adevărat problemele vieţii, atunci avem dreptul să ghicim, chiar şi în cele mai hidoase realizări ale sale, contururile culturii viitorului. Să moară fascismul, şi democraţia înnoită va construi în locul

său „noua ordine" a lumii — o ordine ce va fi cu desăvîrşire deosebită de cea trecută. La „vechile turnuri ale Sodomei de baştină"[8] nu mai există cale de întoarcere. Lumea cea nouă, dacă va fi construită, va birui nu doar capitalismul dar şi lumea spirituală intelectivă, sfîşiată a Europei burgheze. Ea va trebui să dobîndească o nouă integralitate, o nouă originalitate a vieţii. Deie Domnul ca ea să poată integra în sine şi libertatea individuală. Această libertate nu va mai fi însă o libertate a indiferenţei. Tot acel mediu în care a trăit într-o relativă prosperitate evreitatea secolului al XIX-lea a sucombat pentru totdeauna.

Ce probleme pune în faţa evreităţii acea lume din rădăcini înnoită care e pe cale de a se naşte?

Ruptura de capitalism nu reprezintă, evident, o dramă deosebită. Evreitatea dispune de mult prea multe resurse care o fac aptă să supravieţuiască dispariţiei capitalului financiar, aşa cum a supravieţuit şi multor altor regimuri economice şi politice. Dar însăşi problema „supravieţuirii", a existenţei — cum se pune ea în condiţiile actuale?

Pînă nu de mult au fost posibile polemicile dintre evreii naţionalişti şi adepţii asimilării. Ele se mai poartă încă şi azi, dar în esenţa lor mai sînt ele oare posibile? Fascismul a demonstrat că nici un fel de asimilare nu poate salva evreitatea, nu o poate ascunde. Uitarea religiei, a limbii de către trei generaţii deznaţionalizate nu e suficientă. S-ar putea ca zece generaţii să netezească toate urmele trecutului, să şteargă ultimele trăsături ale nobilei rase din vechime, dar istoria nu ne oferă aceste zece generaţii. Ieşirea din ghetou a început din secolul al XIX-lea, cam în acelaşi timp cu revoluţia franceză, iar în Rusia — mult mai tîrziu. Evreitatea asimilată este în continuare evreitate, şi duşmanul reuşeşte s-o identifice. Ei, dar în „lumea nouă" va mai fi oare şi acolo nevoie să te ascunzi de duşman?

Nădăjduind la ceea ce poate fi mai bine, la faptul că în această lume nu vor mai exista legi discriminatorii, nici hăituirea celor „de alt neam", ne e greu să ne reprezentăm un proces de asimilare la fel de uşor precum a fost cel din secolul trecut. Acest proces s-a desfăşurat fără dureri într-un mediu deznaţionalizat, depersonalizat. În secolul al XIX-lea evreul care dorea să-şi uite evreitatea putea cu uşurinţă deveni membrul unei societăţi cosmopolite, dar

lui îi venea mult mai greu să devină „de-ai noştri" în, să zicem, cercul slavofililor ruşi sau în înalta societate catolico-nobiliară franceză. El era nevoit să poarte o mască sau să se autoconstrîngă. Să te naşti din nou într-o altă naţiune nu e chiar atît de uşor. Şi, dacă viitoarea cultură va fi mai temeinică, dacă ea va fi una religioasă şi, în sens spiritual (poate nu — politic), naţională, atunci evreitatea şi-ar putea afla în cadrul ei locul ca o confesiune distinctă, ca un popor distinct, cu drepturi egale printre celelalte; dar e puţin probabil că ea se va putea dizolva în aceasta fără să lase urme.

Dar ar fi oare de dorit aşa ceva? Nu ne revoltă chiar gîndul la un asemenea deznodămînt? Chiar şi dintr-un punct de vedere pur pozitivist, dispariţia unuia dintre cele mai înzestrate popoare care a dăruit lumii atîtea genii, chiar dacă ar fi posibilă, ar reprezenta o grea pierdere pentru omenire. Nu te poţi linişti cu gîndul că evreii îşi vor aduce în lume contribuţia, aşa cum o fac şi actualmente, în cadrul unor comunităţi naţionale străine. Da, acum ei şi-o aduc pentru că forţele acumulate în ghetou, forţele unei milenare credinţe religioase şi ale unor nădejdi mesianice, care acum se irosesc în teorii ale „relativităţii" şi „psihanalizei" şi altele, nu sînt încă epuizate. Această vîlvătaie se va stinge şi cărbunii ei se vor răci, căldura i se va risipi în văzduh. Inevitabila „entropie" va egaliza nivelul temperaturilor spirituale evreieşti şi „ariene".

Dacă însă e să te situezi pe un punct de vedere religios, atunci moartea unui popor care a dat lumii două religii universale şi care şi-a păstrat pînă în zilele noastre flacăra religioasă ar fi de-a dreptul o catastrofă. Mult prea multe năzuinţe religioase sînt legate de acest popor. În profetismul creştin soarta sa este legată de destinele eshatologice[9] ale lumii. Din acest punct de vedere nu numai că nu trebuie, dar el nici nu poate să moară.

Asimilaţionismul este condamnat de istorie şi lui Hitler i-a fost sortit să devină unul dintre vinovaţii renaşterii evreieşti. Am avut prilejul să ascult evrei care apreciau tocmai în acest mod sensul prigoanei hitleriste. Dumnezeul evreilor şi-a călăuzit totdeauna poporul pe un drum de suferinţe, şi în suferinţe dobîndea el noi forţe de viaţă. Viaţa liberă şi liniştită printre păgîni ducea la descompunere. Iată şi acum, degeaba este în Rusia viaţa neliberă şi neliniştită, căci în condiţiile unei totale nelibertăţi şi a unei culturi deznaţionalizate, milioane de evrei aproape s-au dizolvat în

marea semimongolă. Revoluţia rusă care, pe de o parte, a strangulat cultura naţională religioasă a evreităţii, iar, pe de altă parte, a favorizat asimilarea ei, a făcut mai mult pentru nimicirea poporului evreu decît a făcut Hitler cu toate lagărele sale şi cu toţi călăii săi.

Dar dacă nu asimilarea, atunci ce altceva în schimb? O renaştere naţională — dar în ce forme?

Aici se iveşte o nouă ispită: să-ţi însuşeşti de la duşman propria lui conştiinţă politică, să te lupţi cu el foiosind propriile lui arme, asimilîndu-te, ca să spunem aşa, din nou cu el, dar nu în prietenie, ci în luptă. Israelului i se propune să se conştientizeze ca unul dintre popoarele pămîntului — un popor la fel cu toate celelalte — şi să revendice pentru sine un loc sub soare. Pînă mai ieri acest lucru însemna: să subordonezi toate sarcinile evreităţii unui singur ţel — crearea şi dezvoltarea unui stat naţional în Palestina. Acelaşi lucru are astăzi o altă rezonanţă: să întemeiezi un fascism evreiesc, să termini cu umanismul şi să răspunzi la strigătul sîngelui şi al rasei prin strigătul sîngelui şi al rasei. Această ispită este cu atît mai periculoasă cu cît în cele mai vechi pagini ale Cărţii Sfinte poate fi descoperită o aparentă îndreptăţire pentru o asemenea reacţie antiumanistă. Hitler a întors Biblia pe dos. Acum începe să fie întors pe dos chiar Hitler. Ce va mai rămîne însă din Biblie în urma acestei duble întoarceri pe dos?

Personal nu vreau să mă pronunţ aici nici pentru nici împotriva sionismului care, în ansamblul său, trezeşte în mine simpatie. Dar sionismul poate fi justificat doar ca o rezolvare parţială, discutabilă, a problemei păstrării naţionalităţii evreieşti. Dacă pentru conservarea evreităţii mondiale este important să existe o vatră naţională în Palestina, atunci să existe. Dar fie ca lupta pentru dobîndirea ei, lucrul la ea, să nu disimuleze ansamblul problemei. Aşa, statul papal în Italia a putut şi poate deveni un sprijin pentru politica universală a bisericii catolice. Cît de des însă s-a dovedit el a fi o piedică şi o ispită pentru însăşi această politică! Chemarea lui Israel este universală. Mesia lui a fost făgăduit ca eliberator şi reconciliator al tuturor popoarelor, iar naţionalismul religios a fost o formă trecătoare, un înveliş care proteja ideea universală a lui Israel. Renunţarea la această idee ar însemna renunţarea la întîietatea sa, renunţarea la sine însuşi. Dar este ea oare posibilă? Cu alte cuvinte, este oare posibilă o politică evreiască îngust-naţională?

Şi aici istoria este cea care ne dă avertismentul. Pe cît este evreitatea de puternică prin actele ei culturale, prin tenacitatea ei morală în cadrul mondial, pe atît este ea de slabă şi de neapărată în „propriul" ei stat naţional. Prima furtună pornită din deşertul transiordanian poate s-o spulbere. Evreitatea există ca urmare a unor condiţii favorabile, a compromisului politic făcut de diplomaţia britanică. Imediat ce Imperiul Britanic ar începe să şovăie, imediat ce s-ar întări presiunea lumii arabe, trezirea căreia este unul dintre factorii cei mai noi ai vieţii mondiale, ce ar mai rămîne din Sion? Ar rămîne diaspora, ar rămîne energiile uriaşe dar risipite, foamea spirituală neostoită a lui Israel.

Dacă o rezolvare pur politică a problemei evreieşti nu se lasă realizată, cum se cuvine atunci înţeleasă rezolvarea sa culturală? Ce este cultura evreiască? Există ea de fapt, a existat ea cîndva? Nu poţi să consideri că această cultură ar consta în rămăşiţele unui folclor de provenienţă pestriţă, care încă nu s-a descompus peste tot. Şi dacă facem abstracţie de ele, se dovedeşte că tot ceea ce a creat Israelul ca autentic al său — pentru sine şi pentru întreaga lume — a fost religia sa. El a trăit veşnic în forme culturale străine — babiloniene, elenistice, spaniole, germane, ruse, dar purtînd veşnic în sine una şi aceeaşi temă religioasă a sa. Religia şi nu cultura este cea care i-a salvat originalitatea, care l-a ferit de contopirea în marea de neamuri străine. Legea cultului său l-a delimitat mai bine decît ghetoul, limba sfîntă i-a susţinut unitatea în toate colţurile răspîndirii sale. Anulaţi factorii aceştia, şi ce mai rămîne? Asimilarea a început imediat după decăderea credinţei. Iar renaşterea naţională este în zilele noastre însoţită de renaşterea religioasă.

Timpurile noastre ies la drumurile uitate ale religiei, orbecăind şi lent, dar sigur. Această renaştere este indiscutabilă în cadrul catolicismului, ortodoxiei, protestantismului. Fără îndoială, ea se produce şi în evreitate deşi, poate, nu atît de evident. Hitler a reuşit să umple cu credincioşi sinagogile care n-au fost încă distruse, şi către ele atrage nu doar nenorocirea naţională, ci şi autentica durere religioasă. Şi pe urmă nu Hitler i-a născut pe Buber, Cohen[10] şi pe atîţia alţii. Este, desigur, vorba nu de o simplă restaurare a credinţei strămoşilor, ci de o interpretare nouă, creatoare a ei. Acestei mişcări îi aparţine viitorul. Pe aici trece princi-

pala albie a renaşterii naţional-culturale. Şi dacă nu e posibilă credinţa cu sila, şi dacă e criminal să transformi credinţa într-o unealtă politică, este în schimb legiuită şi chiar obligatorie pentru toţi concentrarea atenţiei asupra problemelor religioase, studiul lor.

Cine a spus că evreul este un sceptic obosit, un raţionalist rafinat dar steril? Da, sub acest chip l-am cunoscut deseori în ultimele decenii. Dar tot astfel ni se înfăţişa el chiar şi numai cu două generaţii în urmă, atunci cînd Heine[11] opera cunoscuta sa paralelă între elenism şi iudaism? Pierderea credinţei i-a subminat forţele sale creatoare, vitale. Dar geniul rasei (adică religia lui Israel) este însăşi viaţa, lupta pentru viaţa veşnică. Israel s-a luptat cu Dumnezeu de-a lungul mileniilor. Nu e de crezut că el n-ar mai avea puteri pentru această luptă tragică.

Dar creştinul care o contemplă din afară nu poate să nu gîndească în felul său. Şi, ca să vorbim cinstit despre această temă dureroasă şi udată cu sînge, trebuie să fim cinstiţi pînă la capăt. Pentru creştin nu poate exista o altă religie adevărată în afară de creştinism. El poate observa cu simpatie renaşterea vieţii religioase în alte lumi străine lui — în Islam, în China, în India, dar continuă să creadă că, mai devreme sau mai tîrziu, aceste torente spirituale se vor vărsa toate într-o aceeaşi mare ecumenică. În raport cu evreitatea problema se pune pentru el cu şi mai mare certitudine. Iudaismul şi creştinismul nu sînt două religii deosebite, ci două etape ale aceleiaşi religii adevărate, născute în Iudeea dar universale. Creştinismul se raportează la iudaism ca desăvîrşire a acestuia. De aceea, orice mişcare în cadrul iudaismului orientată nu îndărăt, adică nu de la profetism la lege, ci de la lege la profetism, trebuie să ajungă şi la Ieşua[12] şi trebuie să pună problema lui în religia lui Israel. Ce anume a determinat ruptura tragică între poporul evreu şi proorocul său, care i s-a arătat lui ca Mesia, mai curînd decît s-a dezvăluit păgînilor, ca Salvator al omenirii?

Este puţin probabil ca această problemă să dobîndească o soluţie viabilă pentru evreitate în timpul generaţiei noastre. Dar evreii cugetă la problema lui Iisus, şi aceste gînduri ale lor sînt poate departe de vechea vrăjmăşie. Cărţile lui Montefiori[13], ale lui Klausner[14] sînt o mărturie a noii atitudini faţă de Iisus. Poate încă şi mai convingător ne vorbesc despre acest lucru desele convertiri la

creştinism ale oamenilor însetaţi din punct de vedere spiritual — noul tip de convertit. Aceste convertiri subminează unitatea vieţii spirituale a lui Israel, şi în aceasta constă drama, personală şi naţională, o dramă greu de înlăturat. În fond, vechea religie a lui Israel, luată separat de creştinism, poate cu greu satisface conştiinţa religioasă contemporană. Drumul de la cultura contemporană, chiar dacă ateizată, spre religia legii, ni se înfăţişează ca o îngustare a conştiinţei. Naţionalismul poate aduce această jertfă. Dar personalitatea religioasă o poate oare accepta?

Răspunsul, evident, poate fi diferit. Unii vor accepta această jertfă, alţii nu. Nu este acum momentul să stîrnim această dispută care aparţine viitorului. Am dorit doar să atrag atenţia asupra noii întorsături, cu desăvîrşire neaşteptată, pe care istoria o conferă străvechiului litigiu evreo-creştin. Cîndva evreii L-au răstignit pe evreul Iisus. Apoi, de aproape două mii de ani, ucenicii Lui îi răstignesc ei pe evrei. Actualmente Iisus se reîntoarce la poporul său, în strigătele şi huiduielile păgînilor: „Răstigneşte-l pe El, că-i jidan!"

Cum să nu te minunezi însă de aporiile[15] care întîmpină pe toate drumurile mişcarea naţională evreiască? E exact ca şi cum cineva invizibil l-ar fugări pe Israel, împingîndu-l într-o fundătură, nelăsîndu-l să-şi vină în fire de pe urma durerilor şi a rănilor. Cine este El, acest neobosit vînător? Oare nu este El acelaşi Dumnezeu al lui Israel, gelos şi iubitor, alergînd prin pustie după iubita Lui, pe veci legată de El prin inelul legămîntului?

NOTE

1. Romain Rolland (1866–1944) — scriitor francez. De la romanul în 10 volume *Jean-Christophe* (1904–1912) s-a afirmat ca adept al apropierii spirituale dintre Franţa şi Germania. A consacrat, ca muzicolog, mai multe volume creaţiei lui Beethoven (a lucrat 20 de ani la respectivul ciclu).

2. Prin „marele război" autorul înţelege primul război mondial.

3. Rzecz Pospolita (rzecz= cauză, pospolita = generală, a întregului popor) — numele statului polonez de la sfîrşitul secolului XV. Din 1569 devine denumirea oficială a statului polonezo-lituanian.

Malorus — ucrainean (de la „Rusia mică").

Velicorus — rus (de la „Rusia mare").

4. Nikolai Vasilievici Gogol (1809–1852) a scris *Taras Bulba* (în noua redactare) în 1839–1841. Referirea e la capitolul IV din carte.

5. Ivan IV Vasilievici (1530–1584) — primul ţar rus (din 1533 — mare cneaz, din 1547 — „ţar şi mare cneaz al întregii Rusii"). Activitatea lui politică a fost legată de întărirea statului centralizat rus. A fost supranumit „cel Groaznic".

Pavel I (1754–1801) — împărat rus, a concentrat în mîinile sale întreaga putere de stat, a introdus un regim poliţienesc strict, a militarizat ţara, a subordonat totul cultului autocratic. A fost asasinat şi i-a urmat la tron fiul său, Alexandru I.

6. Thorah (în ebraică = lege, învăţătură, ştiinţă, doctrină religioasă) — cele 5 cărţi primite de Moise pe muntele Sinai, din Vechiul Testament, codice numit şi Pentateuh (sau, în limba greacă, Septuaginta). Codex de bază, iniţial, al cărţii sacre, păstrat în chivot (tabernacol) şi scos cu solemnitate numai pentru lecturile rituale, Th. este obiectul cel mai preţios din instrumentele de cult ale religiei iudaice.

Talmud (în ebraică = învăţătură, doctrină,iniţiere) — codice complex ebraic, devenit carte sacră pentru iudaism, elaborat oral între sec. IV î.d.Hr.–sec. IV d.Hr. şi transcris după tradiţii între sec. III–IV. Are versiunile *Talmudul din Ierusalim* (sec. II–IV) şi *Talmudul din Babilon*, mai complet (sec. V). T. canonic are două părţi: *Mishnah* (repetiţie, învăţătură orală) şi *Gemara* (hotărîre).

7. Internaţionala Comunistă, Internaţionala a III-a, între 1919 şi 1943.

8. Pieirea Sodomei e descrisă în Facerea, cap. 19.

9. Eshatologie (de la grecescul eshaton = ultim, final) — învăţătură despre realităţile ultime ale mîntuirii, adică despre instaurarea Împărăţiei lui Dumnezeu sau viaţa veacului ce va să vină, ca încoronare a operei răscumpărătoare a lui Hristos, care se manifestă la sfîrşitul istoriei, plin de slavă, să judece viii şi morţii. (Efeseni, 1, 20–23; I Tesaloniceni, 5, 1–11.) Împărăţia eshatologică instaurează eternitatea, schimbă istoricitatea cronologică în prezenţă veşnică. Apostolul Pavel face o comparaţie între forma istorică a creaţiei şi a omului, şi forma lor eshatologică. (I Corinteni, 15, 53–58; II Corinteni, 5, 15–17.) Făgăduinţele eshatologice (Matei, 25, 31; Evrei, 12, 2) sînt în contradicţie cu ameninţările sectelor apocaliptice. Speranţa eshatologică presupune o căutare intensă şi bucuroasă a bunurilor făgăduite (Matei, 6, 33), o răscumpărare activă a timpului istoric (Matei, 24, 45), nu o „înfricoşată aşteptare a judecăţii" (Evrei, 10, 27).

10. Pentru Martin Buber — vezi nota 17 la *Creştinism şi antisemitism.*

Albert Cohen (1895–1981) — poet şi romancier francez. Născut la Corfu, a plecat în Elveţia şi de aici — descoperit de Gallimard — în Franţa. A scos „La revue juive" în 1925. Şi după dispariţia revistei a militat pentru iudaism. A iniţiat formarea unei legiuni evreieşti în timpul celui de al doilea război mondial. A fost descoperit tîrziu, a devenit celebru mai ales prin ciclul său romanesc cu privire la istoria sefarzilor din zonele lui de baştină (ciclu scris în anii treizeci). A scris şi o piesă de teatru, *Iezechiel* (1930), iar ulterior o carte cu caracter doctrinar, *Vous frères humains* (1972).

11. Heinrich Heine (1797–1856) — poet şi publicist german. Tema iudaică revine des în poemele şi în studiile sale. De exemplu: *Jehuda ben Halevy, Disputation; Der Rabbi von Bacherach; Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland.*

12. În Vechiul Testament sînt incluse cărţi canonice istorice, începînd cu Pentateuhul lui Moise, care cuprinde *legea,* şi cărţile canonice profetice, care circumscriu *profetismul.* Enunţul legii este anterior profetismului. *Ieşua* este termenul ebraic, prescurtat din *Iehoşua,* din care la rîndul său provine termenul grec *Iisus.* Iehoşua, Yehôšûa = Yahweh este sprijinul. Iešua, Yeşua = Dumnezeu (Domnul Yahu, Yahweh) salvează, Dumnezeu mîntuie, Mîntuitor. Tot astfel, Hristos este traducerea greacă a vechiului cuvînt ebraic Mašiah, Mesia, adică Unsul lui Dumnezeu.

13. Montefiori — familie stabilită în Anglia şi înnobilată prin Sir Moses Montefiori. Nepotul acestuia, Claude Goldsmid Montefiori, s-a născut în 1858. Luptător pentru reforma iudaismului în Anglia. A întemeiat grupări iudaice religioase, a scris mai multe cărţi despre vechii ebrei, Vechiul

Testament, iudaism, orientarea liberală în cadrul lui, trecerea de la iudaism la creştinism. A scris o carte şi despre Evangheliile sinoptice (Matei, Marcu şi Luca). Recunoaşte lui Iisus anumite trăsături superioare, fără să adere la creştinism. Refuză sionismul. Adversar al oricărui naţionalism.

14. Josef Klausner — scriitor şi învăţat iudeu. S-a născut în 1874 în gubernia Vilna. A luat parte la mişcarea sionistă la Odesa (1903–1914). Profesor în Rusia condusă de Kerenski (1917). În Palestina (1920–1926); editează o revistă lunară, profesor la Universitatea din Ierusalim (1925). Scrie o disertaţie despre reprezentările mesianice ale poporului evreu (1904). Ulterior autorul unei cărţi cu privire la mesianismul iudeu (1927). Cartea sa *Jeşhua Hanozeri*, apărută la Ierusalim în 1922, este prima lucrare în ebraică despre Iisus şi care a stîrnit aprige dispute. (Dr. Darby, episcop la Ierusalim, a tradus-o în limba engleză.)

15. Aporie (în filozofia antică greacă) — contradicţie de nerezolvat ivită cu prilejul unui raţionament. Vezi celebrele aporii ale lui Zenon din Elea.

SUMAR